

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ ખાતે ગુજરાતની વડી અદાલતમાં

આર/ફોજદારી અપીલ નં. ૨૧૭૯/૨૦૦૫

સાથે

આર/ફોજદારી અપીલ નં. ૨૧૮૯/૨૦૦૫

સાથે

આર/ફોજદારી અપીલ નં. ૨૫૩૧/૨૦૦૫

મંજૂરી અને સહિ માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

સહિ/-

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વીરેશકુમાર બી. માયાણી

સહિ/-

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના અહેવાલદારોને ચુકાદો જોવા દેવામાં આવી શકે છે?	હા
૨	અહેવાલકારને સંદર્ભિત કરવાનું કે નહીં?	હા

૩	શું ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની ઉચિત નકલ જોવા ઇચ્છે છે ?	ના
૪	શું આ મામલે ભારતના બંધારણની વ્યાખ્યા અથવા તેના હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશ અંગે કાયદાનો મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે?	ના
	આ ચુકાદો અધિનસ્ત ન્યાયતંત્રમાં પરિપત્રિત કરવો.	

=====

ઝીના કાલુ તથા અન્ય(ઓ) ૧૫

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

=====

હાજરી:

ફોજદારી અપીલ નં. ૨૧૮૯/૨૦૦૫ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એસ વી રાજુ સાથે કુ. સૈરિકા રાજુ.

ફોજદારી અપીલ નં. ૨૫૩૧/૨૦૦૫ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી વકીલ શ્રી વિજય પટેલ માટે વકીલશ્રી એચ. એલ પટેલ.

સામાવાળા – રાજ્ય તરફથી શ્રી રાકેશ પટેલ, એપીપી.

=====

ન્યાયપીઠ : ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

અને

ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વરિશકુમાર બી. માયાણી

તારીખ : ૦૩/૧૦/૨૦૧૯

સામાન્ય મૌખિક ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા દ્વારા)

૧. નીચલી અદાલત દ્વારા દોષસિદ્ધિ અને સજા અંગે પસાર કરાયેલા એક જ સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશમાંથી ઉપરોક્ત ત્રણેય ફોજદારી અપીલો ઉદ્ભવી હોવાથી, તેમનો એકસાથે સાંભળી આ સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૨. અપીલકર્તાઓ (મૂળ આરોપીઓ) દ્વારા અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ, ૯મી ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત, ગોધરા, પંચમહાલ દ્વારા, અનુક્રમે, સત્ર કેસ નં. ૫૪ અને ૧૮૪/૨૦૦૪ માં ૧૧ ઓક્ટોબર ૨૦૦૫ના રોજ આપવામાં આવેલા દોષસિદ્ધિ અને દંડના ચુકાદા અને આદેશની કાયદેસરતા અને વૈધતાને પ્રશ્નાર્થરૂપ ગણે છે.

૩. અપીલકર્તાઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૯૫, ૪૩૫, ૪૩૬, ૧૨૦બી તથા બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ માટે પંચમહાલ, ગોધરા ખાતેની નવમી ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલતના માનનીય અધિક સત્ર ન્યાયાધીશની અદાલતમાં મુકદ્દમે મુકવામાં આવ્યા હતા.

૪. ટ્રાયલના અંતે, નીચલી અદાલતે ઉપરોક્ત ગુનાઓ માટે તમામ

અપીલકર્તાઓને દોષિત ઠરાવ્યા હતા.

૫. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે, પ્રત્યેક અપીલકર્તાઓને ૧૦ વર્ષની કઠોર કેદ તથા રૂ. ૫,૦૦૦=૦૦નો દંડ કરવામાં આવ્યો હતો, અને દંડની રકમ ભરવામાં નિષ્ફળ જવામાં આવે તો, વધારાની ૬ મહિનાની કઠોર કેદ ભોગવવાની હતી.

૬. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે, દરેક અપીલકર્તાઓને ૫ વર્ષની કઠોર કેદ તથા રૂ. ૪,૦૦૦=૦૦ નો દંડ ભોગવવા માટે દંડિત કરવામાં આવ્યા હતા, અને દંડની અદાયગીમાં નિષ્ફળ થવા પર વધુ ૫ માસની કઠોર કેદ ભોગવવાની રહેશે.

૭. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે, પ્રત્યેક અપીલકર્તાઓને ૧૦ વર્ષના કઠોર કેદની સજા તથા રૂપિયા ૫,૦૦૦=૦૦નો દંડ ફટકારવામાં આવ્યો હતો, અને દંડની રકમ અદા ન કરાય તો વધુ ૬ માસની કઠોર કેદ ભોગવવાની સજા કરવામાં આવી હતી.

૮. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦બી હેઠળ દંડનીય ગુના માટે, પ્રત્યેક અપીલકર્તાઓને રૂ. ૨,૦૦૦=૦૦ નો દંડ સાથે ૬ વર્ષની સખત કેદની સજા ભોગવવાનો દંડ ફટકારવામાં આવ્યો હતો, અને દંડની ચુકવણી ન થાય તો, વધુ

૩ માસની સખત કેદ ભોગવવાની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

૯. બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ માટે, પ્રત્યેક અપીલકર્તાઓને ૬ માસની કેદ તથા રૂ. ૧,૦૦૦=૦૦ નો દંડ ફટકારવામાં આવ્યો હતો, અને દંડની રકમ અદા ન કરવા પર વધુ ૨ માસની કેદની સજા ફરમાવવામાં આવી હતી.

ફરિયાદ પક્ષનો કેસ :

૧૦. ફરિયાદ પક્ષનો કેસ નીચે મુજબ સંક્ષિપ્ત રૂપે રજૂ કરી શકાય છે :

૧૧. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ બનેલી ઘટનાના સંદર્ભમાં, કલોલ પોલીસ સ્ટેશન, જિલ્લા પંચમહાલ ખાતે, અહમદ હાજી મોહમદ (પી.ડબ્લ્યુ.૧) દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૫, ૪૩૬, ૪૩૫, ૧૨૦બી તથા બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ બાબતે ૨૧મી માર્ચ ૨૦૦૨ના રોજ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (આંક ૬૪) દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ માહિતી અહેવાલ આ મુજબ વાંચવામાં આવે છે :

“તારીખ: ૨૧/૦૩/૨૦૦૨

સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪

માર્ક -૩૪/૧

તારીખ: ૨૮/૦૯/૨૦૦૪

સહિ/- (અવાચ્ય)

અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ

સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪

માર્ક-એ

તારીખ: ૨૮/૦૯/૨૦૦૪

સહી/- (અવાચ્ય)

અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ

સત્ર કેસ ક્રમાંક ૫૪/૨૦૦૪

આંક-૬૪

તારીખ: ૦૪/૦૧/૨૦૦૫

સહિ/- (અવાચ્ય)

અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ

કલોલ પોલીસ સ્ટેશન, ગુ.ર.નં. પ્રથમ ૪૭/૨૦૦૨,

ભા.દં.સં.ની કલમો ૩૯૪, ૪૩૬, ૪૩૫, ૧૨૦બી અને બી.પી. અધિનિયમની

કલમ ૧૩૫ મુજબ

ગુનો બન્યાની તારીખ અને સમય:

તારીખ: ૨૮/૦૨/૨૦૦૨, ૨૩:૦૦ કલાક

ગુનાની જાહેરાતની તારીખ અને સમય:

તારીખ: ૨૧/૦૩/૨૦૦૨, ૨૧:૧૫ કલાકે

ગુનાનો સ્થળ : મોજે કરોળી ગામ, ૨૫ કિ.મી. પૂર્વે અડાદરા આઉટપોસ્ટ

આરોપિત વ્યક્તિઓ:

૧) વિક્રમભાઈ વેચતભાઈ

૨) ગુલાબભાઈ પ્રતાપભાઈ

૩) વખતભાઈ છત્રભાઈ

૪) વિજયભાઈ વખતભાઈ

૫) બકાભાઈ વખતભાઈ

૬) મંગળભાઈ રત્નભાઈ

૭) કલાભાઈ ગણપતભાઈ

૮) ગણપતભાઈ કભભાઈ

૯) કિરણભાઈ શંકરભાઈ

બધા નિવાસસ્થાન: શેરપુરા, તા. ઘોઘંબા

મારું નામ અહેમદ હાજી મોહમદ હતિદા છે, મુસ્લિમ, વય ૩૩ વર્ષ,
વ્યવસાય: ખેતી અને વ્યવસાય, નિવાસસ્થાન: કરોલી, તાલુકો: કલોલ, સ્થાયી
નિવાસી: ઓઝ્ટ્રોઈ નાકા પાછળ, ગોધરા, તાલુકો: ગોધરા.

હું વ્યક્તિગત રીતે ફરિયાદ નોંધાવું છું કે હું ઉપરોક્ત સરનામે નિવાસ કરું
છું અને ખેતીકામ કરી તથા મારા પિતા હાજી મોહમદ અબ્દુલ સત્તાર હાથીડા ના

નામે નિશ્ચિત ભાવની દુકાન ચલાવી મારી આજીવિકા ચલાવું છું. મારા ગામ કારોળી ખાતે પાકું મકાન પણ છે.

૨૭/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ ગોધરા રેલવે સ્ટેશન ખાતે બનેલી ઘટનાના સંદર્ભમાં ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ ‘ગુજરાત બંધ’નું આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હતું. ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના સાંજે હું મારા ઘેર મારા ભાઈઓ—ચાકુબભાઈ હાજી મોહમદ હાથીડા અને મહેબૂબભાઈ હાજી મોહમદ હાથીડા—સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો. તે સમયે રાત્રિના લગભગ ૧૧ વાગ્યે, તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી સજ્જ આશરે ૨૦૦ થી ૨૫૦ વ્યક્તિઓની ભીડ આ વિસ્તારમાં ચીસો પાડતી અને બૂમો મારી આવતા આવી. હું અને મારા ભાઈઓ બધા ભાગી ગયા અને નજીકની એક ટેકરી ઉપર છુપાઈ ગયા. મારા ઘરની આસપાસ ટ્યુબલાઈટ્સ હતાં, તેથી પ્રકાશમાં હું જોઈ શક્યો કે વિક્રમભાઈ વછતભાઈ, ગુલાબભાઈ પ્રતાપભાઈ, વખતભાઈ છત્રભાઈ, વિજયભાઈ વખતભાઈ, બકાભાઈ વખતભાઈ, મંગલભાઈ રત્નાભાઈ, ફુલાભાઈ ગણપતભાઈ, ગણપતભાઈ કાળીયાભાઈ, કિરણભાઈ શંકરભાઈ અને રામનભાઈ વછતભાઈ, જે બધા શેરપુરા, તા. ઘોઘંબા ખાતે રહે છે, તેઓ ભીડમાં હાજર હતા. તેમણે અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે મળીને મારા ઘરને ઘેરી લીધું અને તેને નુકસાન પહોંચાડવાનું શરૂ કર્યું. તેમણે મારા ઘરના ઘરવખરીના સામાનનો તોડફોડ કરી અને તેને આગ ચાંપી દીધી. તેમણે મારી ફેર પ્રાઈસ દુકાનમાંથી ખાદ્યસામગ્રીની લૂંટ ચલાવી, જેમાં ખાંડની ૯ થેલીઓ, ચોખાની ૯ થેલીઓ, ઘઉંની ૯ થેલીઓ, પામોલિનના ૪ ટીન વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. મારા બીજા ઘરના ઘરવખરીના સામાન તથા છાપરની કરચલીઓની પણ તોડફોડ કરવામાં

આવી. ૧૦ એચ.પી.ના એન્જિનવાળી મોટી મશીન તથા અન્ય વસ્તુઓની પણ તોડફોડ કરીને આગ ચાંપી દેવામાં આવી. અમે, ત્રણેય ભાઈઓ, ભયભીત થઈ ગયા, તેથી રાત્રે અમે ગોધરા તરફ ભાગી ગયા. અમને કોઈ ઈજા થઈ નહોતી. મારા ઘર અને દુકાનને ગુસ્સાન પહોંચાડીને આગ ચાંપી દેવામાં આવી, જેના પરિણામે રૂ. ૩ લાખનું ગુસ્સાન થયું. કરોળીની કડાપાયા ગલીમાં આવેલી એક સરકારી દુકાનની પણ લૂંટ ચલાવીને તેને આગ ચાંપી દેવામાં આવી. મલવાન ગલીમાં આવેલી કેટલીક દુકાનો, ઘરો અને એક લોટની મિલની પણ તોડફોડ કરીને તેને આગ ચાંપી દેવામાં આવી. મીરાપુરી ગલીમાં અમારા સમુદાયના લોકોનાં કેટલીક ઘરો અને દુકાનોની પણ લૂંટ ચલાવીને તેમને આગ ચાંપી દેવામાં આવી. હું આ અંગેની તપાસ માટે મારી ફરિયાદ નોંધાવું છું. મારા સાક્ષીઓ ફરિયાદમાં દર્શાવેલા વ્યક્તિઓ તથા તપાસ દરમિયાન મળેલા અન્ય વ્યક્તિઓ છે.

મારા નિવેદન મુજબ, ઉપરોક્ત ફરિયાદ સાચી અને સચોટ છે.

સહિ/-

અહમદ મોહમદ હાથીદા

મારી રુબરુ,

સહી/- (અવાચ્ય)

પોલીસ સ્ટેશન અધિકારી,

કલોલ”

૧૨. આમ, એવું જણાય છે કે આ ફરિયાદ પક્ષનો સંબંધ ૨૭મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ બનેલી ગોધરા હત્યાકાંડ સાથે કોઈક હદ સુધી છે. ૨૭મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ ગોધરા રેલવે સ્ટેશન પર બનેલી ઘટનાને કારણે ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ 'ગુજરાત બંધ'નું આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૩. ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે વર્તમાન અપીલકર્તાઓએ તે વિસ્તારમાં વસવાટ કરતી લઘુમતી સમુદાયના ઘરોમાં તોડફોડ કરી હતી અને તેમને આગ લગાવી તેમની ચલ તથા અચલ મિલકતોને પણ વ્યાપક નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું.

૧૪. ફરિયાદ પક્ષનું કથન એ છે કે આરોપીઓ ઘાતક હથિયારો સાથે સજ્જ હતા. ફરિયાદ પક્ષનું આ પણ કથન છે કે ઘરવખરીની વસ્તુઓ આરોપીઓ દ્વારા લઈ જવામાં આવી હતી અને તે અંતે નષ્ટ કરી દેવામાં આવી હતી.

૧૫. આવા પરિસ્થિતિઓમાં, રહેઠાણના મકાનોનો વિનાશ કરવાની મનોવૃત્તિથી લૂંટ, ફોજદારી ષડ્યંત્ર અને અગ્નિ તેમજ અન્ય વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા નુકસાન પહોંચાડવાના ગુનાઓ માટે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં આવ્યો.

૧૬. ઉપરોક્ત ગુનાઓ બદલ કલોલ પોલીસ સ્ટેશનમાં પ્રથમ ગુ.ર. નં. ૪૭/૨૦૦૨ હેઠળ નોંધાયેલા એફ.આઈ.આર.ના સંદર્ભમાં અહીંના તમામ

અપીલકર્તાઓની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી.

૧૭. તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી, અને તપાસના અંતે, આરોપપત્ર ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, પ્રથમ વર્ગ, કાલોલની અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું. આરોપપત્રના દાખલ થવાથી ફોજદારી કેસ નં. ૧૪/૨૦૦૩ નું નોંધણીમાં રૂપાંતર થયું. અપરાધો માત્ર સત્ર અદાલતમાં જ ચલાવી શકાય તેવા હોવાથી, ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટે, ક્રમશઃ, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૯ હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, કેસને ગોધરા ખાતે પંચમહાલના સત્ર ન્યાયાધીશની અદાલતમાં મોકલી આપ્યો. આ પ્રસ્તુતિ, અંતે, સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪ માં પરિણમી.

૧૮. એવું જણાય છે કે અપીલકર્તાઓ પૈકી કેટલાકને સમયના દૃષ્ટિએ બાદમાં ધરપકડ કરવામાં આવી હોવાથી, તેમની વિરુદ્ધ અલગ આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેના પરિણામે સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪ નો નોંધાયો હતો.

૧૯. એવું જણાય છે કે બંને સત્ર અદાલતી કેસોનો સંયુક્ત રીતે વિચારણા માટે આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨૦. નીચલી અદાલતે, તા. ૨૪ ઓગસ્ટ ૨૦૦૪ ના આદેશ દ્વારા, આંક ૪

મુજબ નીચેનો આરોપ ઘડ્યો :

સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪ અને ૧૮૪/૨૦૦૪ માં સામાન્ય આરોપ

:: આરોપ ::

હું, એફ.યુ. મલેક, અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ, છઠ્ઠી ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત, પંચમહાલ, ગોધરા, સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪ માં તમો આરોપી (૧) મંગાભાઈ છેલાભાઈ નાયક, ઉંમર ૪૨ વર્ષ; (૨) સાબુરભાઈ ચુનાભાઈ નાયક, ઉંમર ૫૨ વર્ષ; બંને રહે મીરાપુરી ફળિયા, કારોલી, તાલુકો કલોલ; (૩) ગણપતભાઈ કાભસિંહ પરમાર, ઉંમર ૩૪ વર્ષ; (૪) કિરણભાઈ શંકરભાઈ જાદવ, ઉંમર ૩૮ વર્ષ; બંને રહે શેરપુરા, તાલુકો ઘોઘંબા, અને સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪ માં તમો આરોપીઓ (૧) મંગલભાઈ રત્નાભાઈ પરમાર, ઉંમર ૪૦ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકો ઘોઘંબા; (૨) ગુલાબભાઈ પ્રતાપભાઈ પરમાર, ઉંમર ૨૮ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકો ઘોઘંબા; (૩) ઝેનાભાઈ કાળુભાઈ નાયક, ઉંમર ૪૦ વર્ષ, રહે રાયણિયા ફળિયા, કારોલી, તાલુકો કલોલ; (૪) કલ્યાણસિંહ દલસિંહ ગોહિલ, ઉંમર ૪૨ વર્ષ, રહે નવી કારોલી, તાલુકા કલોલ; (૫) હિમ્મતસિંહ ગુલાબસિંહ ગોહિલ, ઉંમર ૪૧ વર્ષ, રહે નવી કરોળી, તાલુકા કલોલ; (૬) મહિપતસિંહ કાળુભાઈ ચૌહાણ, ઉંમર ૪૫ વર્ષ, રહે ચાલાલી, તાલુકા કલોલ; (૭) ભીમસિંહ કેશરીસિંહ ચૌહાણ, ઉંમર ૨૫ વર્ષ, રહે કરોળી ફળિયું, તાલુકા કલોલ; (૮) વખતસિંહ છત્રસિંહ પરમાર, ઉંમર ૪૮ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકા ઘોઘંબા; (૯) રંગિતસિંહ અંદરસિંહ ચૌહાણ, ઉંમર ૩૮ વર્ષ, રહે ચાલાલી,

તાલુકા કલોલ; (૧૦) વિજયસિંહ ધનસુખભાઈ ચૌહાણ, ઉંમર ૩૨ વર્ષ, રહે ચલાલી, તાલુકા કલોલ; (૧૧) સામંતસિંહ સુકાભાઈ ચૌહાણ, ઉંમર ૪૫ વર્ષ, રહે ચલાલી, તાલુકા કલોલ; (૧૨) વિનોદભાઈ ધનસુખભાઈ ચૌહાણ, ઉંમર ૨૮ વર્ષ, રહે ચલાલી, તાલુકા કલોલ; (૧૩) માધવસિંહ કાળુભાઈ ચૌહાણ (૨૬ કરવામા આવેલ); (૧૪) વિજયસિંહ વખતસિંહ પરમાર, ઉંમર ૧૯ વર્ષ, રહે શેરપુરા; (૧૫) વિક્રમસિંહ વેછતભાઈ બારિયા (પરમાર), ઉંમર ૩૯ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકા ઘોઘંબા; (૧૬) ઝેરાભાઈ રેવાભાઈ નાયક, ઉંમર ૪૬ વર્ષ, રહે કરોળી-નું-ફળિયું, રાયણિયા, તાલુકા કલોલ; (૧૭) ઉદેસિંહ અમરસિંહ બામઠિયા, ઉંમર ૪૬ વર્ષ, રહે મોરાપુરી-નું-ફળિયું, ધુનાદર; (૧૮) જગતસિંહ અમરસિંહ બામણિયા, ઉંમર ૪૮ વર્ષ, રહે મોરાપુરી-નું-ફળિયું, ધુનાદર; (૧૯) સોમાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ બારિયા, ઉંમર ૩૫ વર્ષ, રહે મીરાપુર, તાલુકા કલોલ; (૨૦) નાનસિંહ લક્ષ્મણભાઈ બારિયા, ઉંમર ૩૭ વર્ષ, રહે મીરાપુર, તાલુકા કલોલ; (૨૧) રામસિંહ કાળુભાઈ ચૌહાણ, ઉંમર ૬૫ વર્ષ, રહે ચલાલી; (૨૨) કરણસિંહ ઉર્ફે કાલા ગણપત પરમાર, ઉંમર ૨૫ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકા ઘોઘંબા; (૨૩) રમેશ ઉર્ફે રમેશ વેછત પરમાર, ઉંમર ૩૩ વર્ષ, રહે શેરપુરા, તાલુકા ઘોઘંબા વિરુદ્ધ આરોપ ઘડુ છું કે

તા.૨૭/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ, ગોધરામાં સાબરમતી એક્સપ્રેસ ટ્રેનની દુર્ઘટનાની ઘટના બની હતી. ઉપરોક્ત ઘટનાના અનુસંધાને, સાંપ્રદાયિક રમખાણો ભભૂકી ઊઠ્યાં, અને તા.૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ લગભગ ૨૩:૦૦

કલાકે, આપ સૌએ (આરોપીઓએ), ઘાતક શસ્ત્રો સાથે, ફોજદારી ષડયંત્ર રચ્યું, જેના પરિણામે સાક્ષીઓના ઘરોમાં તોડફોડ કરી લૂંટ ચલાવી, તેમજ મોજે કરોડલી, મીરાપુર, મલવાન, ચલાલી, કડાવિયા ગામોમાં આવેલી ઝૂંપડીઓ, દુકાનો વગેરેને આગ ચાંપી અને રૂ. ૧૦,૬૩,૦૦૦/-નું નુકસાન પહોંચાડ્યું. આપ સૌ આરોપીઓએ, ઘાતક શસ્ત્રો સાથે, જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા શસ્ત્રો રાખવા પર પ્રતિબંધ અંગે જારી કરાયેલ સૂચનાનો ભંગ કર્યો, જેથી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૮૫, ૪૩૫, ૪૩૬, ૧૨૦-બી તથા બિ.પી. અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ હેઠળ આ અદાલતના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રમાં દંડનીય ગુનો આચર્યો.

આ અદાલતને ઉપરોક્ત ગુનાઓનો વિચારણાધિકાર છે. તેથી, આથી આદેશ કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત ગુનાના સંબંધમાં આ અદાલતમાં તમારી સામે વિચારણા હાથ ધરવામાં આવે.”

૨૧. આરોપીઓએ ઉપરોક્ત આરોપનો ઇનકાર કર્યો અને તેમણે તેમનો મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવે તેવી માગણી કરી.

ફરિયાદ પક્ષનો કેસ :

૨૨. ફરિયાદ પક્ષે નીચલી અદાલતમાં ચલાવાયેલા મુકદ્દમામાં નીચેના સાક્ષીઓની તપાસ કરી :

ક્રમ.	સાક્ષીનું નામ	આંક
-------	---------------	-----

નં.		
૧.	ફરિયાદી અહમદ હાજી મોહમદ હતિદા	૩૫
૨.	પંચસાક્ષી કનુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ નાયક	૩૬
૩.	પંચસાક્ષી ભેમાભાઈ સુકાભાઈ નાયક	૩૮
૪.	સાક્ષી જૈતુનબીબી ઇસ્માઈલ રાંતા	૩૯
૫.	સાક્ષી શબીર અબ્દુલ હકીમ દત	૪૮
૬.	સાક્ષી અહમદ સિકંદર દત	૪૯
૭.	સાક્ષી અહમદ હુસેન કંજરિયા	૫૦
૮.	સાક્ષી મોહમદ યાફુબભાઈ વ્હોરા	૫૨
૯.	સાક્ષી યાફુબભાઈ તાહેરાલી વ્હોરા	૫૩
૧૦.	સાક્ષી સિરાજ મોહમદઅલી ખટ્ટડા	૫૪
૧૧.	સાક્ષી ઇબ્રાહીમ ઇસ્માઈલ પિતલ	૫૫
૧૨.	પી.એસ.ઓ. રુમલભાઈ વરસિંગભાઈ	૬૩
૧૩.	એ.એસ.આઈ. બાબુભાઈ ફૂલાભાઈ	૬૭
૧૪.	સાક્ષી કનકસિંહ મોહનસિંહ	૭૧
૧૫.	સાક્ષી લક્ષ્મણસિંહ રણછોડસિંહ પરમાર	૭૪
૧૬.	સાક્ષી દલપતભાઈ પુનાભાઈ નાયક	૭૫
૧૭.	પંચ સાક્ષી નરેન્દ્રસિંહ ભાલજી ચૌહાણ	૮૧
૧૮.	પંચ સાક્ષી શિવસિંહ છત્રસિંહ ચૌહાણ	૮૩
૧૯.	સાક્ષી લાલાભાઈ તેરસિંગભાઈ	૮૪
૨૦.	પંચ સાક્ષી વિજયભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ ગોહિલ	૮૫
૨૧.	પંચ સાક્ષી અર્જુનસિંહ શભસિંહ	૮૮
૨૨.	પંચ સાક્ષી કેશરીસિંહ ભરતસિંહ	૮૯

૨૩.	તપાસ અધિકારી પી.એસ.આઈ. રમણભાઈ પાટિલ	૧૦૧
૨૪.	પો.સ.ઈ. હીરાલાલ મંસુરભાઈ વાળા	૧૧૪

૨૩. ફરિયાદ પક્ષે પોતાના આરોપના સમર્થનમાં નીચે મુજબના દસ્તાવેજ પુરાવા પણ રજૂ કર્યા :

અનુ. નં.	દસ્તાવેજોનું વર્ણન	આંક
૧.	ગુનાવાળી જગ્યાનું પંચનામું	૩૭
૨.	આરોપી મંગળભાઈ શિવાભાઈનું ધરપકડ પંચનામું	૪૦
૩.	આરોપી ગુલાબભાઈ પરમારનું ધરપકડ પંચનામું	૪૧
૪.	આરોપી રમેશ વેચટની વ્યક્તિનું પંચનામું	૪૨
૫.	આરોપી મંગા દેલા અને સબુર ચૂનાના વ્યક્તિનું પંચનામું	૪૩
૬.	આરોપી ગણપતસિંહ કાભસિંહ અને કરણસિંહના વ્યક્તિનું પંચનામું	૪૪
૭.	ફરિયાદકર્તાની મૂળ ફરિયાદ	૬૪
૮.	ગુનાની તપાસ કરવા માટે લખાયેલ પત્ર	૬૫
૯.	આરોપી સામંત સુકા અને માધવસિંહ કાળુનું ધરપકડ પંચનામું	૭૨
૧૦.	આરોપી વિજયસિંહ વખતસિંહ પરમારનું ધરપકડ પંચનામું	૭૩
૧૧.	આરોપી કલ્યાણસિંહ ગોહિલનું ધરપકડ પંચનામું	૭૬
૧૨.	મુદ્દામાલ કબજે કર્યાનું પંચનામું	૭૭
૧૩.	આરોપી મહિપતસિંહ અને વિજયસિંહનું ધરપકડ પંચનામું	૮૨

૧૪.	આરોપી જેના કાલુનું ધરપકડ પંચનામું	૮૬
૧૫.	આરોપી હિમ્મતસિંહ ગોહિલનું ધરપકડ પંચનામું	૮૭
૧૬.	આરોપી કરણસિંહ પાસેથી લાકડીની જમીનું પંચનામું	૯૦
૧૭.	સમરીના કાગળો	૧૦૨
૧૮.	પી.એસ.આઈ. કલોલ દ્વારા પી.એસ.આઈ. રાજગઢને લખાયેલ પત્ર	૧૦૬
૧૯.	જાહેર નોટિસની નકલ	૧૧૫

૨૪. નીચલી અદાલતે નિર્ધારણ માટે નીચે મુજબના મુદ્દાઓ ઘડ્યા :

“૧. શું ફરિયાદ પક્ષે વાજબી સંશયથી પરે સાબિત કર્યું છે કે આરોપીએ ફરિયાદી-સાક્ષીઓના ઘરોમાં તોડફોડ કરી અને તેમને આગ લગાવી, જે સ્થાને આવેલાં હતા ખાતે મોજે ગામો – કરોળી, મીરાપુરી, માલવન, ચાલાલી અને કડાવિયા, તેમજ ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રાત્રે ૨૩:૦૦ વાગ્યે ઘરો, ઝૂંપડાં અને દુકાનોને લૂંટવા તથા આગ લગાવવાની ફોજદારી સાજિશ પણ રચી હતી ?

૨. શું ફરિયાદ પક્ષ એ સંદેહથી પરે સાબિત કરે છે કે આરોપીએ, અન્ય લોકો સાથે સાંઠગાંઠ કરીને, ઘાતક શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ, ફરિયાદી સાક્ષીઓને ધમકાવી તેમની કેટલીક મિલકતો લૂંટી હતી અને ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ લગભગ ૨૩:૦૦ કલાકે મોજે ગામ કારોળી,

મીરાપુરી, માલવાન, ચલાલી અને કડવિયા ખાતે લુટ આચરી હતી?

૩. શું ફરિયાદ પક્ષ યોગ્ય શંકા કરતા પહેલાં સાબિત કરે છે કે આરોપીઓએ, અન્ય લોકો સાથે સાંઠગાંઠ કરીને, ઘાતક હથિયારો સાથે સજ્જ થઈ, ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ લગભગ ૨૩:૦૦ કલાકે, મોજે ગામો કારોલી, મીરાપુરી, માલવાન, ચલાલી અને કડવિયા ગામોમાં આગ લગાવીને ફરિયાદી-સાક્ષીઓની મિલકતોમાં તોડફોડ કરી અને તેનો નાશ કર્યો હતો, અને આ રીતે ગુનો આચર્યો હતો ?

૪. શું ફરિયાદ પક્ષ એ સંદેહથી પહેલાં સાબિત કરે છે કે આરોપીએ અન્ય સાથે મિલીભગત કરીને, ઘાતક હથિયારોથી સજ્જ થઈ, મોજે ગામો કારોલી, મીરાપુરી, માલવાન, ચલાલી અને કડવિયાના ફરિયાદી સાક્ષીઓના ઘરોને આગ ચાંપી હતી અને રૂ.૧૦,૬૩,૦૦૦/-નું નુકસાન કર્યું હતું, અને આ રીતે ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ લગભગ ૨૩:૦૦ કલાકે ગુનો આચર્યો હતો ?

૫. શું ફરિયાદ પક્ષ વાજબી શંકાથી પહેલાં સાબિત કરે છે કે આરોપીએ જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા જારી કરાયેલા હથિયારો રાખવા અંગેના પ્રતિબંધાત્મક જાહેરનામાનું ઉલ્લંઘન કરીને મોજે ગામો કારોલી, મીરાપુરી, માલવાન, ચલાલી અને કડવિયા ખાતે એકત્ર થઈને ઘાતક

શસ્ત્ર સાથે સજ્જ રહી, જેના પરિણામે ૨૮/૦૨/૨૦૦૨ના રોજ આશરે
૨૩:૦૦ કલાકે આ ગુનો આચર્યો?

૬. અંતિમ આદેશ શું?”

૨૫. નિર્ધારણ માટે ઉપરોક્ત મુદ્દાઓનો જવાબ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો :

“૧. હકારાત્મકમાં.

૨. હકારાત્મકમાં.

૩. હકારાત્મકમાં.

૪. હકારાત્મકમાં.

૫. અંતિમ આદેશ મુજબ.”

૨૬. અંતે, રેકૉર્ડ પર રહેલા મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાની મૂલવણી કરીને,
નીચલી અદાલતે અહીંના તમામ અપીલકર્તાઓને તેમની સામે મૂકાયેલા
આરોપિત ગુનાઓ માટે દોષિત ઠરાવ્યા અને ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેમને
અનુરૂપ સજા ફટકારવામાં આવી.

૨૭. નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા દોષસિદ્ધિ અને દંડના ચુકાદા
અને આદેશથી અસંતોષિત તથા વ્યથિત થઈને, અપીલકર્તાઓ પોતાની-
પોતાની અપીલો લઈને આ અદાલત સમક્ષ આવ્યા છે.

૨૮. અમે ફોજદારી અપીલ નં. ૨૧૮૯/૨૦૦૫ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત માનનીય વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એસ.વી. રાજુ તથા ફોજદારી અપીલ નં. ૨૫૩૧/૨૦૦૫ ના અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત માનનીય વકીલ શ્રી વિજય પટેલની દલીલો સાંભળી છે. અમે રાજ્ય તરફથી ઉપસ્થિત માનનીય એ.પી.પી.ની દલીલો પણ સાંભળી છે.

અપીલકર્તાઓની તરફથી રજૂઆત :

૨૯. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે તીવ્રતાપૂર્વક રજૂઆત કરી કે નીચલી અદાલતે આરોપીઓને રહેણાંક મકાનોનો નાશ કરવાનો ઇરાદો રાખીને લુટ, ફોજદારી ષડ્યંત્ર તથા અગ્નિ અને અન્ય વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા ગુસ્સાન પહોંચાડવાના ગુનાઓમાં દોષિત ઠરાવવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે.

૩૦. અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલ મુખ્ય દલીલ નીચલી અદાલતે ઘડેલા આરોપ અંગેની છે. રજૂ કરવામાં આવે છે કે આરોપ એટલો ખામીયુક્ત છે કે માત્ર આ આધાર પર જ દોષસિદ્ધિને રદ કરી તેને અલગ રાખવા લાયક છે. રજૂ કરવામાં આવે છે કે સમગ્ર આરોપમાં ગેરકાયદેસર સભાની રચના બાબતે કે તેવી ગેરકાયદેસર સભાના સામાન્ય હેતુ બાબતે એક પણ ઉલ્લેખ નથી. તેમ છતાં, અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા અનુસાર, નીચલી અદાલતે એ આધારે કાર્યવાહી કરી જાણે કે આરોપીઓએ ગેરકાયદેસર સભા રચી હતી અને તેવી ગેરકાયદેસર સભાનો

સામાન્ય હેતુ ઉપરોક્ત ગુનાઓ આચરવાનો હતો.

૩૧. ભારપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવે છે કે આઈપીસીની કલમ ૩૪થી ભિન્ન, કલમ ૧૪૯ સ્વતંત્ર ગુનો રચે છે. બીજા શબ્દોમાં, રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે આઈપીસીની કલમ ૧૪૯ એક મૂળભૂત ગુનો છે અને નીચલી અદાલત દ્વારા કોઈ મૂળભૂત અથવા સ્વતંત્ર ગુનાનો આરોપ રચવામાં નિષ્ફળતા માત્ર અનિયમિતતા નથી, પરંતુ તેને મામલાની મૂળ જને સ્પર્શતી ગેરકાયદેસરતા તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાય.

૩૨. રજૂ કરવામાં આવે છે કે આવો અભિગમ તદ્દન ભૂલભર્યો તથા ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય અને આરોપનામામાં રહેલી ગંભીર ખામીને કારણે આરોપીઓને ગંભીર પૂર્વગ્રહ થયો હોવાનું કહી શકાય.

૩૩. રજૂ કરવામાં આવે છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૭, ૧૪૮ અને ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય અપરાધો માટે કોઈ વિશિષ્ટ આરોપ ન હોવાના કારણે, નીચલી અદાલત દરેક આરોપી પર પરોક્ષ જવાબદારી નિર્ધારિત કરી શકતી નહોતી.

૩૪. રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે, ભલે ફરિયાદ પક્ષનો આખો કેસ વિશ્વસનીય માનવામાં આવે અથવા સાચો સ્વીકારવામાં આવે, તો પણ લુટના ગુનામાં

દોષસિદ્ધિ કાયદેસર ટકી શકતી નથી. વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા મુજબ, આરોપીઓની મનોકામના લુટ કરવા માટેની નહોતી. ફરિયાદ પક્ષના કેસ મુજબ પણ, ગોધરા રેલવે સ્ટેશન ખાતે પાછલા દિવસે બનેલી ઘટનાના પરિણામે જ આ ઘટના ઘટી હતી. વિવાદાસ્પદ ઘટનાને ગોધરા હત્યાકાંડને કારણે ઊભેલા સાંપ્રદાયિક તણાવનું પરિણામ ગણાવી શકાય.

૩૫. રજૂ કરવામાં આવે છે કે કોઈપણ કલ્પનાના વિસ્તરણથી પણ એવું કહી શકાય તેમ નથી કે આરોપીઓએ લુટ કરી હતી.

૩૬. વધુમાં આ રજૂ કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત ગુનાઓ આચરવા માટે આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા કોઈ ફોજદારી ષડ્યંત્ર ઘડવામાં આવ્યું હતું એવું સૂચવતું, દૂરની શક્યતાએ પણ, એક અણપણ પુરાવો ઉપલબ્ધ નથી.

૩૭. એ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે એવો કંઈક પુરાવો હોઈ શકે છે જે દર્શાવે કે સાક્ષીઓની ચાલક અને અચલ સંપત્તિને નષ્ટ કરવામાં આવી હતી અથવા વ્યાપક નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું અથવા મકાનોને આગ લગાડવામાં આવી હતી, પરંતુ આરોપી વ્યક્તિઓના સંબંધમાં કોઈ વિશિષ્ટ સ્પષ્ટ કૃત્ય બાબતે દર્શાવતું કંઈ નથી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ હેઠળ કોઈ આરોપના અભાવે, તમામ આરોપી વ્યક્તિઓને એમ માનીને દોષિત ઠેરવી શકાય તેમ નહોતું કે તેઓ સૌ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હતા અને ગેરકાયદેસર

સભાનો સામાન્ય હેતુ ઉપરોક્ત ગુનાઓ આચરવાનો હતો.

૩૮. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે દોષસિદ્ધિ મુખ્યત્વે મૂળ પ્રથમ જાણકાર, પી.ડબલ્યુ. ૧ (આંક ૩૫), પી.ડબલ્યુ. ૪ (આંક ૩૯) (પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી), પી.ડબલ્યુ. ૫ (આંક ૪૮) (પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી) અને પી.ડબલ્યુ. ૭ (આંક ૫૦) (પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી) ની મૌખિક પુરાવા પર આધારિત છે.

૩૯. આ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે એફ.આઈ.આર. લગભગ એક માસના વિલંબ પછી નોંધવામાં આવી હતી.

૪૦. અંતમાં, રજૂ કરવામાં આવે છે કે આંખે જોયેલા સાક્ષીઓએ ઘરો વગેરેના વિનાશને પોતે જોયાનું દાવો કર્યું હોવા છતાં, તેમની સાક્ષીથી તો એવું સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓ બધા બહુ દૂરના સ્થળે ભાગી ગયા હતા અને આવા સંજોગોમાં તેઓ કંઈ પણ જોવા માટે, કે ભીડમાં એટલા બધા લોકોને ઓળખવા માટે પણ, સક્ષમ સ્થિતિમાં નહોતા.

૪૧. ઉપર ઉલ્લેખિત આવી પરિસ્થિતિઓમાં, દોષિતો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ પ્રાર્થના કરે છે કે તેમની અપીલોમાં ગુણવત્તા હોવાથી, તે મંજૂર કરવામાં આવે અને દોષસિદ્ધિના ચુકાદા અને આદેશને રદ કરવામાં આવે.

રાજ્ય તરફથી રજૂઆત :

૪૨. રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન એ.પી.પી.એ દઢતાપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે વર્તમાન કેસ અત્યંત ગંભીર છે. વિદ્વાન એ.પી.પી.ના જણાવ્યા મુજબ, વર્તમાન કેસ સાંપ્રદાયિક દંગાઓનો એક કિસ્સો છે. રજૂઆત કરવામાં આવી કે નીચલી અદાલતે આરોપી વ્યક્તિઓને જે ગુનાઓ અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યા હતા તેમાં દોષિત ઠરાવવામાં કોઈ ભૂલ, કાયદાની ભૂલની તો વાત જ છોડી દો, થઈ હોવાનું કહી શકાય તેમ નથી.

૪૩. એ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે આંખે જોયેલા સાક્ષીઓ સંપૂર્ણપણે વિશ્વસનીય સાક્ષીઓ છે અને તેમની સાક્ષીમાં એવું કશું નથી કે જેના આધારે એવું કહી શકાય કે તેમને ઘટનાને જોવાની કોઈ તક મળી નહોતી. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવે છે કે કેટલાક આરોપીઓ આંખે જોયેલા સાક્ષીઓને ઓળખીતાં હતા, કારણ કે આરોપીઓમાંનો એક ગામનો સરપંચ હતો અને બાકીના આરોપીઓ પણ તે જ ગામના રહેવાસી હતા જ્યાં ઘટના બની હતી.

૪૪. વિદ્વાન એ.પી.પી. દલીલ કરશે કે લુટ અપરાધનું ગઠન કરવા માટે જરૂરી તમામ તત્વો સાક્ષીઓની મૌખિક સાક્ષી પરથી સંતોષકારક રીતે સ્થાપિત થયેલા ગણાઈ શકે છે.

૪૫. રજૂ કરવામાં આવે છે કે તપાસ અધિકારી દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલા પંચનામાઓથી પ્રગટ થાય છે કે ઘરોને વ્યાપક રીતે નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું અને કેટલાક ઘરોને આગ લગાવવામાં આવી હતી.

૪૬. રજૂ કરવામાં આવે છે કે આ ઘટના માત્ર ગોધરા હત્યાકાંડના કારણે જ બની હતી, અને બદલો લેવાના આશયથી લઘુમતી સમુદાયના સભ્યો પર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો.

૪૭. વિદ્વાન એ.પી.પી. આ રજૂ કરશે કે માત્ર આરોપપત્રમાં રહેલી ખામી, તેનાથી વધુ કંઈ ન હોય તો, દોષસિદ્ધિને રદ કરવા અને બાજુ પર રાખવા માટે પૂરતી નથી. આરોપીઓ આ બાબત દર્શાવવામાં અથવા કોઈ એવી ગંભીર પૂર્વગ્રહતા સૂચવવામાં સક્ષમ રહ્યા નથી, જેને આરોપપત્રની ખામીના કારણે તેમને થયેલ હોવાનું કહેવામાં આવે.

૪૮. રજૂ કરવામાં આવે છે કે આરોપીઓને એ રીતે સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ સૌએ મળીને અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યો પર હુમલો કર્યો હતો. આવા સંજોગોમાં, માનનીય એ.પી.પી.ના જણાવ્યા મુજબ, ભીડમાં આવેલા દરેક આરોપીને સંયુક્ત રીતે જવાબદાર ગણાવી શકાય. માનનીય એ.પી.પી. વધુમાં રજૂ કરે છે કે જો કોઈ વિશિષ્ટ આરોપી પર કોઈ પ્રગટ કૃત્યનો આક્ષેપ ન કરવામાં આવ્યો હોય, તો પણ જ્યારે આરોપમાં જ સામાન્ય ઉદ્દેશ સાથે ગેરકાયદેસર

સભાની રચના સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવે છે, ત્યારે ગેરકાયદેસર સભાના ભાગરૂપે આરોપીઓની હાજરી જ દોષસિદ્ધિ માટે પૂરતી છે.

૪૯. વિદ્વાન એ.પી.પી.એ છેલ્લે રજૂ કર્યું કે, ક્ષણાર્ધ માટે માન્ય રાખીએ કે આરોપ યોગ્ય રીતે અથવા કાયદા અનુસાર ઘડવામાં આવ્યો ન હતો, તો પણ તેને સર્વોત્તમ રીતે અનિયમિતતા ગણાવી શકાય, કાયદેસરતા ભંગ ગણાવી શકાય નહીં. આરોપીઓએ આ મુદ્દો શક્ય તેટલા વહેલી તકે નીચલી અદાલતમાં ઉઠાવવો જોઈએ હતો.

૫૦. વિદ્વાન એ.પી.પી.એ દઢતાપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ સ્વતંત્ર ગુનો રચતી નથી. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪થી ભિન્ન, જે સામાન્ય આશયનું આરોપણ કરે છે, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ માત્ર પ્રતિનિધિ જવાબદારીનું આરોપણ કરે છે, અને આવી પરિસ્થિતિમાં, નીચલી અદાલત દ્વારા આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ આરોપ ઘડવામાં થયેલ અસમર્થતા માત્ર પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા છે, મુદ્દાની મૂળ બાબતને સ્પર્શતી ગેરકાયદેસરતા નથી.

૫૧. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં, વિદ્વાન એ.પી.પી. પ્રાર્થના કરે છે કે અપીલોમાં કોઈ સાર નથી, તેથી તેને ફગાવી દેવામાં આવે અને દોષસિદ્ધિ તથા સજાના ચુકાદો અને આદેશને પુષ્ટિ કરવામાં આવે.

પર. પક્ષકારો તરફથી હાજર રહેલ વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા બાદ અને રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીનું અવલોકન કર્યા બાદ, અમારી વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે, શું નીચલી અદાલતે આરોપીઓને જે ગુનાઓ માટે આરોપિત કરવામાં આવ્યા હતા, તે ગુનાઓ માટે દોષિત ઠરાવવામાં કોઈ ભૂલ કરી હતી.

ગેરકાયદેસર સભા અને સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય :

પૃ. ભારતીય દંડ સંહિતાના વિભાગ ૮ની જોગવાઈઓ “જાહેર શાંતિ વિરુદ્ધના ગુનાઓ” અંગે છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૧ “અકાયદેસર સભા”ની વ્યાખ્યા એવી સભા તરીકે કરે છે કે જેમાં પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ એક સામાન્ય હેતુ સાથે એકત્ર થાય. આવા સામાન્ય હેતુઓ કલમમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે, અને આ કેસમાં જે લાગુ પડતું હોય તે ત્રીજો પાસો છે, એટલે કે “કોઈ દુષ્કૃત્ય અથવા ફોજદારી અતિક્રમણ, અથવા અન્ય ગુનાઓ કરવાનો”. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૨ એવી જોગવાઈ કરે છે કે જે વ્યક્તિ, કોઈ સભા અકાયદેસર સભા બનાવે તેવા તથ્યોની જાણ હોવા છતાં, ઈરાદાપૂર્વક તે સભામાં જોડાય છે, અથવા તેમાં યથાવત્ રહે છે, તેને અકાયદેસર સભાનો સભ્ય ગણવામાં આવે છે, જ્યારે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૩ એવી અકાયદેસર સભાના ભાગરૂપે હોવા બદલની સજા માટે જોગવાઈ કરે છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૪ પ્રાણઘાતક હથિયાર સાથે, જે મૃત્યુ સર્જવાની સંભાવના ધરાવે, અકાયદેસર સભામાં જોડાવા

અંગે છે; આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૬ દંગલ અંગે છે; આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૭ દંગલ માટેની સજા અંગે છે, જ્યારે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૮ પ્રાણઘાતક હથિયાર સાથે દંગલ અંગે છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ નીચે મુજબ છે :

૧૪૯. ગેરકાયદેસર સભાના દરેક સભ્ય સામૂહિક હેતુની અમલવારીમાં કરાયેલા ગુનામાં દોષિત ગણાશે.—જો ગેરકાયદેસર સભાના કોઈ સભ્ય દ્વારા તે સભાના સામૂહિક હેતુની અમલવારીમાં કોઈ ગુનો કરવામાં આવે, અથવા એવો ગુનો જે તે સભાના સભ્યોને તે હેતુની અમલવારીમાં થવાની શક્યતા હોવાનું જાણીતું હોય, તો તે ગુનો કરતી વેળાએ તે જ સભાનો સભ્ય રહેલો દરેક વ્યક્તિ તે ગુનામાં દોષિત ગણાશે.

૫૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે, વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ વિ. રાજીવભાઈ દુદાભાઈ પટેલ અને અન્ય, (૨૦૧૮) ૭ એસસીસી ૭૪૩ માં પ્રકાશિત, મુજબ, પ્રતિનિધિ જવાબદારીની સંકલ્પનાનું ચર્ચા કરી છે. પ્રતિનિધિ જવાબદારીની સંકલ્પના, જેના પરિણામે ગેરકાયદે સભા રચનાર આરોપીઓનો મોટો સમૂહ દોષિત ઠરાવી શકાય, અંગે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે ચર્ચા કરવામાં આવી છે કે દરેક આરોપીએ ઘાતક ઈજા કે કોઈપણ ઈજા જ આપવી આવશ્યક નથી; આવી સભામાં આરોપીની માત્ર હાજરી જ તેને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પ્રતિનિધિ રીતે જવાબદાર ઠરાવવા માટે પૂરતી છે, જેથી હુમલાના પીડિતના મૃત્યુ માટે તે પ્રતિનિધિ રીતે જવાબદાર બને, શરતે કે આરોપીઓને

જણાવવામાં આવ્યું હોય કે તેઓ આ આરોપનો સામનો કરવા માટે છે, અને એ રીતે તેમને પ્રતિનિધિ રીતે જવાબદાર ઠરાવવામાં આવે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળની આ પ્રતિનિધિ જવાબદારીનો સિદ્ધાંત ચુકાદાના ફરરા ૨૮ માં નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે :

"કલમ ૧૪૯ પરોક્ષ જવાબદારીનો સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરે છે [શંભુ નાથ સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૭૨૫: ૧૯૬૦ ક્રિ.એલ.જે. ૧૧૪૪] અને તે બે પરિસ્થિતિઓમાં, એવી ઘોષણા કરીને કે (૧) જો ગેરકાયદેસર સભાના કોઈ સભ્ય દ્વારા તે સભાના સામાન્ય હેતુની સિદ્ધિ માટે કોઈ ગુનો કરવામાં આવે, તો આવી ગેરકાયદેસર સભાનો દરેક સભ્ય અન્ય સભ્યો દ્વારા કરાયેલા ગુનાનો દોષિત ગણાય છે, અને (૨) એટલું જ નહીં, જ્યાં ગેરકાયદેસર સભાના તમામ સભ્યો કોઈ ચોક્કસ ગુનો કરવા માટે એકસરખો સામાન્ય હેતુ વહેંચતા ન હોય, ત્યાં પણ જો તેમને એ હકીકતની જાણ હોય કે સભાના કેટલાક અન્ય સભ્યો સામાન્ય હેતુની સિદ્ધિ માટે તે ચોક્કસ ગુનો કરવા સંભાવ્ય છે."

૫૫. આ રીતે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળના ગેરકાયદેસર સભાજનના સંકલ્પનામાં, ઉપરોક્ત નિર્ણયના પરા ૩૧ અનુસાર, બે તત્વો હોવાનું અભિપ્રેત કરવામાં આવ્યું હતું :

(૧) સભામાં ઓછામાં ઓછા પાંચ વ્યક્તિઓ હોવા જોઈએ; અને

(૨) તેમના પાસે ગુનો કરવાના અથવા તેમાં સૂચિબદ્ધ કોઈ એક હેતુ સિદ્ધ કરવાના સામાન્ય હેતુ હોવો જોઈએ.

૫૬. તે સંદર્ભમાં, ફરરા ૩૨ અને ૩૩માં, નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું છે :

“૩૨. કોઈ વ્યક્તિ (૧) કલમ ૧૪૩, ૧૪૬ અથવા ૧૪૮ હેઠળના કોઈ એક અપરાધ માટે દોષી છે અથવા (૨) કલમ ૧૪૮ હેઠળ અન્ય કોઈ અપરાધ માટે પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે, એવો નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે, પ્રથમ એ સાબિત થવું આવશ્યક છે કે એવી વ્યક્તિ પાંચ કરતાં ઓછા નહીં એવા વ્યક્તિઓની “ગેરકાયદેસર સભા”નો સભ્ય હતી, ભલે પાંચ પૈકી દરેક વ્યક્તિની ઓળખ સાબિત થઈ હોય કે ન થઈ હોય. જો આ તથ્ય સાબિત થાય, તો આગળની તપાસનો પ્રશ્ન એ રહે છે કે ગેરકાયદેસર સભાનો સામાન્ય હેતુ ધારા ૧૪૧ ભારતીય દંડ સંહિતામાં નિર્ધારિત પાંચ ઉલ્લેખિત હેતુઓમાંથી એક છે કે નહીં.

૩૩. સભાનો સામાન્ય ઉદ્દેશ સામાન્ય રીતે દરેક કેસની પરિસ્થિતિઓમાંથી નક્કી કરવાનું હોય છે, જેમ કે સભાની એકત્રિત થવાનો સમય અને સ્થળ, તેમજ સભાની વર્તણૂક, જે વ્યક્તિગત સભ્યોની વર્તણૂકથી ભિન્ન હોય છે, તે સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશનું સૂચક બને છે. અમારા મતે, એવી સભાના વ્યક્તિગત સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રકટ કૃત્યોના આધારે માત્ર સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશનું મૂલ્યાંકન

કરવું અનુમેય નથી. ઉદાહરણ તરીકે, જો પાંચથી વધુ વ્યક્તિઓ એકત્ર થઈને ઘાતક હથિયારો વડે અન્ય વ્યક્તિ પર હુમલો કરે અને અંતે પીડિતનું મૃત્યુ થાય, તો એ નિષ્કર્ષ કાઢવો ખોટો છે કે એવી સભાના એક અથવા કેટલાક સભ્યોએ પ્રાણઘાતક ઈજાઓ પહોંચાડનારાઓ સાથે સામાન્ય ઉદ્દેશ વહેંચ્યો ન હતો (જેમ કે તબીબી પુરાવાથી સાબિત થયું છે); માત્ર એ આધાર પર કે આવા સભ્યો દ્વારા પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજાઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી ગંભીર અને પ્રાણઘાતક ન હતી.”

૫૭. દેવ કરણ ઉર્ફે લંબુ વિ. હરિયાણા રાજ્ય (ફોજદારી અપીલ સંખ્યા ૨૯૯/૨૦૧૦, તા. ૬ ઓગસ્ટ ૨૦૧૯ના રોજ નિર્ધારિત) માં, સર્વોચ્ચ અદાલતમાં એવો તર્ક કરવામાં આવ્યો હતો કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૩ હેઠળ દંડનો આરોપ લાગુ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ હેઠળ ગેરકાયદેસર સભા રચવાના અનુસંધાનમાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ લાગુ કરવાની કોઈ કારણસરતા રહી શકે નહીં. રજૂઆત એવી હતી કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ નો આશ્રય ન લેવો એનું મહત્વ એ હતું કે ગેરકાયદેસર સભાની રચનાનો મૂળ આધાર જ અસ્તિત્વમાં નહોતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ સાથે આવી દલીલનો અસ્વીકાર કર્યો :

“૧૭. ઉપરોક્ત તારણને સમર્થન આપવા માટે, દાની સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય, (૨૦૦૪) ૧૩ એસસીસી ૨૦૩, ના પૂર્વવર્તી ચુકાદાનો પણ

સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો હતો, જેમાં ફક્ત ૧૧ માં નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું છે:

૧૧. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ માં ભાર સામૂહિક હેતુ પર છે, સામૂહિક ઈરાદા પર નહીં. ગેરકાયદે સભામાં માત્ર હાજર રહેવાને કારણે કોઈ વ્યક્તિને જવાબદાર ઠરાવી શકાય નહીં, જો સુધી સંયુક્ત હેતુ ન હોય અને તે વ્યક્તિ એ જ સામૂહિક હેતુથી પ્રેરિત ન હોય તથા તે હેતુ કલમ ૧૪૧ માં નિર્દિષ્ટ હેતુઓ પૈકીનો એક ન હોય. જ્યારે ગેરકાયદે સભાનો સામૂહિક હેતુ સાબિત ન થાય, ત્યારે આરોપીઓને કલમ ૧૪૯ ના સહારે દોષિત ઠરાવી શકાય નહીં. નિર્ધારિત કરવાનું મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે શું તે સભામાં પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ હતા અને શું આ વ્યક્તિઓએ કલમ ૧૪૧ માં નિર્દિષ્ટ કરેલ એક કે વધુ સામૂહિક હેતુઓ પોષ્યા હતા. સામાન્ય કાનૂની સિદ્ધાંત રૂપે એવું કહી શકાય નહીં કે જો ગેરકાયદે સભાના સભ્ય હોવાનું આક્ષેપિત વ્યક્તિ સામે કોઈ સ્પષ્ટ કૃત્ય સાબિત ન થાય, તો તેને સભ્ય ગણાવી શકાય નહીં. આવશ્યક માત્ર એટલું છે કે તેને એ સમજ હોવી જોઈએ કે સભા ગેરકાયદે હતી અને તે કલમ ૧૪૧ ની વ્યાપ્તિમાં આવતાં કોઈપણ કૃત્ય કરવા સંભાવિત હતી. “હેતુ” શબ્દનો અર્થ ઉદ્દેશ્ય અથવા યોજના થાય છે અને તેને “સામૂહિક” બનાવવા માટે તે સૌએ વહેંચેલો હોવો જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં, હેતુ સભા રચનાર વ્યક્તિઓ માટે સંયુક્ત

હોવો જોઈએ, એટલે કે તેઓ સૌ તેની જાણ ધરાવતા હોવા જોઈએ અને તેમાં સહમતિ ધરાવતા હોવા જોઈએ. પરસ્પર પરામર્શ પછી સ્પષ્ટ કરારથી સામૂહિક હેતુ રચી શકાય છે, પરંતુ તે આવશ્યક નથી. તે સભાના સૌ સભ્યો અથવા થોડાક સભ્યો દ્વારા કોઈ પણ તબક્કે રચી શકાય છે અને અન્ય સભ્યો માત્ર તેમાં જોડાઈને તેને અપનાવી શકે છે. એક વખત રચાયા પછી તે અનિવાર્યપણે એ જ રહેવું જરૂરી નથી. કોઈ પણ તબક્કે તેમાં ફેરફાર, સંશોધન અથવા ત્યાગ થઈ શકે છે. કલમ ૧૪૮ માં વપરાયેલ “સામૂહિક હેતુની અનુસૂતિમાં” શબ્દપ્રયોગનું કડક અર્થઘટન “સામૂહિક હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે” સમકક્ષ તરીકે કરવું પડે છે. તે હેતુની સ્વભાવસર સીધા જ સામૂહિક હેતુ સાથે જોડાયેલો હોવો જોઈએ. હેતુની એકરૂપતા હોવી આવશ્યક છે અને હેતુ માત્ર કોઈ નિશ્ચિત તબક્કા સુધી જ અસ્તિત્વમાં રહી શકે છે, ત્યારબાદ નહીં. ગેરકાયદે સભાના સભ્યોમાં કોઈ નિશ્ચિત બિંદુ સુધી હેતુની એકરૂપતા હોઈ શકે છે, ત્યારબાદ તેમના હેતુઓમાં ભિન્નતા આવી શકે છે, અને પોતાના સામૂહિક હેતુની અનુસૂતિમાં શું કરવામાં આવવાનું છે તેની બાબતે દરેક સભ્ય પાસે રહેલી જાણકારીમાં પણ ભિન્નતા હોઈ શકે છે, તે માત્ર તેના પાસે ઉપલબ્ધ માહિતી મુજબ જ નહીં, પરંતુ તે હેતુની એકરૂપતા સાથે તે કેટલી હદ સુધી સહભાગી છે તેના આધારે પણ. પરિણામે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ નો

પ્રભાવ એ જ સભાના જુદા જુદા સભ્યો પર અલગ અલગ હોઈ શકે છે.

૧૮. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૧નો ખાસ રીતે આશ્રય લેવાની મહત્તા સમજી શકાય તે માટે, આ અદાલતના મહાદેવ શર્મા વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૬૬) ૧ એસ.સી.આર. ૧૮, ના ચુકાદાનો સંદર્ભ લેવો યોગ્ય રહેશે. આ અદાલતે અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૮નો અમલ કરવા માટે ગેરકાયદે સભા હોવી આવશ્યક છે. જોગવાઈઓની યોજના નીચે મુજબ સમજાવવામાં આવી હતી :

"૯. જે કેસોમાં કલમ ૧૪૭ હેઠળ આરોપ ફરજિયાત છે એવું માનવામાં આવ્યું છે તેમાં રહેલી ભ્રાંતિ એ કારણ છે કે તેમાં કલમ ૧૪૩ના તત્વો કલમ ૧૪૭માં અંતર્નિહિત છે અને કલમ ૧૪૮ હેઠળ આરોપ મુકવામાં આવે ત્યારે કલમ ૧૪૭ના તત્વો અંતર્નિહિત થઈ જાય છે, તે અવગણવામાં આવે છે. કલમ ૧૪૧નું પરીક્ષણ દર્શાવે છે કે સભાને ગેરકાયદેસર બનાવતો સામાન્ય હેતુ ગુનાહિત બળ અથવા ગુનાહિત બળના પ્રદર્શનનો ઉપયોગ, ઉપદ્રવ અથવા ગુનાહિત અતિક્રમણ કે અન્ય ગુનો, અથવા કોઈ કાયદાના અથવા કોઈ કાનૂની પ્રક્રિયાના અમલનો પ્રતિકાર, આ પૈકી કોઈ પણ બાબતનો સમાવેશ કરી શકે છે. કલમ ૧૪૮ની મદદથી હત્યા જેવા ગુના માટે આરોપ મૂકવામાં આવે ત્યારે કલમ ૧૪૩ અને ૧૪૭ હેઠળના ગુનાઓ હંમેશા હાજર હોવા જોઈએ,

પરંતુ જો તેમના હેઠળ દોષસિદ્ધિ મેળવવાનો પ્રયત્ન ન હોય તો બાકી બે આરોપો અલગથી ઘડવાની આવશ્યકતા નથી. આ કારણસર, જ્યારે આરોપ કલમ ૧૪૭ અથવા કલમ ૧૪૮ હેઠળ હોય ત્યારે કલમ ૧૪૩નો ઉપયોગ થતો નથી, અને જ્યારે આરોપ કલમ ૧૪૮ હેઠળ હોય ત્યારે કલમ ૧૪૭નો ઉપયોગ થતો નથી. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના ગુના સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૧૪૯ હેઠળ આરોપ હોય ત્યારે કલમ ૧૪૭ને છોડવામાં આવી શકે છે.”

૧૯. તે પછી એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે કે જો અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ઘડાયેલા આરોપોમાં ગેરકાયદે સભાના દરેક સભ્ય પર આરોપિત અપરાધને, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ની મદદથી, સાબિત કરવા માટેના તમામ આવશ્યક તત્વો સમાવિષ્ટ હોય, અને ફરિયાદ પક્ષ ગેરકાયદે સભા અપરાધરૂપ સામાન્ય ઉદ્દેશ સાથે અસ્તિત્વમાં હતી તે તથા દરેક અપીલકર્તાની સભ્યતા સાબિત કરે, તો તે ઉપરાંત વધુ કંઈ આવશ્યક નથી. આ અવલોકનોનો અર્થ એ છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ માત્ર એ જ નિર્ધારિત કરે છે કે ગેરકાયદે સભા શું છે અને ગેરકાયદે સભા કઈ રીતે વર્તે છે, અને કયા પ્રસંગોમાં સામાન્ય ઉદ્દેશ સભાને ગેરકાયદે બનાવે છે તે ત્યારપછીની કલમોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે, જે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ના સંદર્ભમાં યોગ્ય દંડની પરિણતિઓને આમંત્રિત કરે છે.

૨૦. કુલદીપ યાદવ વિ. બિહાર રાજ્ય, (૨૦૧૧) ૫ એસસીસી ૩૨૪ માં, ફક્ત ૩૬ માં આ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે કે આ સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશના સ્વરૂપ અંગે સ્પષ્ટ તારણ આપવું આવશ્યક છે અને ચર્ચાયેલી સાક્ષીએ માત્ર સામાન્ય ઉદ્દેશ જ નહીં, પરંતુ તે ઉદ્દેશ ગેરકાયદેસર હતો તે પણ દર્શાવવું જોઈએ, ત્યાર બાદ જ ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૧૪૮ હેઠળ દોષસિદ્ધિ નોંધાવી શકાય. આવશ્યક બાબત એ છે કે ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૧૪૧ ના આવશ્યક ઘટકો સાબિત થવા જોઈએ.

૨૧. ઉપરોક્ત પાસાની તપાસ કરતાં, અમે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકતા નથી કે આરોપ રચતી વખતે આઈપીસીની કલમ ૧૪૧નો સમાવેશ ન કરવો એવી કોઈ ઘાતક ખામી હતી, જે સમગ્ર સુનાવણીને ગેરકાયદેસર બનાવી દે, અથવા જેના પરિણામે એ નિષ્કર્ષ આવી શકે કે આઈપીસીની કલમ ૧૪૮નો આશ્રય લેવાની કોઈ તક જ નહોતી. વિદ્વાન વકીલે પ્રતીત થાય છે કે ન્યાયિક ચુકાદાઓને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલવ્યા નથી, કારણ કે આઈપીસીની કલમ ૧૪૮ના આશ્રય માટે જે આવશ્યક છે તે આ ચુકાદાઓમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ક્યાંય એવું કહેવામાં આવ્યું નથી કે આઈપીસીની કલમ ૧૪૧નો ખાસ કરીને આશ્રય લેવો જ જોઈએ, અન્યથા પરિણામો ઘાતક થશે. જ્યાં સુધી ગેરકાયદેસર સભાના

આવશ્યક તત્વો, જેમ કે આઈપીસીની કલમ ૧૪૧માં નિર્દેશિત છે, દર્શાવવામાં અને સાબિત કરવામાં આવે, ત્યાં સુધી તે પૂરતું રહેશે. ગેરકાયદેસર સભાના કૃત્યો અને ત્યારબાદની દંડની જોગવાઈઓ આઈપીસીની કલમ ૧૪૧ પછીની અનુગામી જોગવાઈઓમાં દર્શાવવામાં આવી છે, અને જ્યાં સુધી તે તત્વો પૂર્ણ થાય, ત્યાં સુધી આઈપીસીની કલમ ૧૪૮નો આશ્રય લઈ શકાય છે. ”

૫૮. કલમ ૧૪૭ અને ૧૪૮ હેઠળનાં ગુનાઓ અલગ અલગ ગુનાઓ છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ અમુક પરિસ્થિતિઓમાં ગેરકાયદેસર સભાના તમામ સભ્યોની પરોક્ષ જવાબદારી જાહેર કરીને એક અલગ ગુનો સર્જે છે.

૫૯. સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રિ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે શંભુ નાથ સિંહ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૭૨૫ ના પ્રકરણમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

“ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ ગેરકાયદે સભાના સભ્યોની પરોક્ષ જવાબદારીને જાહેર કરે છે, જે તે સભાના સામૂહિક ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિમાં કરવામાં આવેલા કૃત્યો માટે અથવા એવા ગુનાઓ માટે છે, જેને ગેરકાયદે સભાના સભ્યોને તે ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિમાં થવાની સંભાવના ધરાવતા હોવાનું જાણીતું હતું.” (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૬૦. સર્વોચ્ચ અદાલતની શંભુ નાથ સિંહ (ઉપરોક્ત) કેસમાં આપેલ ઉપરોક્ત ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠના નિર્ણયને સર્વોચ્ચ અદાલતે વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ (ઉપરોક્ત) કેસમાં આપેલા તાજેતરના ચુકાદામાં નોંધમાં લીધો હતો. શંભુ નાથ સિંહ (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને, સર્વોચ્ચ અદાલતની બે-ન્યાયાધીશોની પીઠે વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ (ઉપરોક્ત) માં એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ કોઈ સ્વતંત્ર ગુનો નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, પીઠે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ કોઈ વિશિષ્ટ અથવા સ્વતંત્ર ગુનો રચેતી નથી. વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ (ઉપરોક્ત) માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચ્છેદ-૧૪ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

“૧૪. આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠ દ્વારા શંભુ નાથ સિંહ તથા અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૬૦ એસસી ૭૨૫ માં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું :

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યોની પરોક્ષ જવાબદારીનો જાહેરાત્મક સ્વરૂપ ધરાવે છે, તે સભાના સામાન્ય હેતુની સિદ્ધિ માટે કરવામાં આવેલા કૃત્યો માટે અથવા એવા ગુનાઓ માટે, જે ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો જાણતા હતા કે તે હેતુની સિદ્ધિમાં કરાવાની શક્યતા ધરાવે છે

તેમ છતાં, એવી નાના સંખ્યાની પીઠો છે, જેમણે અવલોકન કર્યું છે કે

કલમ ૧૪૯ એક વિશિષ્ટ અને સ્વતંત્ર ગુનો સર્જે છે. આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા કે શંભુ નાથ સિંહમાં થયેલ નિર્ણય વિશાળ પીઠ દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો, તેમાં જાહેર કરાયેલ કાનૂનને યોગ્ય કાનૂની સ્થિતિ જાહેર કરનાર તરીકે માનવું પડે. સર્વાધિક આદરપૂર્વક, અમે એ પણ ઉમેરવા ઇચ્છીએ છીએ કે આ કલમ ૧૪૯ની ભાષા તથા તેના સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખતાં અધિનિયમોના અર્થઘટનના સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ છે.”

૬૧. વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ (ઉપરોક્ત) માં આપેલ કાનૂની નિવેદન કે આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ સ્વતંત્ર ગુનો નથી, તેને પેર ઇન્ક્યુરિયમ ગણાવી શકાય. એવું જણાય છે કે ન્યાયમૂર્તિશ્રીનું ધ્યાન નાનકચંદ વિ. રાજ્ય પંજાબ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૭૪ માં નોંધાયેલા તેમના અગાઉના નિર્ણય તરફ દોરવામાં આવ્યું નહોતું. નાનકચંદ (ઉપરોક્ત) ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠનો નિર્ણય છે. નાનકચંદ (ઉપરોક્ત) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ સ્વતંત્ર ગુનો છે. આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ હેઠળના ગુનાસંબંધી યોગ્ય આરોપ ઘડવામાં નીચલી અદાલતની બાજુથી થયેલી ચૂક ગંભીર ખામી છે અને તે દોષસિદ્ધિને અપ્રભાવી કરી શકે છે. સર્વોચ્ચ અદાલતની વિશાળ પીઠના અનેક અન્ય નિર્ણયો એવા છે કે આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ એક વિશિષ્ટ અને સ્વતંત્ર ગુનો સર્જે છે. આવી સ્થિતિમાં, આ કલમ હેઠળનો વિશેષ આરોપ પણ મૂળભૂત કલમની સાથે ઘડવો આવશ્યક છે.

આરોપી વ્યક્તિને તેની સામે મૂકાયેલા આરોપની ચોક્કસ અને સાચી વિગતો જાણવાનો હક છે, કે તેને પોતાના દ્વારા નહીં પરંતુ જેમની સાથે તે સંગતમાં હતો તેમના દ્વારા કરાયેલા કૃત્યો માટે ફસાવવામાં આવી રહ્યો છે કે કેમ.

૬૨. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ વિભાગ ૨, સામાન્ય સ્પષ્ટીકરણો, માં આવે છે, અને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૮ વિભાગ ૮, જાહેર શાંતિ વિરુદ્ધના ગુનાઓ વિષે માં આવે છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ લાગુ કરવા માટે કોઈ રીતે કે બીજી રીતે ગુનામાં ભાગીદારી આવશ્યક છે, જ્યારે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૮ હેઠળ ગુનો કરવાના સમયે ગેરકાયદેસર સભામાં માત્ર સભ્યપદ જ તે સભાના તમામ સભ્યો પર કરાયેલા ગુનાની જવાબદારી બાધે છે. પૂર્વોક્ત કલમ હેઠળ ગુનો કરવાની સામાન્ય ઈચ્છા સાથે કોઈ ક્રિયામાં ભાગ લેવું આવશ્યક છે, જ્યારે ઉત્તરોક્ત કલમ હેઠળ ગુનો કરનાર ગેરકાયદેસર સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશ સાથે માત્ર સભ્યપદ જ આધારરૂપ છે. ભલે ગેરકાયદેસર સભાના તમામ સભ્યોએ ગુનો કર્યો ન હોય, તથાપિ દરેકને સભ્ય તરીકે જવાબદાર ઠેરવવો પડશે. અપીલકર્તાઓ તરફથી આ સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું, અને યોગ્ય રીતે, કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ હેઠળ મૂળભૂત કલમ સાથે કોઈ આરોપ ઘડાયો ન હોય તો પણ, રેકૉર્ડ સામગ્રીના આધારે, જો કોઈ પૂર્વગ્રહ થતો ન હોય, તો વ્યક્તિને દોષિત ઠરાવી શકાય. બારેન્દ્રકુમાર ઘોષ વિ. સમ્રાટ (એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ પી.સી. ૧) : (૨૬ ક્રિ એલ.જે. ૪૩૧) માં પ્રિવી કાઉન્સિલે ઠરાવ્યું હતું કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૮ એક વિશિષ્ટ અને સ્વતંત્ર ગુનો રચે છે. સર્વોચ્ચ

અદાલતે આ અભિપ્રાયને અનેક કેસોમાં માન્યતા આપી હતી, જેમાંથી કેટલાક આ મુજબ છે: પાંડુરંગ વિ. હૈદરાબાદ રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૧૬) : (૧૯૫૫ ક્રિ એલ.જે. ૫૭૨); નાનક ચંદ વિ. પંજાબ રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૭૪) : (૧૯૫૫ ક્રિ એલ.જે. ૭૨૧); અને લખન મહતો વિ. બિહાર રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૭૪૨) : (૧૯૬૬ ક્રિ એલ.જે. ૧૩૪૯). જો આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯એ વિશિષ્ટ અને સ્વતંત્ર ગુનો રચ્યો હોય, તો તે શીર્ષક હેઠળ આરોપ ઘડવો આવશ્યક છે. પાંડુરંગના કેસમાં (ઉપરોક્ત) નિશ્ચિતરૂપે સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

પાંડુરંગના કેસમાં, આઈ.પી.સી.ની ધારા ૮૪ અંગેનો મુશ્કેલ પ્રશ્ન અમારી સમક્ષ બાકી રહે છે. પરંતુ તે મુદ્દે વિચારણા કરીએ તે પહેલાં, અમે આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ને રદ કરીએ છીએ. ધારા ૧૪૯ હેઠળ કોઈ આરોપ નથી અને, જેમ કે લોર્ડ સમ્નર ‘બરેન્ડ્રુ કુમાર ઘોષ વિ. એમ્પરર’ ((૧૯૨૫) ૨૬ ક્રિ. એલ. જે. ૪૩૧ (પી.સી.))માં જણાવે છે, ધારા ૧૪૯, ધારા ૩૪થી ભિન્ન રીતે, એક વિશિષ્ટ અપરાધનું સર્જન કરે છે અને માત્ર તે અપરાધની સજાને જ લગતી છે. તેથી, ધારા ૧૪૯ હેઠળ આરોપ ન હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરવા માટે મજબૂત કારણો આવશ્યક રહેશે, ભલે વિશિષ્ટ આરોપના અભાવે પણ તે ધારા હેઠળ દોષિત ઠરાવવું શક્ય હોય; આ પ્રશ્નનો નિર્ધારણ અમે અહીં કરતા નથી.

૬૩. સર્વોચ્ચ અદાલતે, તેથી, પાંડુરંગના કેસમાં (ઉપરોક્ત) એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો નહોતો કે શું આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ આરોપ ન હોવા છતાં કોઈ વ્યક્તિને મૂળભૂત કલમ હેઠળ દોષિત ઠરાવી શકાય. અમારી જાણમાં કોઈ એવો કેસ લાવવામાં આવ્યો નહોતો જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હોય કે, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ મૂળભૂત કલમ સાથે કોઈ વિશેષ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હોવા છતાં, કોઈ વ્યક્તિને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચેલી મૂળભૂત ગુના માટે દોષિત ઠરાવી શકાય.

૬૪. ભજન સિંહ અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, ૧૯૭૪ ક્રિ. એલ.જે. ૧૦૨૯ માં અહેવાલિત, ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ફકરા-૧૩ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

“ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૧૪૯, સ્વયંમાં, એક સ્વતંત્ર અપરાધ રચે છે, યદ્યપિ તેની સજા તે કલમ હેઠળ નક્કી કરવામાં આવે છે, જેના સાથે તે સંલગ્ન છે, અને જે ગેરકાયદેસર સભામાં મુખ્ય અપરાધી દ્વારા, ઓળખાયેલ હોય કે અજાણ્યો, કરવામાં આવેલ કૃત્યને લઈને લાગુ પડે છે. અહીં સુધી કે જો એવું માની લેવામાં આવે કે ગેરકાયદેસર સભા મૂળરૂપે માત્ર મારપીટ માટે જ રચાઈ હતી, તો પણ પુરાવામાં સ્પષ્ટ રીતે સ્થાપિત થાય છે કે એ જ ઉદ્દેશ તે પછી થયેલા કાર્યો સાથે સુસંગત રીતે ગૂંથાયેલો

છે, જે મારપીટના, કહો કે, ભયાનક અંતિમ પરિણામ તરીકે પ્રગટ થયો. આ એવો કેસ નથી કે જેમાં ઉદ્દેશથી પરાયુ અથવા અજાણ્યું કંઈક અચાનક જ બની ગયું હોય. આ તો એ જ સામાન્ય ઉદ્દેશના અમલીકરણનું પરિણામ છે, જેણે પાંચ આરોપીઓ દ્વારા હાથ ધરાયેલા ગેરકાયદેસર કૃત્યમાં અંતર્નિહિત ભયજનક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું.” (જુઓ પણ કે.સી. મેથ્યુ વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ ટ્રાવનકોર-કોચીન, (૧૯૫૫) ૨ એસ.સી.આર. ૧૦૫૭ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૨૪૧ : ૧૯૫૬ કિ. એલ.જે. ૪૪૪))

૬૫. સુનીલ બાલકૃષ્ણ ભોઈર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૦૭ કી.એલ.જે. ૩૨૭૭ માં અહેવાલિત, સર્વોચ્ચ અદાલતે તેની વિવિધ પૂર્વવર્તી નિર્દેશોની વિસ્તૃત સમીક્ષા કર્યા બાદ, ફરરા-૧૭ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :

“કલમ ૧૪૯ પોતે જ એક સ્વતંત્ર અપરાધ રચે છે. આ કલમનો ઉદ્દેશ્ય એ સ્પષ્ટ કરવાનો છે કે જે આરોપીનું મામલો તેની શરતોમાં આવે છે, તે એવો બચાવ રજૂ કરી શકતો નથી કે તેણે પોતાના હાથે બેધારી સભાના સામૂહિક હેતુની સિદ્ધિમાં આચરાયેલા અપરાધ, અથવા સભાના સભ્યો જેને તે હેતુની સિદ્ધિમાં થવાની સંભાવના ધરાવતો જાણતા હતા તેવા અપરાધ, પોતે આચર્યો નહોતો. ગેરકાયદેસર સભા મૂળરૂપે હુમલો કરવા માટે રચાઈ હતી અને અચાનક કંઈક બન્યું હોઈ શકતું હતું.”

૬૬. રાજ્યના વતી વિદ્વાન એ.પી.પી.શ્રી દ્વારા રજૂ કરાયેલી દલીલથી અમે પ્રભાવિત થતા નથી કે જેમ મુખ્ય અપરાધ સાથે આરોપમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪નો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક નથી, તેમ જ મુખ્ય અપરાધ સાથે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮નો ઉલ્લેખ કરવાની પણ કોઈ આવશ્યકતા કે જરૂરિયાત નથી. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ સાથે વાંચાયેલ અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે તેને માત્ર બે બાબતો અંગે જ સૂચના આપવામાં આવે છે કે તે ગેરકાયદે સભ્યમંડળનો સભ્ય હતો અને કે સામાન્ય ઉદ્દેશની અમલવારીમાં અપરાધ આચરાયો હતો અથવા તેને ખબર હતી કે અપરાધ થવાની શક્યતા હતી. તેથી, તેને ઉપરોક્ત બાબતોનો જ જવાબ આપવાનો કહેવામાં આવે છે અને તેણે કોઈ વ્યક્તિગત કૃત્ય કર્યું નથી તે દર્શાવવાનું કહેવામાં આવતું નથી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ એક સ્વતંત્ર અપરાધ, કે ઓછામાં ઓછું, જવાબદારીનું એક સ્વતંત્ર આધાર સર્જે છે. તેથી, રચિત જવાબદારી હેઠળ આરોપિત વ્યક્તિને મુખ્ય અપરાધ માટે દોષિત ઠેરવી શકાય નહીં. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ અંગે સ્થિતિ આવી નથી, કારણ કે તે કોઈ અપરાધ સર્જવાનો આશય ધરાવતી નથી, પરંતુ માત્ર કાયદાનો નિયમ જ નિર્ધારિત કરે છે.

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ અને કલમ ૧૪૮ વચ્ચેનો ભેદ

૬૭. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ અને ૧૪૮ વચ્ચેના ભેદ નીચે મુજબ છે :

(૧) કલમ ૩૪ પોતે કોઈ વિશિષ્ટ ગુનો સર્જતી નથી, જ્યારે કલમ ૧૪૮

એવું કરે છે;

(૨) કલમ ૩૪ હેઠળ કેટલીક સક્રિય ભાગીદારી, ખાસ કરીને શારીરિક હિંસા સંકળાયેલા અપરાધમાં, આવશ્યક છે, પરંતુ કલમ ૧૪૯ તેમાં આવું જરૂરી ગણતી નથી અને જવાબદારી ગેરકાયદે સભા સાથે સામાન્ય હેતુ સાથેની માત્ર સભ્યતા કારણે ઊભી થાય છે અને અપરાધની તૈયારી તથા અમલમાં બિલકુલ કોઈ સક્રિય ભાગીદારી ન પાડા હોઈ શકે;

(૩) કલમ ૩૪ સામાન્ય મનોભાવની વાત કરે છે, પરંતુ કલમ ૧૪૯ સંયુક્ત ઉદ્દેશ્યનું અનુમાન કરે છે, જે નિઃસંદેહપણે તેના વ્યાપ અને પરિમાણમાં ઈરાદા કરતાં વધુ વિશાળ છે; અને

(૪) કલમ ૩૪ સામાન્ય ઈરાદો ધરાવતા વ્યક્તિઓની ન્યૂનતમ સંખ્યા નિર્ધારિત કરતી નથી, જ્યારે કલમ ૧૪૯ મુજબ ઓછામાં ઓછા પાંચ વ્યક્તિઓ હોવા આવશ્યક છે, જેમનો સામાન્ય ઉદ્દેશ એક જ હોવો જોઈએ.

૬૮. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાનું સત્તરમો વિભાગ ફોજદારી મામલામાં “આરોપ” વિષે સંબંધિત છે. કલમ ૨૧૧ થી ૨૧૩ ફોજદારી મુકદ્દમામાં આરોપપત્રમાં સમાવિષ્ટ થવાના આવશ્યક વિગતવિશેષો સાથે સંબંધિત છે. આ ઉપબંધોનો ઉદ્દેશ્ય એવી ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે, જેના દ્વારા કોઈ અપરાધનો આરોપિત વ્યક્તિનો વિચારણ થાય – એવી પ્રક્રિયા જે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ના આદેશની આવશ્યકતાનું પાલન કરે. કાયદાની

દષ્ટિએ આરોપીઓને ચોક્કસ રીતે જાણવાનો અધિકાર છે કે કયા આરોપ પર તેમને વિચારણા માટે મૂકવામાં આવ્યા છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે એશર સિંહ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૦૪) ૧૧ એસસીસી ૫૮૫, માં આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

“આ તે ચોક્કસ આરોપનું સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ છે, જે એ વ્યક્તિ સામે મૂકવામાં આવે છે, જેને તેની સ્વરૂપ-પ્રકૃતિ વિશે શક્ય તેટલા પ્રારંભિક તબક્કે જાણવાનો અધિકાર છે. આરોપ કોઈ અભૌતિક રીતે મૂકાયેલો આરોપ કે આપવામાં આવેલી માહિતી નથી; પરંતુ પ્રતિબંધક કે આદેશાત્મક ફોજદારી કાયદાનો ભંગ કરતાં કરાયેલા અથવા ચૂકવામાં આવેલા કાર્ય અંગે વ્યક્તિ સામે મૂકાયેલો આરોપ છે. અન્ય શબ્દોમાં, તે વ્યક્તિ સામે તેના દ્વારા કરવામાં આવેલા કહેવામાં આવેલા અપરાધ બાબત મૂકાયેલો આરોપ છે. આરોપનું નિર્માણ તપાસ પછી થાય છે, અને આ શબ્દનો લોકપ્રિય અર્થ, જેમ કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૨૪માં તેનો ઉપયોગ થયો છે, તેના હેઠળ કોઈ વ્યક્તિને આરોપિત કરવાનો સૂચક અર્થ દર્શાવતો અર્થથી જુદો છે.” [ભાર મુકવામાં આવ્યો]

૬૯ કલમ ૧૪૭ અને ૧૪૮ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ગુનાઓની વ્યાખ્યા મુજબ, આ ગુનાઓના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં, કોઈ વ્યક્તિને એકસાથે આ બંને ગુનાઓ હેઠળ આરોપિત કરી શકાય નહીં. કોઈ વ્યક્તિને માત્ર કલમ ૧૪૭ અથવા કલમ ૧૪૮ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં જ દોષિત ઠરાવી શકાય છે.

૭૦. હાલના જેવા કેસોમાં, જ્યાં “ગેરકાનૂની સભા” રચતા મોટા સંખ્યામાં આરોપીઓએ લઘુમતી સમુદાયના સભ્યો પર હુમલો કર્યો હોવાનું અને લૂંટફાટનો ગુનો તથા ઘરોને આગ લગાવવાનો ગુનો આચર્યો હોવાનું આક્ષેપ છે, ત્યાં દરેક આરોપીએ આ કૃત્યમાં ભાગ લીધો હોવો આવશ્યક નથી. આવા કેસોમાં પરોક્ષ જવાબદારીના આધારે આવી ગેરકાનૂની સભાના સભ્યોને દંડિત કરવા માટે કલમ ૧૪૮નો આશ્રય લેવું અનિવાર્ય છે, ભલે તેઓ વાસ્તવિક દંગાઈ, વગેરેના કૃત્યમાં ભાગ લીધો હોવાનો આરોપ ધરાવતા ન હોય. આરોપીઓ આવા “ગેરકાનૂની સભા”માં માત્ર ઉપસ્થિત હતા એટલું જ, જો આરોપીઓને જાણ કરવામાં આવી હોય કે તેમની સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ હેઠળ પરોક્ષ જવાબદારી ઊભી કરતી તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંડનીય ગુના બાબતે આરોપ મૂકાયો છે, તો તેમને આરોપિત ગુના માટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠરાવવા પૂરતું છે. યોગ્ય રીતે કલમ ૧૪૮નો આશ્રય લેવામાં અને તેનો અમલ કરવામાં થતી નિષ્ફળતા ક્યારેક મોટા સંખ્યામાં ગુનેગારોને ગુનામાંથી બચી જવાની તક આપી શકે છે.

૭૧. સર્વોચ્ચ અદાલતે બાલા સીતારામૈયા વિ. પેરિકે એસ. રાવ, (૨૦૦૪) ૪ એસસીસી ૫૫૭ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

“૮. દુર્ભાગ્યવશ, સત્ર ન્યાયાધીશે આરોપીઓ સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૦૨, ધારા ૧૪૮ સાથે વાંચેલી, હેઠળ દંડનીય ગુના માટે આરોપ ઘડ્યો નહોતો. એ પણ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે સત્ર

ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડાયેલા આરોપમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૦૨, ધારા ૧૪૯ સાથે વાંચેલી, હેઠળ દંડનીય ગુનાના તત્વો સ્થાપિત કરવા માટેની સંબંધિત ફરિયાદ પક્ષની આક્ષેપો પણ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા નહોતા. આરોપીઓને એ જણાવવામાં આવ્યું નહોતું કે તેમને ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હોવાના અને એવી સભાનો સામાન્ય ઉદ્દેશ મૃતકની હત્યા કરવાનો હતો તથા તે સામાન્ય ઉદ્દેશની પરિપૂર્ણતા માટે હત્યા કરવામાં આવી હતી, અને તેથી તેમની પર રચનાત્મક જવાબદારી આવતી હતી અને આ રીતે તેમણે ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૦૨, ધારા ૧૪૯ સાથે વાંચેલી, હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો હતો. અવશ્ય, ફક્ત ધારા ૧૪૯નો ઉલ્લેખ ન કરવો એક અનિયમિતતા ગણાઈ શકે, પરંતુ તેમણે કરેલા ગુનાની સ્વરૂપનો ઉલ્લેખ કરવામાં નિષ્ફળતા માત્ર અનિયમિતતા તરીકે કહી શકાય નહીં. જો આ ભૂલનો ટ્રાયલ તબક્કે ખ્યાલ આવ્યો હોત, તો સત્ર ન્યાયાધીશ ચુકાદો ઉચ્ચારવામાં આવે તે પહેલાં કોઈ પણ સમયે આરોપમાં સુધારો કરી શકતા. વર્તમાન મામલે, આરોપીઓને માત્ર ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૦૨ એકલી હેઠળ દંડનીય આરોપનો સામનો કરવા જણાવવામાં આવ્યું હતું અને ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૦૨, ધારા ૧૪૯ સાથે વાંચેલી, હેઠળ કોઈ આરોપ નહોતો. તેથી, આરોપીઓની ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૩૨૬ હેઠળની દોષસિદ્ધિને રદ કરી, તેના સ્થાને ધારા ૩૦૨/૧૪૯ હેઠળ દંડનીય ગુનાની દોષસિદ્ધિ સ્થાપિત કરવી શક્ય નથી, કારણ કે એવો ગુનો કરવા માટે તેમની સામે

કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો નહોતો.”

૭૨. જ્યારે મોટી સંખ્યામાં લોકો એકત્ર થાય છે (સભા કરે છે) અને કોઈ અપરાધ કરે છે, ત્યારે શક્ય છે કે સભાના માત્ર કેટલાક સભ્યો જ એવું મહત્વપૂર્ણ કૃત્ય કરે, જેના કારણે તે લેવડદેવડ અપરાધ બને છે, અને બાકીના સભ્યો તે ‘મહત્વપૂર્ણ કૃત્ય’માં ભાગ લેતા નથી – ઉદાહરણ તરીકે હત્યાના કેસમાં, ઘાતક ઈજાનું પહોંચાડવું. આવા સંજોગોમાં, વિધાનમંડળે ધારાસભાની નીતિના મુદ્દા તરીકે પરોક્ષ જવાબદારીના સિદ્ધાંતને અમલમાં લાવવું યોગ્ય માન્યું.

૭૩. રામ ગોપે વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૬૮૯ ના મામલે, ચુકાદાના પરા-૫ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

...જ્યારે મોટા પ્રમાણમાં વ્યક્તિઓ દ્વારા પીડિત પર સંયુક્ત હુમલો કરવામાં આવે છે, ત્યારે દરેક અપરાધીએ ભજવેલી વાસ્તવિક ભૂમિકા નક્કી કરવી ઘણીવાર મુશ્કેલ બની જાય છે. પરંતુ એ કારણે, ગેરકાયદેસર સભાના કોઈ સભ્ય દ્વારા સંયુક્ત ઉદ્દેશની અમલવારીમાં કરવામાં આવેલા અપરાધ માટે, અથવા એવા અપરાધ માટે જે સંયુક્ત ઉદ્દેશની અમલવારીમાં કરવામાં આવવાની સંભાવના છે તેમ જાણીતું હતું, સભ્ય હોવાનું સાબિત થયેલા વ્યક્તિઓ તે કૃત્ય, જે અપરાધરૂપ બને છે, તેના કરણથી ઉદ્ભવતા પરિણામોથી બચી શકતા નથી.

૭૪. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ એવી જ એક જોગવાઈ છે. તે સમાજની શાંતિ જાળવવા અને દુરાચારી વ્યક્તિઓને, જે ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય તરીકે સક્રિય રીતે સહયોગ આપે છે અથવા ગુનાઓની આચરણમાં મદદ કરે છે, તેમની પ્રવૃત્તિ મર્યાદિત છે એવા આધાર પર દંડમુક્તિનો દાવો કરવાથી અટકાવવા માટે, વિશાળ જાહેર હિતને ધ્યાનમાં રાખીને રચવામાં આવેલી જોગવાઈ છે.

૭૫. ફરિયાદ પક્ષની અને/અથવા અદાલતની જવાબદારી (વર્તમાન જેવી બાબતમાં, જ્યાં મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ (૫ અથવા તેથી વધુ) પર સામૂહિક રીતે વિવિધ ગુનાઓ કર્યાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય અને તેમને વિચારણા હેઠળ લાવવામાં આવ્યા હોય) – આવા સમૂહના કેટલાક સભ્યો અન્ય કેટલાક સભ્યો દ્વારા કરાયેલા કોઈ ગુનામાં પરોક્ષ જવાબદારી હેઠળ આવે છે કે કેમ તે તપાસતી વખતે – વિશ્લેષણની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આવા વિશ્લેષણના બે ઘટકો છે – (૧) ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૧૪૯ હેઠળની વ્યાપ્તિ અને સૃષ્ટ પરોક્ષ જવાબદારી; અને (૨) કોઈ આરોપીને કોઈ ગુનામાં પરોક્ષ જવાબદારી હેઠળ ઠરાવવા માટે જે તથ્યો સાબિત કરવાના આવશ્યક છે.

૭૬. આઈપીસીની કલમ ૧૪૯ની સાચી વ્યાપ્તિ અને પરિમાણ સમજવા માટે, આઈપીસીના વિભાગ ૮ (કલમ ૧૪૧ થી ૧૬૦)ની યોજના તપાસવી આવશ્યક છે, જેનું શીર્ષક “લોકશાંતિ વિરુદ્ધના ગુનાઓ અંગે” છે. કલમ ૧૪૧ થી ૧૫૮

પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા સંયુક્ત રીતે કરવામાં આવેલા ગુનાઓને લગતી છે.

૭૭. આઈપીસીની કલમ ૧૪૧ મુજબ, પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સભાને ‘ગેરકાયદેસર સભા’ ગણવામાં આવે છે, જો એવી સભાનો સામાન્ય હેતુ ઉક્ત કલમમાં ઉલ્લેખિત પાંચ હેતુઓમાંથી કોઈ એકને સિદ્ધ કરવાનો હોય. (જુઓ ચેશવંત અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૩ એસસીસી ૬૩૯)

૭૮. સૂચિબદ્ધ હેતુઓમાંનો એક કોઈપણ અપરાધ કરવાનું છે. કલમ ૪૦ મુજબ, “અપરાધ” એટલે “આ કલમની ઉપકલમ ૨ અને ૩ માં ઉલ્લેખિત વિભાગો અને કલમોમાં જે અપવાદ રાખવામાં આવ્યો છે તેને છોડીને, “અપરાધ” શબ્દનો અર્થ આ સંહિતા દ્વારા દંડનીય બનાવાયેલ બાબત છે.

૭૯. મંગા ઉર્ફે માનસિંહ વિ. ઉત્તરાખંડ રાજ્ય, (૨૦૧૩)૭ એસસીસી ૬૨૯ ના મામલામાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

કલમ ૧૪૧, ત્રીજી ઉપકલમમાં આવતા “અથવા અન્ય ગુનો” શબ્દોને ફક્ત અતિક્રમણ અથવા નુકસાનસાધનાના નાનાં ગુનાઓ પૂરતા મર્યાદિત રાખી શકાય નહીં. આ શબ્દો ભારતીય દંડ સંહિતા અથવા અન્ય કોઈપણ કાનૂનના કોઈપણ ઉપબંધ હેઠળ આવતા સર્વ ગુનાઓને આવરી લે છે.

૮૦. ૫ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓનું આવા કાયદેસર રીતે અયોગ્ય ઉદ્દેશ્ય સાથે માત્ર એકત્ર થવું જ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૩ હેઠળ દંડનીય ગેરકાયદેસર સભા નો અપરાધ બને છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૩ હેઠળ દંડિત થવા માટે આવી સભા દ્વારા કોઈ સ્પષ્ટ કૃત્ય કરવું આવશ્યક નથી. (જુઓ દલિપ સિંહ તથા અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૩ એસ.સી. ૩૬૪)

૮૧. જો કોઈ ગેરકાયદેસર સભા અથવા તેની કોઈ સભ્ય દ્વારા એવી સભાના સામૂહિક હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે બળ અથવા હિંસા વપરાય, તો એવી સભાના દરેક સભ્યને ધારા ૧૪૬ હેઠળ બે વર્ષની કેદની સજાપાત્ર દંગાના ગુનામાં દોષિત જાહેર કરવામાં આવે છે. ધારા ૧૪૬ હેઠળ દંગાનો ગુનો રચવા માટે બળ અથવા હિંસાના ઉપયોગથી આવશ્યક રીતે સામૂહિક હેતુ સિદ્ધ થવો જરૂરી નથી. (જુઓ યશવંત અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૩ એસસીસી ૬૩૯)

૮૨. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, બળ અથવા હિંસાનો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક નથી કે તે ગુનાનો આચરણ કરાવવામાં પરિણમે અથવા કલમ ૧૪૧ હેઠળ સૂચિબદ્ધ પાંચ સામાન્ય ઉદ્દેશ્યોમાંથી કોઈ એકની સિદ્ધિ સુધી પહોંચે.

૮૩. કલમ ૧૪૮ જાહેર કરે છે કે ઘાતક શસ્ત્રોથી સજ્જ દંગો એક સ્વતંત્ર ગુનો છે, જે લાંબી કેદની સજા (ત્રણ વર્ષ) થી દંડનીય છે. કલમ ૧૪૬ અને ૧૪૮ હેઠળના ગુનાઓ વચ્ચે ભેદ છે. કલમ ૧૪૬ હેઠળનો ગુનો રચવા માટે,

‘ગેરકાયદેસર સભા’ના સભ્યો શસ્ત્રો સાથે હોવા આવશ્યક નથી. પરંતુ કલમ ૧૪૮ હેઠળનો ગુનો રચવા માટે, વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર સભાનો સભ્ય હોવો જોઈએ, એવી સભા કલમ ૧૪૬ હેઠળ દંગાના ગુનામાં પણ દોષી હોવી જોઈએ અને કલમ ૧૪૮ હેઠળ આરોપિત વ્યક્તિ પણ ઘાતક શસ્ત્રથી સજ્જ હોવી આવશ્યક છે. (જુઓ સાગિર વિ. ક્વીન એમ્પ્રેસ, (૧૮૯૪) આઈએલઆર ૨૨ કલ ૨૭૬; ઇન રે ચોઈટાનો રાન્ટો અને અન્ય, એઆઈઆર ૧૯૧૬ એમએડ ૭૮૮)

૮૪. કલમ ૧૪૯ બે પરિસ્થિતિઓમાં પરોક્ષ દાયિત્વનો પ્રસ્તાવ કરે છે, અને તે મુજબ કહે છે કે (૧) જો કોઈ ગેરકાયદે સભાનો સભ્ય તે સભાના સામાન્ય હેતુને અમલમાં મૂકતા કોઈ ગુનો કરે, તો એવી ગેરકાયદે સભાના દરેક સભ્ય તે ગુનાનો દોષી ગણાશે, જે ગેરકાયદે સભાના અન્ય સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે; અને (૨) એવાં કિસ્સાઓમાં પણ જ્યાં ગેરકાયદે સભાના તમામ સભ્યો કોઈ નિશ્ચિત ગુનો કરવા માટે સમાન સામાન્ય હેતુ વહેંચતા ન હોય, જો તેમને એ હકીકતની જાણ હતી કે સભાના કેટલાક અન્ય સભ્યો સામાન્ય હેતુને અમલમાં મૂકતા તે નિશ્ચિત ગુનો કરવાની શક્યતા ધરાવે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો વ્યાપ આ અદાલતે મસાલ્તી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ સર્વોચ્ચ અદાલત ૨૦૨ માં નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કર્યો હતો :

"આવો કેસમાં નિર્ધારિત કરવા માટેનો નિર્ણાયક પ્રશ્ન એ છે કે સભામાં પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સામેલ હતી કે કેમ અને તે વ્યક્તિઓએ

કલમ ૧૪૧માં નિર્દિષ્ટ સામૂહિક હેતુઓમાંના એક અથવા વધુ હેતુઓ પોષ્યા હતા કે કેમ. આ પ્રશ્નનું નિર્ધારણ કરતી વેળાએ, એ બાબત પર વિચાર કરવો પ્રસ્તુત બને છે કે શું સભામાં એવા કેટલાક વ્યક્તિઓ પણ હતા, જે માત્ર નિષ્ક્રિય સાક્ષી હતા અને સભાના સામૂહિક હેતુને પોષવાનો કોઈ ઈરાદો વિના માત્ર ખાલી જિજ્ઞાસાવશ સભામાં જોડાયા હતા. એ જ પરિસ્થિતિમાં બાલાદીનના કેસમાં આ અદાલતે કરેલી નોંધપાત્ર અવલોકનોનું મહત્ત્વ ઊભરે છે; અન્યથા, કાયદાની દૃષ્ટિએ એવું કહેવું યોગ્ય નહીં ગણાય કે કોઈ વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર સભ્યાવલીનો સભ્ય ગણવા પૂર્વે એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે તેણે સભાના સામૂહિક હેતુને અનુસરીને કોઈ ગેરકાયદેસર સકારાત્મક કૃત્ય કર્યું હતું અથવા કોઈ ગેરકાયદેસર ચૂકી માટે દોષિત હતો. હકીકતમાં, કલમ ૧૪૮ સ્પષ્ટ કરે છે કે જો ગેરકાયદેસર સભ્યાવલીના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા તે સભાના સામૂહિક હેતુના અનુસરણમાં કોઈ અપરાધ કરવામાં આવે, અથવા એવો અપરાધ તે સભાના સભ્યોને તે હેતુના અનુસરણમાં થવાની શક્યતા ધરાવતો હોવાનું જાણીતું હોય, તો તે અપરાધના આચરણ સમયે તે જ સભાનો સભ્ય રહેનારી દરેક વ્યક્તિ તે અપરાધની દોષિત ગણાય છે, અને તે સ્પષ્ટપણે આ સિદ્ધાંતને રેખાંકિત કરે છે કે કલમ ૧૪૮ હેઠળ નિર્ધારિત શાસ્ત્રિ એક અર્થમાં પરાધીન જવાબદારીની છે અને હંમેશાં આ આધાર પર આગળ વધતી નથી કે ગેરકાયદેસર સભ્યાવલીના દરેક સભ્ય દ્વારા ખરેખર અપરાધ કરવામાં આવ્યો હતો.”

૮૫. ઉપરોક્ત પરથી જોઈ શકાય છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૪૧, ૧૪૬ અને ૧૪૮ સ્વતંત્ર અપરાધો રચે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ માત્ર પરોક્ષ દાયિત્વ ઊભું કરે છે. તેમ છતાં, કલમો ૧૪૬, ૧૪૮ અને ૧૪૮ પરોક્ષ દાયિત્વના સિદ્ધાંત આધારિત કેટલીક વિધાનમૂલક ઘોષણાઓ ધરાવે છે. આ સિદ્ધાંત નાગરિક કાયદામાં, ખાસ કરીને ટોર્ટના ક્ષેત્રમાં, સુવિદિત છે, પરંતુ ફોજદારી કાયદામાં માત્ર ત્યારે જ અત્યંત મર્યાદિત રીતે લાગુ પડે છે જ્યારે સ્પષ્ટ વિધાનમૂલક આદેશ હોય. કોઈપણ એક જોગવાઈ હેઠળ દંડનીય થવા માટે મૂળભૂત આવશ્યકતા એ છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત અને કલમ ૧૪૩ હેઠળ દંડનીય એવી ગેરકાયદેસર સભાનું અસ્તિત્વ હોવું જોઈએ.

૮૬. કલમ ૧૪૧ માંથી સ્પષ્ટ થતું મુજબ ગેરકાયદેસર સભાનો ખ્યાલ બે તત્વો ધરાવે છે:

- (૧) સભામાં ઓછામાં ઓછા પાંચ વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ; અને
- (૨) તેમને કોઈ ગુનો કરવાનો અથવા ત્યાં સૂચિબદ્ધ કરાયેલા કોઈ એક હેતુને સિદ્ધ કરવાનો સામાન્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

૮૭. કોઈ વ્યક્તિ કલમ ૧૪૩, ૧૪૬ અથવા ૧૪૮ હેઠળના કોઈ એક ગુનામાં

- (૧) દોષિત છે અથવા (૨) કલમ ૧૪૮ હેઠળ પરોક્ષ જવાબદારીથી અન્ય કોઈ

ગુનામાં જવાબદાર છે, એવો નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે, પ્રથમ એ સાબિત થવું આવશ્યક છે કે એવી વ્યક્તિ ‘અવિધિપૂર્ણ સભા’ની સભ્ય છે, જેમાં પાંચ કરતાં ઓછા નહીં એવા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, એ હકીકતથી પરે કે આ પાંચ પૈકી પ્રત્યેક વ્યક્તિની ઓળખ સાબિત થઈ છે કે નહીં. જો આ હકીકત સાબિત થાય, તો આગળની તપાસનો પ્રશ્ન એ થાય છે કે અવિધિપૂર્ણ સભાનો સામૂહિક ઉદ્દેશ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ કરાયેલા પાંચ સૂચિત ઉદ્દેશોમાંનો કોઈ એક છે કે નહીં.

૮૮. સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશ્યનો સામાન્ય રીતે પ્રત્યેક કેસની પરિસ્થિતિઓમાંથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, જેમ કે સભા એકત્રિત થવાનો સમય અને સ્થળ; સભાના વર્તનને તેના વ્યક્તિગત સભ્યોના વર્તનથી અલગ ઓળખીને જોવામાં આવે તો તે સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશ્યનું સૂચક બને છે. માત્ર એવી વ્યક્તિગત સભ્યો દ્વારા કરાયેલા સ્પષ્ટ કૃત્યોના આધારે સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશ્યનું મૂલ્યાંકન કરવું, અમારા મતમાં, અગ્રાહ્ય છે. ઉદાહરણરૂપ, જો પાંચથી વધુ વ્યક્તિઓ એકત્રિત થઈને મરણઘાતક હથિયારો વડે અન્ય વ્યક્તિ પર હુમલો કરે અને અંતે પીડિતનું મૃત્યુ થાય, તો એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો ખોટો છે કે એવી સભાના એક કે કેટલાક સભ્યો, ઘાતક ઇજાઓ પહોંચાડનારાઓ સાથે, સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય વહેંચતા ન હતા (જેમ કે તબીબી પુરાવાથી સાબિત થાય છે); માત્ર એટલા આધારે કે આવા સભ્યો દ્વારા પહોંચાડવામાં આવેલી ઇજાઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી ગંભીર અને અમરણઘાતક છે.

૮૯. કલમ ૧૪૯ હેઠળ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો પર જવાબદારી આરોપિત કરવા માટે એ જરૂરી નથી કે ગેરકાયદેસર સભાનો દરેક સભ્ય સભાના સામૂહિક ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિમાં જ ગુનો કરે. સભાના સભ્યો દ્વારા આવા ગુનાનો થવાની સંભાવનાની માત્ર જાણકારી પૂરતી છે. ઉદાહરણરૂપ, જો પાંચ કે તેથી વધુ સભ્યો જાનલેણ અથવા જોખમી હથિયારો સાથે સંયુક્ત રીતે કોઈ પીડિત પર હુમલો કરે અને ઘાતક ઈજાઓથી તેની મૃત્યુ નિપજાવે, તો આ હકીકત કે સભાના એક કે બે સભ્યોએ વાસ્તવમાં પોતાના હથિયારો વાપર્યા ન હતા, તે માત્ર એટલું દર્શાવતું નથી કે તેમને હત્યાનો ગુનો બનવાની સંભાવના અંગે જાણકારી નહોતી.

૯૦. સામૂહિક ઉદ્દેશ્યની ઓળખ માટે મૂળભૂત રીતે બિનકાયદેસર સભાના સભ્યોની મનોદશાનું મૂલ્યાંકન આવશ્યક છે. આવી માનસિક સ્થિતિનું પ્રમાણ સામાન્ય રીતે અનુમાનજન્ય તર્ક દ્વારા સ્થાપિત થાય છે. [જુઓ વિનુભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ વિ. રાજુવભાઈ દુદાભાઈ પટેલ અને અન્ય]

ખામીયુક્ત આરોપ :

૯૧. ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં ન્યાયસંગત અદાલતી કાર્યવાહીની એક મૂળભૂત આવશ્યકતા એ છે કે આરોપીને તેના વિરુદ્ધના આરોપ અંગે ચોક્કસ માહિતી આપવામાં આવે. આરોપીની બચાવની તૈયારીમાં આ બાબત તેની માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળની તમામ સુનાવણીઓમાં

આરોપીને શરૂઆતમાં જ આરોપની જાણ કરવામાં આવે છે. ગંભીર ગુનાઓના કિસ્સામાં સંહિતા એ અપેક્ષા રાખે છે કે આરોપો અતિશય ચોકસાઈ અને સ્પષ્ટતા સાથે રચવામાં અને લેખબદ્ધ કરવામાં આવે. ત્યારબાદ આ "આરોપ" આરોપીને વાંચી સંભળાવવામાં આવે અને તેને સમજાવવામાં આવે છે. આરોપનો હેતુ આરોપીને સૂચના અથવા જાણ આપવા નો છે, જે કાનૂની વિશિષ્ટ ભાષા અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવે છે, અને જે આરોપીની સામે અદાલતી કાર્યવાહીના દરમિયાન જે આરોપનો સામનો કરવા માટે તેને બોલાવવામાં આવ્યો છે, તેની પ્રકૃતિ અંગે સ્પષ્ટ, નિર્દોષ અને ચોક્કસ સૂચના આપે છે.

૯૨. ખામીઓયુક્ત આરોપો ઘડવાના અથવા આરોપોમાં છૂટછાટ રાખવાના કાનૂની પરિણામો પર સર્વોચ્ચ અદાલતે દલબીર સિંહ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૦૪)૫ એસ.સી.સી. ૩૩૪, માં વિચાર કર્યો હતો, અને સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"સંહિતાની કલમ ૪૬૪ આરોપ ઘડવામાં ચૂક, તેની ગેરહાજરી અથવા આરોપમાં ભૂલના પ્રભાવ અંગે જોગવાઈ કરે છે. આ કલમની ઉપકલમ (૧) એ જોગવાઈ કરે છે કે યોગ્ય અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતનો કોઈપણ નિષ્કર્ષ, દંડાદેશ અથવા આદેશ માત્ર આ આધાર પર કે આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હતો, અથવા આરોપમાં કોઈ ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતા હતી, જેમાં આરોપોના ખોટા જોડાણનો સમાવેશ થાય છે, અમાન્ય ગણાશે નહીં, સિવાય કે અપીલ, પુષ્ટિ અથવા પુનરીક્ષણ

અદાલતના અભિપ્રાયમાં, તેના પરિણામે વાસ્તવમાં ન્યાયની હાનિ થઈ હોય.”

૯૩. ઉપરોક્ત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈ ચોક્કસ આરોપનો ભૂલપૂર્વક, અનિયમિત રીતે, અથવા તો તેની અસમાપ્તિ છતાં, અદાલત દ્વારા નોંધાયેલ દોષસિદ્ધિને અમાન્ય ગણવામાં નહીં આવે, સિવાય કે અપીલી અદાલત આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચે કે તેના પરિણામે વાસ્તવમાં ન્યાયની હાનિ થઈ છે.

૯૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે નાનક ચંદ વિ. પંજાબ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૭૪માં અહેવાલિત, માં ઠરાવ્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ એક વિશિષ્ટ ગુનો રચે છે, પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ ગુનો રચેતી નથી, અને આ બન્ને પરસ્પર સ્વતંત્ર તથા ભિન્ન છે.

૯૫. સૂરજ પાલ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૫૫ સર્વોચ્ચ અદાલત ૪૧૯ માં પ્રકાશિત, ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે એવા એક કેસનો વિચાર કરવો પડ્યો હતો જેમાં ૧૯ આરોપીઓ પર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૭, ૧૪૮, ૩૨૩ હેઠળ, કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચેલી, તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭, કલમ ૧૪૯ અને ૩૦૨ સાથે વાંચેલી, તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચેલી, આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. સત્ર ન્યાયાધીશે તમામને દોષિત ઠરાવ્યા હતા. અપીલમાં વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે હત્યા કરવા

અથવા હત્યાના પ્રયત્ન માટે કોઈ સંયુક્ત હેતુ ન હતો અને તેથી કલમ ૧૪૯ લાગુ પડતી નહોતી. પરંતુ એ નિષ્કર્ષ પર કે ગોળીઓ ચલાવનાર અપીલકર્તા જ હતો, જેના કારણે એક વ્યક્તિ ઘાયલ થઈ અને બીજાનું મૃત્યુ થયું, વડી અદાલતે તેને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ સ્વતંત્ર રીતે દોષિત ઠરાવ્યો અને અન્યને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ ને કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચીને તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭ ને કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચીને નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો. સર્વોચ્ચ અદાલતનું મત હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ સ્વતંત્ર રીતે આરોપ ન મૂકવામાં આવ્યો હોય તે એક ગંભીર ખામી હતી, છતાં મુખ્ય પ્રશ્ન એ હતો કે શું તેના કારણે આરોપીને હાનિ પહોંચી હતી. તથ્યોના આધારે ઠરાવવામાં આવ્યું કે અપીલકર્તાને ગંભીર રીતે હાનિ પહોંચી હતી અને પરિણામે તેની દોષસિદ્ધિ રદ કરવામાં આવી.

૯૬. આ નિર્ણયો સર્વોચ્ચ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોની પીઠ સમક્ષ ડબ્લ્યુ. સ્લેની વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય માં વિચારણા માટે આવ્યા હતા (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૧૧૬). બંને નિર્ણયો વચ્ચે ભેદ બતાવવામાં આવ્યો હતો અને તેમનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. નાનક ચંદના કેસ (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૭૪) અંગે બોઝ, ન્યાયાધીશના મુખ્ય ચુકાદામાં, પોતાના તરફથી તથા એસ. આર. દાસ, કાર્યવાહક મુખ્ય ન્યાયાધીશની તરફથી, નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

“હવે એ સાચું છે કે ત્યાં કેટલાક અવલોકનો છે, જેનું નજીકથી પરીક્ષણ

કર્તા વિના, અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલને સમર્થન આપતા જણાય. પરંતુ આ અવલોકનોનું અર્થઘટન શોધાયેલા તથ્યોના પ્રકાશમાં કરવું આવશ્યક છે, જેમાં સૌથી નિર્ણાયક તથ્ય એ હતું કે સ્પષ્ટ પૂર્વગ્રહ બહાર આવ્યો હતો. જણાયું હતું કે ત્યાં અપીલકર્તા હકીકતમાં તેની બચાવમાં ભ્રમિત કરવામાં આવ્યો હતો અને વિચારણા હેઠળ લેવામાં આવેલા પરિબલોમાંથી એક, જે હકીકતમાં હંમેશાં આવું જ હોવું જોઈએ, એ હતું કે જ્યારે તેને જણાવવામાં આવ્યું કે તેની સામે ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ની કલમ ૩૦૨ ને કલમ ૧૪૮ સાથે વાંચીને કેસ ચલાવવામાં આવશે, ત્યારે તેનાથી તેને એ સંકેત મળ્યો કે તેના વ્યક્તિગત રીતે કરાયેલા હત્યાના ગુના માટે તેની સામે કેસ ચલાવવામાં આવી રહ્યો નથી, પરંતુ ફક્ત તેને અન્ય વ્યક્તિએ ગેરકાયદે સભાના સામાન્ય ઉદ્દેશની અમલવારીમાં કરેલા કૃત્ય માટે પરોક્ષ જવાબદાર બનાવવામાં આવી રહ્યો છે, જેમાં તે સભ્ય હતો.

પરંતુ તે માત્ર વિચારવામાં આવેલ મુદ્દાઓમાંથી એક જ હતો અને તેથી એ અનુસરે નહીં કે દરેક આરોપી એટલો ગેરમાર્ગે દોરાશે. આ બધું પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખે છે. જે સમગ્ર પુરાવા અને તથ્યોના આધારે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ આધાર લીધો હતો, તે ચુકાદામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી; તેમ છતાં એટલું પૂરતું છે કે જો અપીલકર્તાનું ધ્યાન

વાસ્તવિક હત્યામાં તેની પોતાની ભૂમિકા તરફ દોરવામાં આવ્યું હોત, તો તેણે સંભવતઃ વધુ કાળજીપૂર્વક ડૉક્ટરની પ્રતિયાત તપાસ કરી હોત, અને વૈધકીય પુરાવામાં એટલું પૂરતું હતું કે જો એવું કરવામાં આવ્યું હોત, તો અપીલકર્તા કદાચ નિર્દોષ સાબિત થઈ શક્યા હોત.

XXXX

XXXX

XXX

(૫૫) હવે પૂર્વગ્રહ રહ્યો હોવાનું નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા પછી, માનનીય ન્યાયાધીશોનું મંતવ્ય હતું કે અનિયમિતતા, જો પૂર્વગ્રહ પ્રગટ થયો હોય ત્યારે તેને આ નામ આપી શકાય, તો તે અસારવારી હતી અને તેમાંથી તેમણે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે અસારવારી અનિયમિતતા કંઈ જ નહીં પરંતુ ગેરકાયદેસરતા છે: એક સંપૂર્ણપણે સંભવિત અને તાર્કિક નિષ્કર્ષ, જ્યારે "અનિયમિતતા" અને "ગેરકાયદેસરતા" શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી ન હોય.

XXXX

XXXX

XXX

તે કેસમાં પૂર્વગ્રહ હતો, તેથી નિર્ણય અમાન્ય હતો અને અમાન્ય હોવાથી તે ગેરકાયદેસર હતો. અમે એવું નથી કહેતા કે એ અનિવાર્યપણે આવું જ છે, પરંતુ તે વાજબી રીતે સંભવનીય નિષ્કર્ષ છે અને માનનીય ન્યાયાધીશોનો આશય પણ એ જ હતો.

XXXX

XXXX

XXX

અમે સ્વીકારીએ છીએ કે ચુકાદામાં વપરાયેલા કેટલાક ઉક્તિઓ કદાચ આથી વધુ વ્યાપક લાગે છે, પરંતુ કોઈ ભ્રમ નિવારવા માટે અમે હવે એવું માનીએ છીએ કે સાચો દૃષ્ટિકોણ એ જ છે જે અમે વર્તમાન ચુકાદામાં વિસ્તૃત રીતે રજૂ કર્યો છે."

૯૭. સુરજ પાલના કેસ (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૪૧૯) અંગે વિચારણા કરતાં, બોઝ, ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

"આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આરોપ ઘડવામાં આવેલી ચૂક એક ગંભીર ખામી છે, પરંતુ તેમ છતાં મૂળ પ્રશ્ન એ હતો કે શું તેના કારણે અપક્ષપાત થયો હતો. ત્યારબાદ માનનીય ન્યાયાધીશે તે કેસના તથ્યોના આધારે અપક્ષપાતના પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો. તથ્યો પર પહોંચેલા નિષ્કર્ષ મુજબ અપક્ષપાત પ્રગટ થયો હતો, તેથી નિર્દોષ છૂટકારાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો."

૯૮. બોઝ, ન્યાયાધીશના મુખ્ય ચુકાદામાં, કાયદો આ રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે :

".....અતએવ, જ્યારે આરોપ હોય અને તેમાં ભૂલ અથવા ચૂક હોય, અથવા બંને હોય, અને તેની પ્રકૃતિ કંઈ પણ હોય, ત્યાં સુધી તેને તાત્વિક ગણવામાં આવવું નહીં, જ્યાં સુધી બે શરતો પૂર્ણ ન થાય, અને

તે બન્ને ન્યાયના હિતમાં પૂર્ણ થવી જોઈએ."

XXXX

XXXX

XXX

.....અંતે, બધું આ સુધી સીમિત થઈ જાય છે: કેટલીક બાબતો "કાનૂની રીતે અયોગ્ય" છે, એટલે કે, સુધારી શકાય તેવી નથી, કારણ કે સંહિતા સ્પષ્ટપણે એમ જ ઠરાવે છે; અન્ય બાબતો ન્યાયાધીશોની સુસંગત સમજ દ્વારા રદ કરવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ જે પણ શબ્દપ્રયોગ કરે, તેમ કરવાનો હેતુ એ હોય છે કે આવી બાબતો પૂર્વગ્રહ ઉત્પન્ન કરે છે અને તેમની ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા તથા ન્યાયની ભાવનાને આઘાત પહોંચાડે છે.....

.....વિભાગ ૧૯ આરોપો બાબતે સર્વાંગી રીતે વ્યવસ્થા કરે છે અને ધારા ૫૩૫ તથા ૫૩૭ તે વિભાગમાં નિર્ધારિત નિયમોમાંથી વિલક્ષણતા થાય તેવા દરેક કેસને આવરી લે છે.

આવા વિચલનોમાં ઘડાયેલા આરોપોમાં રહેલી ભૂલો, ચૂક અને અનિયમિતતાઓથી લઈને એવા આરોપોનો સમાવેશ થાય છે, જે ઘડવામાં આવ્યા હોત પણ નહોતા, અને તેમાં નીચલી અદાલતમાં ટ્રાયલના કોઈપણ તબક્કે આરોપ ઘડવામાં સંપૂર્ણ ચૂકનો પણ સમાવેશ થાય છે. આવા તમામ કેસોમાં એકમાત્ર પ્રશ્ન પૂર્વગ્રહ વિશેનો છે. અમે એવું આ માટે કહીએ છીએ કે સંહિતામાં વારંવાર સ્પષ્ટ અને ભારપૂર્વક એવું

કહેવામાં આવ્યું છે અને કારણ કે પ્રક્રિયાના નિયમો જે આધાર પર સ્થપાયેલા છે તે આ જ છે.....

પરંતુ, અંતે, આપણે જે બાબત જોવી આવશ્યક છે તે એ છે કે આરોપીને ન્યાયસંગત સુનાવણી મળી હતી કે કેમ, તેને તે બાબતની જાણ હતી કે નહીં કે તેની સામે કયા આરોપે સુનાવણી ચાલી રહી હતી, તેના વિરુદ્ધ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલા મુખ્ય તથ્યો તેને ન્યાયસંગત અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યા હતા કે નહીં, અને તેને પોતાનો બચાવ કરવા પૂરતો તથા ન્યાયસંગત અવસર આપવામાં આવ્યો હતો કે નહીં.

જો આ તમામ તત્વો હાજર હોય અને કોઈ પૂર્વગ્રહ દર્શાવવામાં ન આવ્યો હોય, તો આરોપપત્રમાં કે આરોપપત્રના અભાવમાં પત્રિત અપ્રાપ્યતાઓ જે પણ હોય, દોષસિદ્ધિ અચૂક ટકી રહેવી જોઈએ.

(જપ) પૂર્વગ્રહના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતી વખતે, આરોપનો અભાવ, અથવા તેમાંની કોઈ સાર્થક ભૂલ, એક ગંભીર ખામી છે, એ હકીકત સ્વાભાવિક રીતે આરોપીના લાભમાં કાર્ય કરશે; અને જો કોઈ વિશિષ્ટ કેસની પરિસ્થિતિઓમાં તે ભ્રમિત થયો હતો કે ભ્રમિત થવાની વાજબી અને સાર્થક શક્યતા હતી કે કેમ, અંગે કોઈ વાજબી અને સાર્થક સંદેહ હોય, તો

તેને અન્યત્ર જેટલો જ અહીં પણ તેનો લાભ મેળવવાનો અધિકાર રહેશે; પરંતુ જો તમામ હકીકતોના સાવચેતીપૂર્વકના પરિચિંતન પરથી પૂર્વગ્રહ, અથવા તેની વાજબી અને સાર્થક શક્યતા, પ્રગટ ન થતી હોય, તો દોષસિદ્ધિ યથાવત્ રહેવી જોઈએ; તેમજ આરોપના સ્વરૂપ અંગે, અથવા તેનો સંપૂર્ણ અભાવ હોય તો તે અંગે, આરંભિક તબક્કે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો કે કેમ, તે વિચારવું હંમેશા મહત્વપૂર્ણ રહેશે.

૯૯. સુરજ પાલના કેસમાં ચંદ્રશેખરા અચ્ચર, ન્યાયાધીશે પોતાને તથા જગન્નાથદાસ, ન્યાયાધીશ તરફથી બોલતાં, ઉપર વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયો સાથે સહમતિ દર્શાવી અને પેરા ૮૬માં કાયદાનો સાર નીચે મુજબ આપ્યો છે:

(૮૬) ફોજદારી સંહિતા, ૧૮૬૦ની કલમો ૩૪, ૧૧૪ અને ૧૪૯ વાસ્તવિક સહભાગીઓ, સહાયક વ્યક્તિઓ તથા એકસમાન ઉદ્દેશ અથવા એકસમાન ઇરાદાથી પ્રેરિત વ્યક્તિઓ બાબતે જુદા જુદા પાસાઓથી ફોજદારી જવાબદારીની જોગવાઈ કરે છે; અને આરોપ સંકલિત પ્રકારનો હોય છે, જેમાં કોણ સીધેસીધા જવાબદાર છે અને કોને અનુમાનિત જવાબદારી હેઠળ લાવવામાં આવે છે તે નિર્દિષ્ટ કર્યા વિના પ્રત્યક્ષ જવાબદારી તથા અનુમાનિત જવાબદારીનો સમાવેશ થાય છે.

આવી સ્થિતિમાં, ગુનાના સંદર્ભમાં ફોજદારી જવાબદારીના વિવિધ

આધાર પૈકી એક કે બીજા આધાર હેઠળ આરોપ ન હોવો માત્ર એ કારણે જ ઘાતક ગણાવી શકાય નહીં, અને આરોપ વિના મૂળ ગુનામાં થયેલી દોષસિદ્ધિને રદ કરવા પૂર્વે, પૂર્વગ્રહ સાબિત કરવો આવશ્યક રહેશે.

૧૦૦. એ જ સિદ્ધાંત કર્નેલ સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ સુપ્રીમ કોર્ટ ૨૦૪); મેથ્યુ વિ. ટી.સી. રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ સુપ્રીમ કોર્ટ ૨૪૧); શ્રીકંઠેયા વિ. મૈસૂર રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ સુપ્રીમ કોર્ટ રિપોર્ટ્સ ૪૯૬); વેંકટાદ્રી વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય ((૧૯૭૧) ૩ એસ.સી.સી. ૨૫૪ : એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧ સુપ્રીમ કોર્ટ ૧૪૬૭); ભૂર સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય ((૧૯૭૪) ૪ એસ.સી.સી. ૭૫૪ : એ.આઈ.આર. ૧૯૭૪ સુપ્રીમ કોર્ટ ૧૨૫૬) તથા ઈશ્વર સિંહ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય (૧૯૭૬ એસ.સી.સી. (કિ.) ૬૨૯) માં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત સર્વે ચુકાદાઓ આ પાસાને ભારપૂર્વક રેખાંકિત કરે છે કે જો પૂર્વગ્રહ સાબિત કરવામાં આવે તો જ ટ્રાયલ દૂષિત ગણાય છે.

૧૦૧. ધરિ અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, એર ૨૦૧૩ એસસી ૩૦૮ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પ્રશ્ન પર ફરીથી વિચાર કર્યો કે શું તેમાંના અપીલકર્તાઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ સાથે વંચાયેલી કલમ ૩૦૨ હેઠળ દોષિત ઠરાવી શકાય, એવી પરિસ્થિતિમાં કે વડી અદાલતે આરોપીઓમાંથી ત્રણ વ્યક્તિઓને દોષિત ઠરાવ્યા હતા અને તેથી દોષિતોની સંખ્યા પાંચથી ઓછી રહી

ગઈ હતી, જ્યારે હકીકતમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ હેઠળ વર્ણવ્યા મુજબ ગેરકાયદે સભા રચવા માટે ઓછામાં ઓછા પાંચ સભ્યો હોવા આવશ્યક છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે અમર સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય, એર ૧૯૮૭ એસસી ૮૨૬; નાગમલ્લેશ્વર રાવ (કે) વિ. એ.પી. રાજ્ય, એર ૧૯૯૧ એસસી ૧૦૭૫, નેથાલા પોથુરાજુ વિ. એ.પી. રાજ્ય, એર ૧૯૯૧ એસસી ૨૨૧૪; અને મોહમ્મદ અંકૂસ વિ. જાહેર અભિયોજક, એર ૨૦૧૦ એસસી ૫૬૬ માં આપેલા પૂર્વવર્તી ચુકાદાઓનો વિચાર કર્યો અને આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી કે જ્યાં ફરિયાદ પક્ષ એ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય કે ગેરકાયદે સભાના સભ્યોની સંખ્યા પાંચ કે તેથી વધુ હતી, ત્યાં અદાલત માત્ર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ ની મદદથી દોષિત વ્યક્તિને દોષિત ઠરાવી શકે, શરતે કે રેકૉર્ડ પર પૂરતું પુરાવું હોય જે દર્શાવે કે એવા આરોપીએ આક્ષેપિત ગુનો કરવાના બાબતે સમાન આશય રાખ્યો હતો. (આ પણ જુઓ: જીવન લાલ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય (૧૯૯૭) ૯ એસસીસી ૧૧૯; હેમ્લેટ વિ. કેરળ રાજ્ય, એર ૨૦૦૩ એસસી ૩૬૮૨; ફખરુદ્દીન વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, એર ૧૯૬૭ એસસી ૧૩૨૬; ગુરપ્રીત સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય, એર ૨૦૦૬ એસસી ૧૯૧; અને એસ. ગણેશન વિ. રામા રઘુરામન અને અન્ય, (એર ૨૦૧૧ એસસી (ક્રિ) ૪૧૯).

૧૦૨. સનિયાર સાહની વિ. બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૦ એસ.સી. ૩૭૮૬ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી અને ઠરાવ્યું:

"અતઃ,જ્યાં સુધી દોષિત એ સાબિત કરવામાં અસમર્થ રહે કે આરોપ ઘડવામાં આવેલી ખામીના કારણે તેને વાસ્તવિક હાનિ પહોંચી છે અને તેને તેની સામેનો વાસ્તવિક કેસ શું હતો તેની જાણ કરવામાં આવી નહોતી તથા તે પોતાનો યોગ્ય બચાવ કરી શક્યો નહોતો, ત્યાં સુધી માત્ર તાંત્રિક આધારોએ હસ્તક્ષેપ કરવાની આવશ્યકતા નથી. હકીકતમાં દોષસિદ્ધિના આદેશની કસોટી હાનિ સિદ્ધાંતના આધારે થવી જોઈએ."

૧૦૩. દર્બારા સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૩ સર્વોચ્ચ અદાલત ૮૪૦ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે સમાન મુદ્દાનો વિચાર કર્યો હતો અને આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી કે આરોપીએ અદાલતને સંતોષ આપવો પડશે કે આરોપ ઘડવામાં કોઈ ખામી હોય તો પણ તેનાથી આરોપીની બાબતને પૂર્વગ્રહ થયો છે અને ન્યાયના નિષ્ફળતામાં પરિણામ પામ્યો છે. માત્ર એવી જ પરિસ્થિતિમાં અદાલત હસ્તક્ષેપ કરી શકે છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે કાયદાનું નીચે મુજબ વિસ્તૃત સ્પષ્ટીકરણ કર્યું:

"આરોપો ઘડવામાં રહેલો દોષ એટલો ગંભીર હોવો જોઈએ કે કલમ ૪૬૪/૪૬૫, ફોજદારી કાર્યપદ્ધતિ સંહિતા હેઠળ તે આવરી શકાય તેમ ન હોય, જેઓમાં એવી જોગવાઈ છે કે માત્ર એ આધારે સજા અથવા દોષસિદ્ધિનો આદેશ અમાન્ય ગણાશે નહીં કે તો કોઈ આરોપ ઘડાયો નહોતો, અથવા આરોપોની રચનામાં કોઈ અનિયમિતતા, ચૂક કે ખોટી જોડાણ હતી, સિવાય કે અદાલત આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચે કે પરિણામે

ન્યાયનો હનન પણ થયો હતો. સંબંધિત આરોપોની રચનામાં કોઈ ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતાએ ન્યાયના હનનમાં પરિણમી છે કે કેમ તે નક્કી કરતી વેળા અદાલતે આ બાબતનો વિચાર કરવો જોઈએ કે કાર્યવાહીના અગાઉના તબક્કે વાંધો ઉઠાવી શકાય તેમ હતો કે નહીં. પૂર્વગ્રહ અથવા દોષની પ્રશ્નવસ્તુનું નિરાકરણ કરતાં અદાલતે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે દરેક આરોપીને નિષ્પક્ષ સુનાવણીનો હક છે, જેમાં તેને ખબર હોય કે તેને કયા આરોપ માટે અજમાવવામાં આવી રહ્યો છે અને તેની સામે સ્થાપિત કરવા માંગવામાં આવતા તથ્યો તેને ન્યાયસંગત અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવે, તથા આગળ, તેને ઉક્ત આરોપ સામે પોતાનો બચાવ કરવા માટે સંપૂર્ણ અને ન્યાયસંગત તક આપવામાં આવે. "ન્યાયનો હનન" અતિશય લવચીક અથવા સહેલાઈથી કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં સુસંગત બનાવી શકાય તેવી અભિવ્યક્તિ છે. અદાલતે સત્ય શોધવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અન્યાયપૂર્ણ દોષસિદ્ધિ દ્વારા જ નહીં, પરંતુ આવશ્યક પુરાવા રજૂ કરવામાં અન્યાયપૂર્ણ નિષ્ફળતાના પરિણામે દોષીનું નિર્દોષ છૂટકારો થવાથી પણ "ન્યાયનો હનન" સર્જાઈ શકે છે. નિઃસંદેહ, આરોપીના અધિકારોનું ધ્યાન રાખવું અને તેમનું રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે, પરંતુ તેમને એટલા હદ સુધી અતિશય ભારપૂર્વક ઉછાળવા ન જોઈએ કે પીડિતોના પણ અધિકારો છે તે ભૂલી જવામાં આવે. એ દર્શાવવું જરૂરી છે કે આરોપીને ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળ તેના માટે ઉપલબ્ધ રક્ષણો અંગે કોઈક અસમર્થતા

અથવા હાનિ પહોંચી છે. "પૂર્વગ્રહ" ને તેની સામાન્ય અર્થછટામાં સમજીને ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર પર લાગુ કરી શકાય તેમ નથી. પૂર્વગ્રહનો વાંધો તપાસ અથવા સુનાવણી સાથે સંબંધિત હોવો જોઈએ, અને તેમની વ્યાપ્તિ બહારની બાબતો સાથે નહીં. એકવાર આરોપી એ દર્શાવવામાં સમર્થ થાય કે ઉપરોક્ત કોઈ એક પાસા અંગે તેને ગંભીર પૂર્વગ્રહ થયો છે અને તે પૂર્વગ્રહે ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળ તેને ઉપલબ્ધ અધિકારોને નિષ્ફળ બનાવ્યા છે, ત્યારે આરોપી અદાલતના આદેશો હેઠળ લાભ માગી શકે છે." (જુઓ: રફીક અહમદ ઉપનામ રફી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૧ સર્વોચ્ચ અદાલત ૩૧૧૪; રત્તિરામ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૨ સર્વોચ્ચ અદાલત ૧૪૮૫; અને ભીમન્ના વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૨ સર્વોચ્ચ અદાલત ૩૦૨૬)

૧૦૪. આમ, સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉપરોક્ત તમામ નિર્ણયો મુજબ નિર્ધારિત સિદ્ધાંત એ છે કે, જ્યાં સુધી દોષિત એ સાબિત ન કરે કે આરોપ રચવામાં રહેલી ખામીને કારણે તેને વાસ્તવિક હાનિ પહોંચી છે અને તેને તેની સામેનો ખરેખર કેસ શું હતો તેની જાણ કરવામાં આવી નહોતી તથા તે યોગ્ય રીતે બચાવ કરી શક્યો ન હતો, ત્યાં સુધી માત્ર તકનીકી કારણોસર કોઈ હસ્તક્ષેપ આવશ્યક નથી. દોષસિદ્ધિના આદેશની કસોટી હાનિના સિદ્ધાંતના માપદંડ પર થવી જોઈએ. આરોપમાં રહેલી માત્ર અપૂર્ણતા પોતે જ દોષસિદ્ધિ રદ કરવા માટે પૂરતી નથી.

એવા કેસમાં, જેમાં આરોપીઓ તેમની સામેના કેસથી સંપૂર્ણપણે અવગત હોય અને તેમની સામે આપવામાં આવેલા પુરાવાનો ખંડન કરવાની સંપૂર્ણ તક તેમને પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે એમ માનવું પડશે કે આરોપમાં રહેલી ખામી કે અપૂર્ણતાથી તેમને કોઈ હાનિ પહોંચી નથી.

૧૦૫. મુદ્દાની સારસર્જી શબ્દોની કોઈ તકનીકી સૂત્રરચના નથી, પરંતુ વાસ્તવિકતા છે. આરોપ ઘડવામાં થયેલી ભૂલ અથવા ચૂક સંબંધિત કોઈ મુદ્દો અપીલી અદાલત સમક્ષ આવે તો, સર્વોચ્ચ અદાલતે વિલી (વિલિયમ) સ્લેની (ઉપરોક્ત) કેસમાં જેમ સ્પષ્ટ કર્યું છે, તેમ અદાલતે પોતાને નીચેના પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ :

- (૧) શું આરોપીને જણાવવામાં આવ્યું હતું?
- (૨) શું તેને સમજાવવામાં આવ્યું હતું?
- (૩) શું તેણે સમજી લીધું હતું?
- (૪) શું તે ન્યાયસંગત રીતે કરવામાં આવ્યું હતું?

૧૦૬. આરોપ ઘડતી વખતે નીચલી અદાલતે ઉપરોક્ત ચાર પાસાઓનો પણ વિચાર રાખવો જોઈએ :

૧૦૭. આ કેસમાં આરોપ ઘડતી વખતે નીચલી અદાલતે આરોપીઓને ચોક્કસ શું જણાવ્યું હતું? શું એવું કહી શકાય કે આરોપીઓએ આરોપને સ્પષ્ટ રીતે સમજી

લીધો હતો?

૧૦૮. હાથ પરના કેસમાં આરોપી વ્યક્તિઓનું ધ્યાન નીચેના પાસાઓ તરફ દોરવામાં આવ્યું હતું :

૧૦૯. આરોપી વ્યક્તિઓના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવેલ પ્રથમ મુદ્દો ૨૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના ગોધરા હત્યાકાંડની ઘટના અંગેનો હતો. આરોપી વ્યક્તિઓના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવેલ બીજો મુદ્દો એ હકીકત હતી કે ગોધરા હત્યાકાંડની ઘટનાના સંબંધમાં સાંપ્રદાયિક હિંસા ભભૂકી ઊઠી હતી અને ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ રાત્રે ૨૩:૦૦ કલાકે, તમામ આરોપીઓએ ઘાતક હથિયારો સાથે મળીને ફોજદારી ષડયંત્ર રચ્યું હતું, અને આ ફોજદારી ષડયંત્રના ભાગરૂપે, સાક્ષીઓનાં ઘરોને આગ ચાંપવામાં આવી હતી તથા ઘરોમાં રહેલ ઘરવખરીના સામાન અને અન્ય વસ્તુઓની લૂંટફાટ કરી નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું. આરોપપત્રમાં આરોપી વ્યક્તિઓને આટલું જ જણાવવામાં આવ્યું હતું. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે આરોપી વ્યક્તિઓને સ્પષ્ટ રીતે એવું જણાવવામાં આવ્યું નહોતું, અથવા તેમને સમજાવવામાં આવ્યું નહોતું, કે તેઓ તમામ ગેરકાયદેસર સભા રચતા હતા અને તે ગેરકાયદેસર સભાનો સામાન્ય હેતુ હિંસાચાર, અગ્નિસંયોગ, લુટ વગેરે કરવાનો હતો. એ પણ આરોપી વ્યક્તિઓને જણાવવામાં આવ્યું નહોતું કે ઉપરોક્ત ગુનાઓ કરવા માટેના સામાન્ય હેતુ ધરાવતી ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય હોવાના કારણે દરેક આરોપી વ્યક્તિ, પરોક્ષ

રીતે, આક્ષેપિત ગુનાઓ માટે જવાબદાર હતી.

રેકર્ડ પરનો મૌખિક પુરાવો :

૧૧૦. એફ.આઈ.આર. આંક ૬૪ અહમદ હાજી મોહમ્મદ (પીડબ્લ્યુ-૧) દ્વારા નોંધાવવામાં આવી હતી. પીડબ્લ્યુ-૧ની તપાસ ફરિયાદ પક્ષે આંક ૩૫ દ્વારા કરી હતી. પ્રથમ માહિતીદાતાએ સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે તે કારોલી ગામનો રહેવાસી છે. તેનું ઘર કારોલી ગામમાં આવેલું છે અને તેની ખેતીની જમીન પણ ત્યાં જ છે. તેના પિતા તેની સાથે રહે છે અને તે પોતાનો વ્યવસાય ધરાવે છે. પ્રથમ માહિતીદાતા મોહમ્મદ અબ્દુલ સત્તાર હાથીડા નામે દુકાન ચલાવે છે. તેણે સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે ઘટના ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રોજ રાત્રે લગભગ ૧૧ વાગ્યે બની હતી. તેણે સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે રાત્રિભોજન પછી તે પોતાના ભાઈઓ સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો અને તે સમયે લગભગ ૨૦૦થી ૨૫૦ લોકોની ભીડ વિસ્તારમાં આવી પહોંચી હતી. ભીડ બૂમાબૂમ અને ચીસો પાડી રહી હતી. તેણે સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે તે પોતે અને તેના ભાઈઓ નજીકની ટેકરી તરફ ભાગી ગયા હતા. તેણે એ પણ સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે તેના ઘરના આસપાસ ટ્યુબલાઈટો લગાવેલી છે. આવા સંજોગોમાં, તે ભીડમાં હાજર કેટલાક લોકોને ઓળખી શક્યો હતો. તેણે સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે ભીડમાં હાજર લોકોએ તેના ઘર પર આગ લગાવી હતી અને તેની દુકાનમાંથી સામાન લૂંટી લીધો હતો. તેની દુકાનને પણ આગ લગાવી દેવામાં આવી હતી. તેના મુજબ, તે ભીડમાંથી દસ લોકોને ઓળખી શક્યો હતો. પ્રથમ માહિતીદાતાએ અદાલતમાં

વિક્રમભાઈ વેચતભાઈ બારીયાની ઓળખ કરી હતી. વિક્રમભાઈ વેચતભાઈને એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૧ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ માહિતીદાતાએ રમણભાઈ વેચતભાઈની પણ ઓળખ કરી હતી. રમણભાઈ વેચતભાઈનું નામ એફઆઈઆરમાં દર્શાવાયું નથી. પ્રથમ માહિતીદાતાએ ગણપત કભસિંહ પરમારની પણ ઓળખ કરી હતી. ગણપતભાઈ કભસિંહનું નામ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૭ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. કિરણભાઈ શંકરભાઈ જાદવનું નામ પણ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૮ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ તેણે બકાભાઈ વકતભાઈની ઓળખ કરી હતી. બકાભાઈ વકતભાઈનું નામ પણ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૫ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ તેણે મંગળભાઈ રત્નાભાઈ પરમારની ઓળખ કરી હતી. મંગળભાઈ રત્નાભાઈનું નામ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૬ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ તેણે વિજયસિંહ વકતસિંહ પરમારની ઓળખ કરી હતી. વિજયસિંહ વકતસિંહનું નામ પણ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૪ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ તેણે કિરણસિંહ ઉર્ફે કાળા ગણપત પરમારની ઓળખ કરી હતી. કિરણસિંહ ગણપતનું નામ એફઆઈઆરમાં આરોપી ક્રમાંક ૨૨ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ પ્રથમ માહિતીદાતાએ વકતસિંહ છત્રસિંહ પરમાર અને આરોપી ક્રમાંક ૨૦, એટલે કે કાંતિ લક્ષ્મણની પણ ઓળખ કરી હતી.

૧૧૧. પ્રથમ જાણ કરનારાએ ત્યારબાદ નિવેદન આપ્યું કે ઘરના અંદરના કૂવામાં

લગાવી શકાય તેવું એક સાઈકલ, એક હેન્ડ લોરી, એક પંખો તથા એક વિદ્યુત મોટર હતી. આગમાં ઘર અને દુકાન નષ્ટ થઈ જવાના કારણે, પ્રથમ જાણ કરનારને આશરે રૂ. ૩ લાખનું નાણાકીય નુકસાન થયું.

૧૧૨. તેની પ્રતિપરીક્ષામાં તેણે સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે કે આ ઘટના ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ના રાત્રિના સમયે બની હતી. તેણે સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે કે બીજા દિવસે સવારે તે ઘટનાસ્થળે પહોંચ્યો હતો. ત્યારબાદ તેણે ફોન દ્વારા મામલતદાર તેમજ પોલીસને જાણ કરી હતી. તેણે સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે કે તે પોલીસ સ્ટેશને બે થી ત્રણ વખત ગયો હતો, પરંતુ તેની એફ.આઈ.આર. નોંધાઈ નહોતી. તેણે સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે કે ત્યારબાદ ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૨ના રોજ તેની ફરિયાદ પોલીસ દ્વારા લેવામાં આવી હતી. તેણે સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે કે પોલીસે કોઈ ઓળખ પેરેડ હાથ ધરી નહોતી.

નોંધ : પ્રથમ જાણકારી આપનાર પી.ડબ્લ્યુ.૧ (આંક ૬૪)ની સાક્ષ્યનું આપણે વિશ્લેષણ કરી રહ્યા છીએ, તેથી પી.ડબ્લ્યુ.૧૩ બાબુભાઈ કુલાભાઈ, એ.એસ.આઈ. બકલ નં. ૧૩૮૪ (આંક ૬૭) (તપાસ અધિકારી)ની સાક્ષ્યના પરા-પ નો ઉલ્લેખ કરવો પ્રાસંગિક છે. ફરિયાદમાં તપાસ અધિકારીએ નીચે મુજબ સોગંદપૂર્વક જણાવ્યું છે :

"પ. અહેમદ હુસૈન કંઝરિયાએ મારા દ્વારા નોંધાયેલા તેના પોલીસ

નિવેદનમાં જણાવ્યું છે કે, જ્યારે ટોળું તેના ઘરની તરફ આગળ વધતું હતું, ત્યારે તે પોતાનો જીવ બચાવવા માટે ભાગી ગયો અને નજીકના ખેતીના ખેતરમાં છુપાઈ ગયો. તેણે જણાવ્યું છે કે તેણે ભીમસિંહ કેશરીસિંહ ચૌહાણ, કરોલી ગામના હિમ્મતસિંહ ગુલાબસિંહને હાથમાં લાકડીઓ સાથે, તેમજ કાલ્ચન દળસિંહ જાડવ, રૈયણિયા ગામના ઝેનાભાઈ, કાલુ નાયક અને અન્ય અજાણ્યા વ્યક્તિઓને હાથમાં 'ધારિયા' સાથે તેના દુકાન તથા ઘરમાં તોડફોડ કરતાં અને તેના ઘરમાંથી ઘરવખરીનો સામાન લૂંટતાં જોયા. તેણે સાક્ષી આપ્યો કે તેમણે તેના કેટલાક ઘરવખરીના સામાન તેમજ બે પાણીના મોટર મશીનોને પણ સળગાવી દીધાં.”

૧૧૩. ફરિયાદ પક્ષે આંક ૩૯ ઉપર પી.ડબ્લ્યુ.જ જૈતુનબીબી ઈસ્માઈલ મૂસા રાંટાની તપાસ કરી છે. આ સાક્ષી પણ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓમાંની એક છે. પી.ડબ્લ્યુ.જએ પોતાના નિવેદનમાં જણાવ્યું છે કે ઘટનાકાળે તે તાલુકો કાલોલના ગામ મીરાપુરીમાં વસવાટ કરતી હતી. તેણીએ વધુમાં નિવેદન આપ્યું છે કે ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૨ની રાત્રે લગભગ ૧૧ વાગ્યે તે મીરાપુરી ખાતે પોતાના રહેણાંક મકાનમાં હતી. તેણીએ નિવેદન આપ્યું છે કે આરોપીઓ ત્યાં ચીસો પાડતા અને બુમાબુમ કરતા આવ્યા હતા. તેણીના જણાવ્યા મુજબ, તે પોતાના પુત્ર સાથે પોતાના ઘરેથી ભાગી ગઈ હતી. દૂરથી તેણીએ જોયું કે એક ઉદેશિંગ અમરસિંહ, મંગા છેલા, સબુર્ભાઈ ચુનાભાઈ, જગતસિંહ અમરા, નાનસિંહ

લક્ષ્મણ અને સોમાભાઈ લક્ષ્મણ તેના ઘર પાસે જોવા મળ્યા હતા. તેણીએ નિવેદન આપ્યું છે કે તે બધા લોકોએ તેના ઘરમાં સંગ્રહિત લાકડામાં આગ લગાવી હતી. તેણીના જણાવ્યા મુજબ, આગના પ્રકાશમાં તે ઉપરોક્ત વ્યક્તિઓની ઓળખ કરી શકી હતી. તેણીએ નિવેદન આપ્યું છે કે તેના ઘરના દરવાજા તોડી ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો હતો અને સામાન લૂંટી લેવામાં આવ્યો હતો. તેણીએ નિવેદન આપ્યું છે કે તેને આશરે રૂ.૨,૫૦,૦૦૦=૦૦નું નુકસાન થયું હતું.

નોંધ : અમે પી.ડબ્લ્યુ.જ જેતુનબીબી ઇસ્માઈલ મૂસા રાંટા આંક ૩૮ની સાક્ષીની ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ, તેથી પી.ડબ્લ્યુ.૧૩ બાબુભાઈ કુલાભાઈ, એ.એસ.આઈ., બકલ નં.૧૩૮૪ (આંક ૬૭)ની સાક્ષીના પરા-૮નો નોંધ લેવો પ્રાસંગિક છે. પરા-૮માં, પોલીસ અધિકારીએ નીચે મુજબ નિવેદન આપ્યું છે :

“વર્તમાન કેસમાં, મેં વ્યક્તિગત રીતે સાક્ષી જેતુનબીબી ઇસ્માઈલનું નિવેદન નોંધ્યું હતું. મારી સમક્ષ આપેલા તેના પોલીસ નિવેદનમાં, તેણે જણાવ્યું હતું કે મીરાપુર ગામને ઘેરી રહેલી હિંદુ લોકોની ભીડ ઘાતક હથિયારો સાથે બૂમાબૂમ અને બરાડા પાડતી આવી હતી. તેથી, હું ડરી ગઈ અને મારા જીવને બચાવવા માટે, મેં ઘર તાળી મારીને ભાગી ગઈ. તેણે પોતાના નિવેદનમાં એ હકીકત અંગે ઉલ્લેખ કર્યો નથી કે ઘટના ૨૮મી તારીખે બની હતી અને દરવાજો તોડી નાખવામાં આવ્યો હતો.”

૧૧૪. ફરિયાદ પક્ષે પી.ડબલ્યુ.પ શબ્બીર અબ્દુલ હકીમ ડાટ (આંક ૪૮)ની પછા પૂછપરછ કરી છે. પી.ડબલ્યુ.પએ સોગંદ પર કહ્યું છે કે સંબંધિત સમયે તે ચાલાલી ગામમાં રહેતો હતો. તેણે વધુમાં કહ્યું છે કે તેની પાસે ખેતીની જમીન છે. તેણે આગળ કહ્યું છે કે ગોધરા હત્યાકાંડની ઘટનાને અનુલક્ષીને શુક્રવારની સાંજના સમયે એક ટોળું તેની વસાહતમાં ઘૂસી આવ્યું હતું. તે સમયે પી.ડબલ્યુ.પ તેની માતા, કાકા, ભાઈ વગેરે સાથે તેના નિવાસસ્થાને હતો. ટોળામાંના લોકોના હાથમાં લાકડીઓ હતી અને ભાલા, હસિયા વગેરે જેવા અન્ય હથિયારો પણ હતા. ટોળું ધમકીઓ આપી રહ્યું હતું, તેથી તે પોતાના પરિવારજનો સાથે ભાગી ગયો હતો. તેણે કહ્યું છે કે ઘટનાના સમયે તે તેની વસાહત નજીક ઊભેલા એક વૃક્ષ નીચે છુપાઈ ગયો હતો. તેણે કહ્યું છે કે વૃક્ષ નીચે ઊભા રહીને તેણે મહીપતસિંહ કાલુ, રંગિતસિંહ અંદરસિંહ, વિજય ધનસુખ, સામંત સુકા અને રામસિંહ કાલુ નામના લોકોને જોયા હતા. તેણે કહ્યું છે કે એફ.આઈ.આર.માં નામિત આ બધા લોકો અદાલત ખંડમાં ઉપસ્થિત છે. તેણે વધુમાં કહ્યું છે કે મોહન ગાલા, ઉપસરપંચ, તથા રમણ અંદર કોયા પણ ટોળામાં હાજર હતા. તેણે કહ્યું છે કે આ બધા લોકો તેની મિલકતને નુકસાન પહોંચાડી રહ્યા હતા અને ચીજવસ્તુઓને આગ ચાંપી રહ્યા હતા. ટોળામાંથી અનેક લોકો અનેક ચીજવસ્તુઓ લઈ ગયા હતા અને ત્યારબાદ આ બધી ચીજવસ્તુઓ નજીકની નદીમાં સળગાવી દેવામાં આવી હતી. તેણે કહ્યું છે કે તેના પિતાને ઉઠાવીને નદીમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ પિતાને ફરી

નદીમાંથી ઉઠાવીને એક ખેતીના ખેતરમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા. તેણે કહ્યું છે કે વિનોદ ધનસુખ અને વિજય ધનસુખ અમને તથા અન્ય લોકોને મારી નાખવાની બૂમો પાડી રહ્યા હતા.

૧૧૫. પોતાની પ્રતિપરીક્ષામાં, તેમણે નિવેદન આપ્યું છે કે ચલાલી ગામ કરોલી ગામથી ૩ કિ.મી.ના અંતરે આવેલું છે. તેમણે નિવેદન આપ્યું છે કે તેઓ કરોલી ગામના અહેમદ હાથીડાને ઓળખે છે. તેમણે નિવેદન આપ્યું છે કે અદાલતખંડમાં તેમણે જે તમામ આરોપીઓને ઓળખ્યા હતા, તેમને પોલીસ દ્વારા ક્યારેય ઓળખ પરેડમાં મૂકવામાં આવ્યા ન હતા.

નોંધ: જેમ કે અમે સાક્ષીપિંડી ૫ શબીર અબ્દુલ હકીમ દાત (આંક ૪૮)ના પુરાવાની ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ, તેમ સાક્ષીપિંડી ૧૩ (આંક ૬૭) બાબુભાઈ કુલાભાઈ, એ.એસ.આઈ. બકલ નં. ૧૩૮૪ (તપાસ અધિકારી)ના પુરાવાના પરા-૯ની નોંધ લેવી પ્રસંગોચિત છે. પરા-૯માં, તપાસ અધિકારીએ નીચે મુજબ નિવેદન આપ્યું છે :

"૯. મેં શબીર એ.રહીમનું નિવેદન નોંધ્યું હતું. તેમણે મારી સમક્ષ આપેલા નિવેદનમાં આરોપિતોના નામો ખુલાસા કર્યા હતા, તેમ છતાં તેમણે મોહન અને અંડર ભાલાનું નામ લીધું નથી. મારી સમક્ષ આપેલા નિવેદનમાં તેમણે એ જણાવ્યું નહોતું કે ટોળાએ તેમના અપંગ પિતાને

ઉપાડી લઈ નદીમાં ફેંકી દીધા હતા અને ત્યાંથી ફરી તેમના પિતાને ઉપાડી ફૂંચી ખેતરમાં ફેંકી દીધા હતા. સાક્ષીએ એ જણાવ્યું નહોતું કે વિજય ધનસુખ અને વિનોદ ધનસુખ તેમને મારી નાખો એવી બૂમો પાડી રહ્યા હતા. સાક્ષીએ એ જણાવ્યું નહોતું કે ઘટના રાત્રે ૭ વાગ્યે બની હતી.”

૧૧૬. ફરિયાદ પક્ષે પીડબલ્યુ-૬ અહેમદ સિકંદર દાત (આંક ૪૯)ની તપાસ કરી છે. આ સાક્ષીએ પણ ઘટના અંગેના પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓમાંનો એક હોવાનો દાવો કર્યો છે. પીડબલ્યુ-૬એ સોગંદ પર જણાવ્યું છે કે ઘટનાના સમયે તે ચાલાલી ગામમાં રહેતો હતો. તેણે જણાવ્યું છે કે સાંજે આશરે ૭:૩૦ વાગ્યે એક મોટો ટોળો તેના ગામમાં આવ્યો હતો. ઘટનાના સમયે તે પોતાના નિવાસસ્થાને હતો. ત્યાં આશરે ૨૫૦ થી ૩૦૦ જેટલા વ્યક્તિઓનું ટોળું ઘાતક શસ્ત્રો સાથે હતું. તેણે જણાવ્યું છે કે તે ટોળામાં રામા કાલુ, મહિપત કાલુ, સામંત સુકા અને વિનોદ ધનસુખ હાજર હતા તે તે ઓળખી શક્યો હતો. તેણે જણાવ્યું છે કે વિજય ધનસુખ અને મોહન ગાલા અદાલત ખંડમાં હાજર નહોતા. તેણે જણાવ્યું છે કે ટોળામાંના વ્યક્તિઓએ તેના ઘરમાં લૂંટફાટ શરૂ કરી હતી અને તેઓ પોતાના ઘરમાંથી ભાગી જવા મજબૂર બન્યા હતા.

નોંધ : જ્યારે અમે પીડબલ્યુ-૬ અહેમદ સિકંદર દાત (આંક ૪૯)ના સાક્ષ્યની ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ, ત્યારે પીડબલ્યુ-૧૩ (આંક ૬૭) બાબુભાઈ કુલાભાઈ, એ.એસ.આઈ. બકલ નં. ૧૩૮૪ (તપાસ અધિકારી)ના સાક્ષ્યના પરા-૧૦નો

ઉલ્લેખ કરવો પ્રાસંગિક છે. પરા-૧૦માં, તપાસ અધિકારીએ નીચે મુજબ સોગંદ પર જણાવ્યું છે :

"૧૦. મેં અહેમદ સિકંદર દાતનું નિવેદન નોંધ્યું હતું. મારી સમક્ષ આપેલા નિવેદનમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે "જ્યારે ટોળું નજીક આવ્યું, ત્યારે તે તથા તેના પરિવારજનો ભાગી ગયા. મારી સમક્ષ આપેલા નિવેદનમાં તેણે એ જણાવ્યું નહોતું કે તેઓ છુપાઈને રાત્રે ગોધરા તરફ ભાગી ગયા હતા. સાક્ષીએ એ જણાવ્યું નહોતું કે ટોળું આવ્યું ત્યારે તેઓ બહાર ઊભા હતા."

૧૧૭. ફરિયાદ પક્ષે પીડબલ્યુ ૭ અહેમદ હુસેન કણજરીયાની તપાસ કરી છે. આ સાક્ષીને વિરોધી સાક્ષી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કરાયેલી પ્રતિપૂરણામાં, તેમણે પોતાની પોલીસ નિવેદન અનુસાર સાક્ષ્ય આપ્યું છે.

નીચેનું ચાર્ટ ચિત્રને વધુ સ્પષ્ટ કરશે :

સાક્ષી નં.	આંક નં.	પૃષ્ઠ નં.	નામ	ઘટનાસ્થળ	સમય	જુલાની માં નામિત આરોપી	વિગતો	વિરોધાભાસો / ટિપ્પણીઓ
પીડબ્લ્યુ ૧	૩૫	૨૯૫	અહમદ હાજી મહમ્મદ હઠીદા	રાયનિયા	રાત્રે ૧૧ વાગ્યે	૧૦ આરોપી પી૧૦, પી૧૪, પી૧, પી૨, પી૩, પી૯,	૧૦ આરોપીઓની ઓળખ કરે છે : પી૧૦, પી૧૪, પી૧, પી-૨, પી-૩, પી-૯, પી-૧૩,	એફ.આઈ.આર. માં ૯ આરોપીઓ વ્યક્તીઓના નામો : પી૧૦, પી૪, પી૫, પી૯, પી૩, પી૧૩, પી૧,

						પી૧૩, પી૭ પી-૭. તે પોતાના ઘરમાં હતો અને ડુંગર તરફ ભાગી ગયો હતો અને આરોપીઓને જોયા હતા, કારણ કે તેમના ઘરની આસપાસ ઢ્યુબલાઈટો હતી. કહે છે કે તેનું ઘર અને દુકાન લુંટવામાં આવ્યા હતા અને ત્યારબાદ સળગાવી દેવામાં આવ્યા હતા અને તેના ઘરમાં સાઈકલ, હાથ લારી, પંખા, ફૂવા-મોટર વગેરે હતાં - ૩ લાખનું નુકસાન. પ્રતિક્ષ- પુછપરછમાં કહે છે : તેનું ઘર રાયણિયા (કરોલીનું ફરિયું)માં છે. કહે છે કે તે	પી૨, પી૧૪. ૧૦૦ ફૂટનું અંતર. (આંક ૩૭, પૃષ્ઠ ૩૧૩) કહે છે કે એફઆઈઆરમાં નાશ કરવામાં આવ્યો (તોડફોડ) અને સળગાવવામાં આવ્યું પીએસઓ - પીડબલ્યુ૧૨ (આંક ૬૩, પૃષ્ઠ ૩૯૯) કહે છે કે ૩૧.૦૩.૨૦૦૨ પહેલાં કોઈ પણ એફઆઈઆર આપવા આવ્યું નહોતું. કોઈ પણ આરોપી સામે કોઈ વિશિષ્ટ ભૂમિકા આક્ષેપિત નથી / કોઈ પણ આરોપી સાથે કોઈ વિશિષ્ટ હથિયારો ઓળખવામાં આવ્યા નથી.
--	--	--	--	--	--	--	---

							ઘટના સ્થળે બીજા દિવસે સવારે ગયો હતો. કહે છે કે તેણે અડાદરા આઉટ પોલીસ સ્ટેશનમાં જાણ કરી હતી અને પોલીસ સ્ટેશનમાં બે- ત્રણ વખત પણ ગયો હતો, પરંતુ એફ.આઈ.આ ર. નોંધાઈ નહોતી. કહે છે કે ચાલાલી ખાતે રહેતાં માધુબેન છગનભાઈ ક્રિશ્ચિયને તેને જાણ કરી હતી કે રૂપિયા ૮૦,૦૦૦નું નુકસાન થયું છે, અન્યથા તેણે કોઈને જોયા નથી અને આ જાણકારીના આધારે ફરિયાદ કરી છે.	
--	--	--	--	--	--	--	--	--

પીડબ્લુ લ્યુ ૨ પંચ પી.ઓ .ઓ. (એચ) *	૩૬	૩૦૩	કાનુભા ઈ લક્ષ્મણ નાયક	રાયણિયા (કરોલી) અને માલવાન ફરિયું				
પીડબ્લુ લ્યુ૩ પંચ પી.ઓ .ઓ. (એચ) *	૩૮	૩૩૯	ભેમાભા ઈ સુકાભા ઈ નાયક	રાયાણિયા (કરોલી) અને માલવાન ફરિયા				
પીડબ્લુ લ્યુ૪ ઈડબ્લુ યુ	૩૯	૩૪૫	જેટુનબ ીબી ઈસ્માઈ લ રાંતા	મીરાપુરી	૧૧પી એમ	૬ આરોપી	તે કહે છે કે તે અને તેનો પુત્ર તેમના ઘરમાં હતા અને ત્યારબાદ તેઓ પોતાના ઘરમાંથી ભાગી ગયા. તે કહે છે કે આરોપીઓ દ્વારા લગાવવામાં આવેલી આગના પ્રકાશની મદદથી તેણે આરોપી વ્યક્તિઓને ઓળખી લીધા. તે આ પછી સ્વીકારે છે કે અગાઉ તેણે	

							જોટી ફરિયાદ આપી હતી.	
પી.ડ બલ્યુ. પ ઈડબ્લ્યુ યુ	૪૮	૩૭૧	શબ્બીર અબ્દુલ હકીમ દાત	ચલાલી	શુક્રવાર સાંજ	૯ આરોપી ઓ પી૬, પી૮, પી૧૨	કહે છે કે તે પોતાના ઘરમાં પિતા, માતા, કાકા, ભાઈ સાથે હતો અને તેઓ ભાગી ગયા. તે વાડામાં એક વૃક્ષની પાછળ છુપાઈ ગયો. કહે છે કે ટોળાએ મોટા સામાન પણ લઈ ગયા અને નાના સામાનનો નાશ કર્યો તથા સળગાવી દીધા. કહે છે કે તેઓએ તેના પિતાને નદીમાં ફેંકી દીધા અને પછી ત્યાંથી ખેંચીને ખેતરમાં ફેંકી દીધા. તેણે આ ઘટનાની બાબતમાં પોલીસને અરજી આપી	કોઈ વિશિષ્ટ ભૂમિકા સોંપવામાં આવી નથી.

							હતી અને તેમાં તેણે માત્ર કાનુ મોહન, મોહન ગાલા, પ્રવીણ પ્રભાત અને ટીના શાહના નામ જ આપ્યા હતા, અન્ય લોકોના નામનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો.	
પીડબ્લુ લ્યુક ઈડબ્લુ યુ	૪૯	૩૭૯	અહમદ સિકંદર દાત	ચલાલી	શુક્ર ૭.૩૦ પી.એ મ.	૧૦ આરોપી પી૧૨, પી૬, પી૮	તે કહે છે કે તે પોતાના ઘરે હતો અને ભીડનો અવાજ સાંભળીને તેણે પોતાની માતા અને પિતાને બહાર કાઢ્યા અને તે બહાર ઊભો હતો ત્યારે ભીડ ત્યાં આવી પહોંચી. તે વધુમાં કહે છે કે ભીડે તેમને ત્યાંથી ઠાંકી કાઢ્યા.	કોઈ વિશિષ્ટ ભૂમિકા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી. આથી એવું સૂચવાય છે કે ભીડ તેમને ગુસ્સાન પહોંચાડવા/ઇ જા કરવા ઇચ્છતી નહોતી અને તેમાં ભયનો કોઈ તત્વ નહોતો.
પીડબ્લુ લ્યુક ઈડબ્લુ યુ (એચ) * લાંચ	૫૦	૩૮૫	અહમદ હુસૈન કંજારિય ા	માલવાન	જપીએ મ	૫ આરોપી પી૧૧, પી૫	કહે છે કે તે માલવણમાં હતો, જોકે તે ઘટના સ્થળથી દૂર હતો (ક્યાં તે સ્પષ્ટ નથી)	

લેવામ ાં આવે લ નથી							અને તેણે કોઈને ઓળખ્યા નહોતા.	
પી.ડ બ્લ્યુ. ૮	૫૨	૩૮૯	મહમદ ચાકુબ ભાઈ વોહરા				ઘટના સમયે હાજર નહોતો — નિવેદન આપે છે કે ઘટના થયાના ૨ મહિના બાદ તે પોતાની દુકાને ગયો હતો અને જોયું કે તેની દુકાન લૂંટાઈ ગઈ હતી.	
પી.ડ બ્લ્યુ. ૯	૫૩	૩૯૧	ચાકુબ ભાઈ તાહેરાલ ી વોહરા	ચલાલી			ઘટના સમયે હાજર નોંધ — જણાવે છે કે જ્યારે તેની દુકાનનું પંચનામું કરવામાં આવવાનું હતું ત્યારે તેને બોલાવવામાં આવ્યો હતો અને તેની દુકાન લૂંટવામાં આવી હતી તથા મોટરબાઈક સળગાવી દેવામાં આવી	

							હતી.	
પી.ડ બલ્યુ. ૧૦ (એચ)	૫૪	૩૯૩	સિરાજ મહમદ અલી ખટુડા	માલવણ	શુક્ર ૭ સાંજે			
પીડબ્લ્યુ ૧૧ (ઈડબ્લ્યુ લ્યુ)	૫૫	૩૯૭	ઈબ્રાહિ મ ઈસ્માઈ લ પીટ્ટર	માલવાન	બપોર પછી ૪ વાગ્યા		કહે છે કે તેણે કપડાથી પોતાના ચહેરા ઢાંકી રાખેલા લોકોની ભીડ, ટેમ્પોમાં આવતી, ટ્રેક્ટર, ગ્રુપ અને તે પછી તેમને દોડીને ભાગતા જોયા. ત્યારબાદ હાજર નહોતા.	વાહનો બાબતે અન્ય કોઈએ કંઈ પણ જણાવ્યું નથી.
પી.ડ બલ્યુ. ૧૨	૬૩	૩૯૯	રુમલ ભાઈ વર્ષિંગ ભા	પીએસઓ			કહે છે કે ૨૧.૦૩.૦૨ પહેલાં કોઈ ફરિયાદ કરવામાં આવી નહોતી, જેને અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યું હોય.	
પીડબ્લ્યુ ૧૩	૬૭	૪૧૩	બાબુભા ઈ કુલાભા ઈ	આઈઓ			કહે છે કે કોઈ ધરપકડ કરવામાં આવી નહોતી. તેના દ્વારા કોઈ મુદામાલ જપ્ત કરવામાં આવ્યો	

							નહોતો. આગ લગાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાઈ શકતું કોઈ સાધન પણ મળી આવ્યું નહોતું. તે પણ કહે છે કે આ વિજીટેશન સંબંધિત અપરાધ હોવાથી તેને તપાસ કરવાની સત્તા નહોતી. અલગ- અલગ અપરાધો હતા અને તેથી તેમની સંયુક્ત રીતે તપાસ કરવાનું કોઈ કારણ ન હતું.	
પીડબ્લ્યુ લ્યુ ૧૪ પાન્ય એચ આર ઓએ મ (એચ) *		૪૨૧	કનકસિં હ મોહન સિંહ			આંક- ૭૨ અને ૭૩ ૭૩ - પીટ - લાકડી	કહે છે કે તેને પોલીસ સ્ટેશનમાં બોલાવવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાં પીડ તથા પીટ હાજર હતા, પરંતુ તેમની તરફથી કંઈપણ રજૂ કરવામાં	

							આવ્યું નહોતું.	
પી.ડ બ્લ્યુ. ૧૫ પંચ એચ આર ઓએ મ (એચ) *	૭૪	૪૩૩	લક્ષ્મણ રણછોડ પરમાર			આંક- ૭૨ અને ૭૩ ૭૩ - પી-૯ - સ્ટિક	કહે છે કે તેને પોલીસ સ્ટેશનમાં બોલાવવામાં આવ્યો હતો અને પી૯ હાજર હતો, પરંતુ તેના દ્વારા કશું જ રજૂ કરવામાં આવ્યું નહોતું.	
પીડબ્લ્યુ ૧૬ પંચ એચ આર ઓએ મ (એચ) *	૭૫	૪૩૭	દલપત ભાઈ પુનાભા ઈ નાયક			આંક- ૭૬ અને ૭૭ - પી૧૧ - ધરિયું	ખાલી કાગળ પર લેવાયેલ હસ્તાક્ષર	
પીડબ્લ્યુ ૧૭ પાંસ હ આર ઓએ મ (એચ) *	૮૧	૪૫૧	નરેન્દ્ર ભાલજી ચૌહાણ			આંક- ૮૨ પી૬- લાકડી પી૮- લાકડી પી૭- લાકડી	ખાલી કાગળ પર સહી કરવામાં આવી હતી એવી કહેવામાં આવે છે	
પીડબ્લ્યુ ૧૮ પાન્ય આર	૮૩	૪૬૧	શિવસિં હ છત્રસિં હ			આંક- ૮૨ પી૬- લાકડી પી૮-	કહે છે કે તેણે સહી કરી નથી	

ઓએ મ (એચ) *			ચોહાણ			લાકડી પી૭- લાકડી		
પી.ડ બ્લ્યુ.	૮૪	૪૬૩	લાલાભ ાઈ			આંક- ૭૬	ખાલી કાગળ પર લીધેલ સહી	
૧૯ પંચ એચ રોમ (એચ) *			ટરસિંગ			અને ૭૭ ૭૭- પી૧૧ ધારીયુ		
પીડબ્ લ્યુ ૨૦ પેન્ક એચ આર ઓએ મ (એચ) *	૮૫	૪૬૫	વિજય ભાઈ વિઠ્ઠલ ગોહિલ			આંક- ૮૬ અને ૮૭ ૮૬- પી૫ ધારિયું	ખાલી કાગળ પર લેવાયેલ હસ્તાક્ષર	
પીડબ્ લ્યુ ૨૧ પંચ એચ આર ઓએ મ (એચ) *	૮૮	૪૭૫	અર્જુન સિંહ શાભસિં હ			આંક- ૮૬ અને ૮૭ ૮૬- પી૫ ધારિયા	કહે છે કે તેમણે સહી કરી નથી	
પીડબ લ્યુ ૨૨ પંચ	૮૯	૪૭૭	કેસરસિં હ ભરતસિં			આંક- ૯૦ પી૧૩ -	કહે છે કે તેમણે ખાલી કાગળ પર	

એચ આર ઓએ મ (એચ) *			હ			લાકડી	સહી કરી હતી	
પી ડબ્લ્યુ ૨૩	૧ ૦ ૧	૪૮૩	રમણભ ાઈ જયરામ પાટીલ (આઈ ઓ)				તેમણે એ- સારાંશ અહેવાલ દાખલ કર્યો (આંક ૧૦૨)	
પી ડબ્લ્યુ ૨૪	૧ ૧ ૪	૫૦૧	હીરાલા લ મન્સૂર વારા (પીઆ ઈ)				તેમનું કહેવું છે કે ગુનાઓ અલગ- અલગ રીતે બન્યા હતા અને તેમને અલગ ગુનાઓ તરીકે નોંધવામાં આવવા જોઈએ હતા	

ચાવી :

પીડબ્લ્યુ	ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી
ઈડબલ્યુ	ચક્ષુદ્ષિષ્ટ સાક્ષી
એચ	પ્રતિકૂળ
પી.ઓ.ઓ.	ઘટના સ્થળ
રોમ	પંચનામાની વસૂલી
*	શત્રુતાપૂર્ણ પી.ડબ્લ્યુ.એ ઇન્કાર કર્યો કે તેમણે આરોપીને

	સમર્થન આપવા માટે પોતાનું નિવેદન બદલ્યું છે.
--	---

૧૧૮. અમે આ તથ્યનો નોંધ લઈએ છીએ કે પંચ સાક્ષીઓમાંથી કોઈએ પણ ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપ્યું નહોતું અને તેથી તેમને વિરોધી સાક્ષી જાહેર કરવું પડ્યું.

૧૧૯. અમે એ હકીકતનું પણ નોંધીએ છીએ કે, કુલ મળીને, ૨૭ આરોપીઓ સામે આરોપ રચવામાં આવ્યો હતો.

૧૨૦. ઘટનાના પ્રત્યક્ષદર્શી હોવાનો દાવો કરતાં પી.ડબલ્યુ.૧ અહેમદ હાજી મોહમદ હાથીદાની સાક્ષીમાં, તેણે નીચેના આરોપીઓ ટોળામાં હાજર હોવાનું નામિત કર્યું છે :

આરોપી નં.	આરોપીના નામ
૩	ગણપત કાભાભાઈ પરમાર (સત્ર અદાલત કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪)
૪	કિરણ શંકરભાઈ જાદવ (સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪)
૧	મંગલ રત્નાભાઈ પરમાર (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૮	વખતસિંહ છત્રસિંહ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૪	વિજય વખતસિંહ પરમાર (સત્ર કેસ ક્ર. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૫	વિક્રંત વેચતભાઈ (સત્ર કેસ ક્રમાંક ૧૮૪/૨૦૦૪)
૨૦	નાનસિંગ લક્ષ્મણ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૨૨	કારણસિંહ ઉર્ફે કાલા ગણપત (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૨૩	રમેશ ઉર્ફે રામન વેછત (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૧૨૧. અપ્રાધની ઘટના સમયે પ્રત્યક્ષદર્શી હોવાનું દાવો કરતી પી.ડબલ્યુ.૪ જૈતુનબીબી ઈસ્માઈલ મૂસા રાંતા ના સાક્ષ્યમાં, તેણીએ નીચેના આરોપીઓને ટોળામાં ઉપસ્થિત હોવાનું નામિત કર્યા છે :

આરોપી નં.	આરોપીનું નામ
૧	મંગા છેલાભાઈ નાયક (સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪)
૨	સબુર ચુનાભાઈ નાયક (સત્ર અદાલત કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪)
૧૭	ઉદેસિંહ અમરસિંહ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૮	જગતસિંહ અમરસિંહ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૯	સોમાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ (સત્ર અદાલત કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૨૦	નાનસિંહ લક્ષ્મણ (સત્ર અદાલત કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૧૨૨. ઘટનાના પ્રત્યક્ષદર્શી હોવાનો દાવો કરનાર પી.ડબલ્યુ. ૫ શબ્બીર અબ્દુલ હકીમ દાતના પુરાવામાં, તેમણે નીચે દર્શાવેલા આરોપીઓને ટોળામાં હાજર હોવાનું નામે ઓળખાવ્યા છે :

આરોપી નં.	આરોપીનું નામ
૬	મહિપત કાલુભાઈ ચૌહાણ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૯	રંગિતસિંહ અંદરસિંહ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૧૦	વિજયસિંહ ધનસુખભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૧	સમંતસિંહ સુખાભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૨૧	રામસિંહ કાળુભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૧૨૩. ઘટના અંગે પ્રત્યક્ષદર્શી હોવાનું દાવો કરતા પી.ડબ્લ્યુ.ડ અહમદ સિકંદર દાતની સાક્ષીમાં, તેમણે નીચેના આરોપીઓને ટોળામાં હાજર હોવાનું જણાવ્યું છે :

આરોપી નં.	આરોપીનું નામ
૬	મહિપત કાળુભાઈ ચૌહાણ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૧	સમંતસિંહ સુખાભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૨	વિનોદભાઈ ધનસુખભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૧૪	વિજયસિંહ વખતસિંહ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)
૨૧	રામસિંહ કાળુભાઈ (સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪)

૧૨૪. નીચેના આરોપીઓનો કોઈપણ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીએ પોતાની મૌખિક સાક્ષીમાં ઉલ્લેખ કર્યો નથી :

આરોપી નં.	સત્ર કેસ નં. ૧૮૪/૨૦૦૪ માં આરોપીનું નામ
૨	ગુલાબભાઈ પ્રતાપભાઈ પરમાર
૩	ઝેનાભાઈ કાળુભાઈ નાયક
૪	કલ્યાણસિંહ દલસિંહ ગોહિલ
૫	હિમ્મતસિંહ ગુલાબસિંહ ગોહિલ

૭	ભીમસિંહ કેસરીસિંહ ચૌહાણ
૧૬	ઝેરાભાઈ રેવાભાઈ નાયક

ગુનાહિત પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની સંબંધિત જોગવાઈઓ, યોગ્ય આરોપ ઘડવાના હેતુ માટે ધ્યાનમાં રાખવાની :

૧૨૫. આ તબક્કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની વિવિધ કલમોના સંદર્ભોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે, જેથી નીચલી અદાલતે ઘડેલા આરોપમાં રહેલી ખામી અથવા ખોટને સ્પષ્ટ કરી શકાય.

૧૨૬. સંહિતાની કલમ ૨૧૧, જે આરોપના સ્વરૂપને લગતી કલમોમાંની એક છે, નીચે મુજબ છે :

“૨૧૧. આરોપની વિગતો.- (૧) આ સંહિતા હેઠળનો દરેક આરોપ, જેના અંગે આરોપી સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તે અપરાધનું નિવેદન કરશે.

(૨) જો અપરાધનું સર્જન કરતો કાયદો તેને કોઈ વિશિષ્ટ નામ આપે, તો આરોપમાં તે અપરાધનું વર્ણન માત્ર તે નામથી જ કરી શકાય છે.

(૩) જો જે કાયદો ગુનો સર્જે છે તે તેને કોઈ નિશ્ચિત નામ ન આપે, તો આરોપીને જે બાબતમાં તેના ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે તેની જાણ થાય તે માટે ગુનાની વ્યાખ્યાનો એટલો ભાગ જણાવવો આવશ્યક છે.

(૪) જે કાનૂન અને કાનૂનની જે કલમ વિરુદ્ધ ગુનો કરવામાં આવ્યો

હોવાનું કહેવાય છે, તેનો ઉલ્લેખ આરોપમાં કરવો પડશે.

(૫) આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે એ હકીકતનો અર્થ એ થાય છે કે આરોપિત ગુનો રચવા માટે કાનૂન મુજબ આવશ્યક દરેક કાનૂની શરત નિર્દિષ્ટ કેસમાં પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી.

(૬) આરોપ અદાલતની ભાષામાં લખવામાં આવશે.

(૭) જો આરોપી, અગાઉ કોઈપણ ગુનામાં દોષિત ઠરવામાં આવ્યો હોય, અને તે અનુવર્તી ગુના માટે, તેવી અગાઉની દોષસિદ્ધિના કારણે, વધારાની સજા કે ભિન્ન પ્રકારની સજા માટે જવાબદાર હોય, તથા અનુવર્તી ગુના માટે અદાલત જે યોગ્ય સમજે તેવી સજા ફરમાવવા પર અસર પાડવાના હેતુથી આવી અગાઉની દોષસિદ્ધિ પુરવાર કરવાનું ઇરાદો હોય, તો અગાઉની દોષસિદ્ધિની હકીકત, તારીખ અને સ્થળ આરોપમાં જણાવવાના રહેશે; અને જો એવું નિવેદન ચૂકાઈ ગયું હોય, તો અદાલત સજા ફરમાવવામાં આવે તે પહેલાં કોઈપણ સમયે તેને ઉમેરવા શકે છે.

૧૨૭. ઉપરોક્ત કલમની વિવિધ જોગવાઈઓનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે આરોપમાં માત્ર કોઈ અપરાધનો ઉલ્લેખ અથવા તેના નિશ્ચિત તત્વોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ પોતે કોઈ અપરાધનું સર્જન કરતી કે તેને નિશ્ચિત કરતી નથી, તેથી આ કલમ હેઠળ આરોપમાં ઉલ્લેખ કરવાના આવશ્યક તત્વોના વ્યાપથી બહાર રહેશે. તેમ છતાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ એક સ્વતંત્ર અપરાધ હોવાથી, તેનું આરોપમાં ઉલ્લેખ

કરવો આવશ્યક છે.

૧૨૮. સંહિતાની કલમ ૨૧૧ સાથે સંલગ્ન દષ્ટાંત (એ) પરથી એવું જણાય છે કે જ્યારે અપરાધી એ પર બી ની હત્યાનો આરોપ મૂકવામાં આવે, ત્યારે તે એના કૃત્યનો હત્યાની વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થતો હોવાનું નિવેદન સમાન ગણાય. આઈપીસીની કલમ ૩૪ અર્થઘટનાત્મક સ્વરૂપની હોવાથી, તેથી તેને આરોપપત્રમાં અપરાધના નિવેદન સાથે વાંચવી પડશે.

૧૨૯. કલમ ૨૧૨, જે આરોપમાં ઉલ્લેખિત કરવામાં આવનાર સમય, સ્થળ અને વ્યક્તિની વિગતો બાબતે છે, તે નીચે મુજબ છે :

“૨૧૨. સમય, સ્થળ અને વ્યક્તિ અંગેની વિગતો.— (૧) આરોપમાં આક્ષેપિત ગુનાના સમય અને સ્થળ તથા જેના વિરુદ્ધ તે આચરવામાં આવ્યો હોય તે વ્યક્તિ (જો કોઈ હોય તો) અથવા જે વસ્તુ અંગે તે આચરવામાં આવ્યો હોય તે વસ્તુ (જો કોઈ હોય તો), સંબંધિત એવી વિગતો હોવી જોઈએ, જે આરોપીને તેના વિરુદ્ધ લાવવામાં આવેલા આરોપ અંગે યોગ્ય જાણ આપી શકે તેટલી પૂરતી હોય.

(૨) જ્યારે આરોપી પર વિશ્વાસઘાત અથવા નાણાં કે અન્ય જંગમ સંપત્તિના કપટપૂર્વક ગેરવાપરવાના અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવે, ત્યારે માત્ર કુલ રકમનો ઉલ્લેખ કરવો, અથવા, જે મુજબ હોય તે મુજબ, જે જંગમ સંપત્તિના સંબંધમાં અપરાધ કરવાનો આરોપ છે તેનું વર્ણન કરવું

અને જે તારીખો વચ્ચે અપરાધ કરવાનો આરોપ છે તે તારીખોનો ઉલ્લેખ કરવો પૂરતો રહેશે; વિશિષ્ટ વસ્તુઓ અથવા ચોક્કસ તારીખોનો ઉલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહીં, અને આ રીતે ઘડાયેલ આરોપ ધારા ૨૧૮ના અર્થમાં એક જ અપરાધનો આરોપ માનવામાં આવશે:

શરત એ છે કે આવી તારીખોની પ્રથમ અને અંતિમ તારીખ વચ્ચેનો સમયગાળો એક વર્ષથી વધુ ન હોવો જોઈએ.”

૧૩૦. આ કલમ આરોપમાં ઉલ્લેખવા જરૂરી એવા તથ્યો નિર્દિષ્ટ કરે છે. તે દર્શાવે છે કે તે બધાં માત્ર કરવામાં આવેલા ‘અપરાધ’ની વિગતો સાથે જ સંબંધિત છે, એટલે કે, અપરાધનો સમય, અપરાધનું સ્થળ અને જે વ્યક્તિ સામે અથવા જે વસ્તુ અંગે અપરાધ કરવામાં આવ્યો હોય તે. કલમ આઈપીસીની કલમ ૩૪ કોઈ ગુનો સર્જતી નથી અને તેથી, તેના દ્વારા અસરગ્રસ્ત થતી નથી.

૧૩૧. સંહિતાની કલમ ૨૧૩ નીચે મુજબ છે :

"૨૧૩. જ્યારે ગુનો કરવાના રીતિનું ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક હોય.—જ્યારે કેસનું સ્વરૂપ એવું હોય કે કલમ ૨૨૧ અને ૨૨૨ માં ઉલ્લેખિત વિગતો આરોપીને તેની સામે મૂકવામાં આવેલા આરોપ વિષે પૂરતી જાણકારી ન આપે, ત્યારે આરોપમાં કથિત ગુનો જે રીતે કરવામાં આવ્યો તેની એવી

વિગતો પણ સમાવેશ કરવી જોઈએ, જે તે હેતુ માટે પૂરતી હોય.”

૧૩૨. સંહિતાની કલમ ૨૧૩ સાથે સંલગ્ન દષ્ટાંત (એ) દર્શાવે છે કે જ્યાં આરોપીને ચોરીના ગુનામાં આરોપિત કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં આરોપમાં ચોરી કઈ રીતે કરવામાં આવી તે રીતનું વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી. દષ્ટાંત (ઈ) દર્શાવે છે કે જ્યાં એ ને નિશ્ચિત સમય અને સ્થાને બી ની હત્યાના આરોપમાં આરોપિત કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં આરોપમાં એ એ બી ની હત્યા કઈ રીતે કરી તેનું નિવેદન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

૧૩૩. હત્યાના દરેક કેસમાં આરોપમાં ગુનાની આચરણની ચોક્કસ રીત જણાવવી શક્ય નથી. ઉદાહરણ તરીકે, એવા કેસો હોઈ શકે છે જેમાં પુરાવો માત્ર પરોક્ષ હોય. આવા કેસોમાં હત્યાનું આચરણ કઈ રીતે કરવામાં આવ્યું હતું તે માત્ર આરોપીને જ જાણીતું હોય છે.

૧૩૪. સંહિતાની કલમ ૨૧૪ નીચે મુજબ છે :

૨૧૪. આરોપમાં વપરાયેલા શબ્દોનો અર્થ, જે કાયદા હેઠળ ગુનો દંડનીય છે, તે મુજબ લેવાશે.— દરેક આરોપમાં ગુનાનું વર્ણન કરવા માટે વપરાયેલા શબ્દોને તેવા ગુના જે કાયદા હેઠળ દંડનીય છે, તે કાયદા દ્વારા તેમને અનુક્રમે આપેલા અર્થમાં વપરાયેલા ગણવામાં આવશે.

૧૩૫. આ કલમ ફરીથી આક્ષેપપત્રમાં ઉલ્લેખિત ગુના અથવા ગુનાઓના નિવેદનમાં સમાવિષ્ટ સર્વ ગુનાઓને લગતા નિશ્ચિત અને વ્યાખ્યાયાત્મક ઉપબંધોનો સમાવેશ કરશે, જેથી આક્ષેપપત્રમાં તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક બની જાય છે.

૧૩૬. ભલે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ અથવા ૧૪૯, જે લાગુ પડતી હોય તે, ગુનાનો ભાગ માનવામાં આવે અથવા આરોપમાં જણાવવાનું આવશ્યક વિશિષ્ટ તથ્ય માનવામાં આવે, તો પણ સંહિતાની કલમ ૨૧૫, જે એવી ભૂલના પ્રભાવ અંગે છે, એ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરીને આવા દોષોને ક્ષમ્ય ગણાવવા માટે પૂરતી જોગવાઈ કરી છે :—

૨૧૫. ભૂલોનો પ્રભાવ.— આરોપમાં ઉલ્લેખ કરવાનાં જરૂરી હોય તેવા અપરાધ અથવા વિગતો પૈકી કોઈને ઉલ્લેખ કરતી વખતે થયેલી કોઈ ભૂલ, તેમજ અપરાધ અથવા એવી વિગતોનો ઉલ્લેખ ન કરવો, જો આરોપીને ખરેખર એવી ભૂલ અથવા ઉલ્લેખ ન કરવાથી ગેરમાર્ગે દોરવામાં આવ્યો ન હોય અને તેના કારણે ન્યાયનો ભંગ થયો ન હોય, તો કેસના કોઈપણ તબક્કે તેને મહત્વપૂર્ણ ગણવામાં આવશે નહીં.

૧૩૭. સંહિતાની કલમ ૨૧૫ને સંલગ્ન દૃષ્ટાંત (બી) દર્શાવે છે કે, આરોપમાં અપરાધની તારીખ તથા હત્યારા ના નામ અંગે ખોટું નિવેદન સમાવાયેલું હોય ત્યારે પણ, જો કેસમાં રજૂ કરાયેલ અને આરોપી સમક્ષ સાંભળવામાં આવેલ

પુરાવા દ્વારા સાચી તારીખ અને નામ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ થતા હોય, તો તેવી ખામી માફ કરવામાં આવશે.

૧૩૮. તે વધુમાં સૂચવે છે કે કેસમાં પુરાવાની સ્પષ્ટતા એ પ્રશ્ન નક્કી કરવા માટે જોઈ શકાય કે આરોપી ગેરમાર્ગે દોરાયો હતો કે કેમ, અને આક્ષેપમાં હકારાત્મક ખોટા નિવેદનના સ્વરૂપની સ્પષ્ટપણે ગંભીર ભૂલ પણ અપ્રસંગિક ગણાશે, જો આ મુદ્દે પુરાવો એટલો સ્પષ્ટ હોય કે તે સ્પષ્ટ કરે કે આરોપી તેના કારણે ગેરમાર્ગે દોરાયો ન હતો.

૧૩૯. સંહિતાની કલમ ૨૧૬ અદાલતને ચુકાદો ઉચ્ચારવામાં આવે તે પહેલાં કોઈપણ સમયે કોઈપણ આરોપમાં ફેરફાર કરવા અથવા તેમાં વધારો કરવા અધિકૃત કરે છે; અથવા, સત્ર અદાલત અથવા વડી અદાલત સમક્ષ ચલાવવામાં આવતા વિચારણાના કિસ્સામાં, જ્યુરીનો નિર્ણય પરત આવે તે પહેલાં અથવા આસેસરોના અભિપ્રાયો વ્યક્ત થાય તે પહેલાં. જ્યાં આવો પગલું લેવામાં આવે, ત્યાં કલમ ૨૧૬(૩) અદાલતને એવી રીતે વિચારણા આગળ વધારવાનો અધિકાર આપે છે જાણે કે નવો કે ફેરફાર કરેલો આરોપ મૂળ આરોપ હોય, જો અદાલતના અભિપ્રાય મુજબ એવો ફેરફાર અથવા વધારો આરોપી અથવા ફરિયાદ પક્ષને પૂર્વગ્રહ પહોંચાડે તેવી સંભાવના ન હોય.

૧૪૦. કોર્ટનો એવો અભિપ્રાય હોય કે આવા ફેરફાર અથવા ઉમેરાથી કોઈ પણ

પક્ષકારને પૂર્વગ્રહ થવાની સંભાવના છે, માત્ર ત્યારે જ કોર્ટે નવી સુનાવણી માટે નિર્દેશ આપવો અથવા જરૂરી હોય તેટલા સમયગાળા માટે સુનાવણી મુલતવી રાખવી આવશ્યક છે [જુઓ કલમ ૨૧૬(૪)].

૧૪૧. સંહિતાની કલમ ૨૧૮ નીચે મુજબ છે :

“૨૧૮. ભિન્ન ગુનાઓ માટે અલગ આરોપપત્રો.— (૧) જે પ્રત્યેક ભિન્ન ગુના અંગે કોઈ વ્યક્તિ પર આરોપ મૂકવામાં આવેલ હોય, તે દરેક ગુના માટે અલગ આરોપપત્ર રહેશે, અને આવા દરેક આરોપપત્રની અલગથી સુનાવણી કરવામાં આવશે:પરંતુ શરતે કે જ્યાં આરોપિત વ્યક્તિ, લેખિત અરજી દ્વારા, એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરે અને ન્યાયિક દંડાધિકારીના મત અનુસાર એવી વ્યક્તિને તેનાથી કોઈ હાનિ થવાની સંભાવના ન હોય, ત્યાં ન્યાયિક દંડાધિકારી એવી વ્યક્તિ વિરુદ્ધ ઘડાયેલા તમામ અથવા કોઈપણ આરોપપત્રોની સંયુક્ત રીતે સુનાવણી કરી શકે છે.

(૨) ઉપકલમ (૧) માં કશું પણ કલમો ૨૧૮, ૨૨૦, ૨૨૧ અને ૨૨૩ ની જોગવાઈઓના અમલને અસર કરશે નહીં.”

૧૪૨. જો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ને સ્વતંત્ર ગુનો તરીકે માનવામાં આવે, તો આ કલમ હેઠળ તેના સંબંધમાં અલગ આરોપ ઘડવો આવશ્યક બનશે; પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ના સંબંધમાં નહીં, કારણ કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ તે કોઈ પણ રીતે સ્વતંત્ર ગુનો સર્જતી નથી. કલમ ૨૨૧ની

જોગવાઈઓ માત્ર ગુનાઓ પર જ લાગુ પડે છે. તેથી, કડક અર્થમાં, તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળના કેસોમાં લાગુ પડશે, પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ હેઠળના કેસોમાં નહીં. ઉપરોક્ત કલમોના આધારભૂત સિદ્ધાંતોના અમલ માટે, કલમ ૩૪ સ્વતંત્ર ગુનો સર્જતી હોવાની ધારણા રાખવામાં આવે તો પણ, એવું જણાય છે કે આરોપીની દોષસિદ્ધિ તેથી દૂષિત થતી નથી.

૧૪૩. સંહિતાની કલમ ૨૨૧ આ મુજબ છે :

“૨૨૧. જ્યાં શું ગુનો આચરાયો છે તે બાબતે સંદેહ હોય. – (૧) જો કોઈ એક કાર્ય અથવા કાર્યોની શ્રેણી એવી સ્વરૂપની હોય કે પુરવાર કરી શકાય તેવા તથ્યો કયા અનેક ગુનાઓમાંથી કયા ગુનાની રચના કરશે તે બાબતે સંદેહ રહે, તો આરોપી પર એવા તમામ અથવા કોઈપણ ગુનાઓ આચર્યા હોવાનું આરોપ મૂકવામાં આવી શકે છે, અને આવા આરોપોની જેટલી પણ સંખ્યા હોય તેટલા એકસાથે ચલાવવામાં આવી શકે છે; અથવા તો તેના પર ઉક્ત ગુનાઓમાંથી કોઈ એક ગુનો આચર્યો હોવાનું વિકલ્પરૂપે આરોપ મૂકવામાં આવી શકે છે.

(૨) જો આવા પ્રસંગમાં આરોપી ઉપર એક ગુનો લગાવવામાં આવ્યો હોય, અને પુરાવામાં એવું જણાય કે તેણે એવો ભિન્ન ગુનો કર્યો છે, જેના માટે તેને ઉપકલમ (૧) ની જોગવાઈઓ હેઠળ આરોપિત કરી શકાત, તો તેને તે ગુનામાં દોષી ઠરાવી શકાય છે, જે તેણે કર્યો હોવાનું સાબિત થાય,

ભલે તે અંગે તેના ઉપર આરોપ ન મુકાયો હોય.”

૧૪૪. સંહિતાની કલમ ૨૨૨ નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે :

“૨૨૨. જ્યારે આરોપિત અપરાધમાં સામેલ અપરાધ પુરવાર થાય.—

(૧) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર અનેક વિગતો ધરાવતા અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, જેમાંથી કેટલીક વિગતોના સંયોજનથી જ એક સંપૂર્ણ ગૌણ અપરાધ બનતો હોય, અને આવું સંયોજન પુરવાર થાય, પરંતુ બાકીની વિગતો પુરવાર ન થાય, તો તેને તે ગૌણ અપરાધ માટે દોષિત ઠરાવી શકાય, ભલે તેના પર તે અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હોય.

(૨) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર કોઈ ગુનો આરોપિત કરવામાં આવ્યો હોય અને એવી હકીકતો સાબિત થાય કે જેના કારણે તે ગુનો ઓછા ગંભીર ગુનામાં રૂપાંતરિત થાય, તો તેને તે ઓછા ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય છે, ભલે તેની સામે તે અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હોય.

(૩) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર કોઈ ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવે, ત્યારે એ જ ગુનો કરવાનો પ્રયાસ, જો કે પ્રયાસ માટે અલગથી આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હોય, તો પણ તેને દોષિત ઠરાવી શકાય છે.

(૪) આ કલમમાંની કોઈ પણ બાબતને એવી રીતે માન્ય ગણવામાં આવશે નહીં કે જેના દ્વારા કોઈ નાનું ગુનો, જેના સંબંધમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે જરૂરી શરતો પૂર્ણ થઈ નથી, તેની દોષસિદ્ધિ અધિકૃત થાય.”

૧૪૫. કડક અર્થમાં કહીએ તો, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ની જોગવાઈઓ મુજબ મુખ્ય ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે મુખ્ય ગુનાના તત્વો અપરિવર્તિત રહે છે. એકમાત્ર ફરક એટલો છે કે એક જ વ્યક્તિ 'એ' દ્વારા ગુનો કરવામાં આવ્યો હોવાનું બદલામાં, આરોપમાં એવું જણાવવામાં આવે છે કે અન્ય ઘણા વ્યક્તિઓ, કહો તો 'બી' અને 'સી',એ પણ સમાન સામાન્ય ઇરાદા સાથે એ જ ગુનો કરવા માટે 'એ' સાથે જોડાયા હતા.

૧૪૬. આવી પરિસ્થિતિમાં, આઈપીસીની કલમ ૩૪ ફોજદારી જવાબદારીનો વિશિષ્ટ સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરે છે અને કહે છે કે જ્યાં અનેક વ્યક્તિઓ એકસમાન અપરાધને સામાન્ય ઇરાદાથી સંયુક્ત રીતે આચરે છે, ત્યાં તેમમાંથી દરેક વ્યક્તિ એવા વધારે દંડ માટે જવાબદાર બને છે, જે કાનૂની રીતે સર્વેના સંયુક્ત કૃત્યોના પરિણામ સાથે સંલગ્ન હોય છે.

૧૪૭. જ્યાં આઈપીસીની કલમ ૩૪ હેઠળનો કેસ નિષ્ફળ જાય અને ફરિયાદ પક્ષ માત્ર એકલ દોષિત વિરુદ્ધ પોતાનો કેસ સાબિત કરવામાં સમર્થ હોય, ત્યાં એવું કહી શકાય નહીં કે ફરિયાદ પક્ષે ગુનાના અવયવો સાબિત કરવામાં નિષ્ફળતા

વ્હોરી છે; પરંતુ એટલું જ કહી શકાય કે તે એ હકીકત સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યો છે કે કેટલાક એવા વ્યક્તિઓ, જેમણે પણ સંયુક્ત ઇરાદાથી આરોપી સાથે જોડાયા હોવાનું આક્ષેપિત છે, તેમણે તેમ કર્યું હતું તે સાબિત થયું નથી.

૧૪૮. તેથી, આઈપીસીની કલમ ૩૪નો ઉલ્લેખ કરવાનો અર્થ એ થાય છે કે ફરિયાદ પક્ષ વધારાની સજા માટે આરોપીને જવાબદાર ઠેરવવા માટે કેટલાક વધારાના તથ્યો સાબિત કરવાની જવાબદારી પોતે ઉપાડી લે છે. જો, તેથી, આઈપીસીની કલમ ૩૪ સંબંધિત આરોપ તે કારણે નિષ્ફળ જાય કે ફરિયાદ પક્ષ એવા વધારાના તથ્યો કે વિગતો સાબિત કરવામાં અસમર્થ રહે, તો એવું કોઈ કારણ રહેતું નથી કે જ્યારે ફરિયાદ પક્ષ મૂળ ગુના અંગે એકલ વ્યક્તિની દોષસિદ્ધિને આધાર આપતા તમામ તથ્યો સાબિત કરવામાં સફળ થયું હોય ત્યારે આરોપીની મૂળ ગુના માટેની દોષસિદ્ધિ નોંધવામાં ન આવે.

૧૪૯. આવી નિષ્ફળતાનો પ્રભાવ માત્ર એટલો જ રહેશે કે મામલો સંયુક્ત અથવા વધારાની જવાબદારીના સિદ્ધાંતના વ્યાપથી બહાર થઈ જશે અને તેની જગ્યાએ જેને વ્યક્તિગત અથવા ઘટાડેલી જવાબદારીનો સિદ્ધાંત કહી શકાય તે લાગુ પડશે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ને આરોપ સાથે જોડવાનો પ્રભાવ એ હોય છે કે જાણે કલમ ૩૪ની સહાયથી આરોપિત કરાયેલા અન્ય તમામની હસ્તો આરોપીની હસ્તો સાથે જોડાઈ જાય. આરોપમાંથી કલમ ૩૪ને કાપી નાખવાનો પરિણામ એ થાય છે કે આરોપીના દેહ સાથે જોડાયેલી બધી વધારાની હસ્તો

અલગ પડી જાય છે, પરંતુ તેની પોતાની હસ્તો યથાવત્ રહે છે.

૧૫૦. જોકે, નોંધનીય છે કે કડક અર્થમાં, કલમ ૨૨૨ એવી પરિસ્થિતિમાં લાગુ પડતી નથી જ્યાં આરોપમાંથી કલમ ૩૪ દૂર કરવાની હોય, કારણ કે એવા કિસ્સામાં ગુનો હંમેશાં હલકા ગુનામાં રૂપાંતરિત થતો નથી. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ વિશિષ્ટ આરોપી વિરુદ્ધ પુરવાર થયેલ ચોક્કસ કૃત્ય કે કૃત્યો સ્વયં જ આરોપના વિષયવસ્તુ રહેલા પરિણામી ગુનાને સર્જવા માટે પૂરતા હોય, તો એવો ગુનો હલકા ગુનામાં કદી ઘટતો નથી, અને ન તો તે હેઠળ આરોપીની જવાબદારી કોઈ રીતે ઓછી થતી નથી.

૧૫૧. જોકે, કલમ ૨૨૨ પાછળનો સિદ્ધાંત એવો જણાય છે કે જ્યાં ફરિયાદ પક્ષ કોઈ અપરાધમાં સમાવિષ્ટ અનેક તથ્યો સાબિત કરવાની આરોપપત્રમાં પ્રતિબદ્ધતા લે છે, ત્યાં તે તમામ તથ્યો સાબિત કરવામાં તેમની નિષ્ફળતા, ફરિયાદ પક્ષે સાબિત કરવામાં સફળતા મેળવી હોય તેવા તથ્યોના આધારે આરોપીની દોષસિદ્ધિ માટે અવરોધરૂપ ન હોવી જોઈએ.

૧૫૨. આ સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે સમગ્રમાં અંશનો સમાવેશ થાય છે અને જો આરોપીને સમગ્ર બાબતની જાણ હોય, તો તે અંશ અંગે કોઈ ફરિયાદ કરવા સાંભળવામાં આવી શકતો નથી. તેથી, આ સંદર્ભમાં કલમ ૨૨૨નો ઉદ્દેશ માત્ર ઉપમા રૂપે છે.

૧૫૩. અંતે, આ સંદર્ભમાં સંહિતાની કલમ ૪૬૪ની જોગવાઈઓ મહત્વપૂર્ણ છે.

સંહિતા ની કલમ ૪૬૪ મુજબ નીચે મુજબ છે :

૪૬૪. આરોપ ઘડવામાં ચૂક થવાથી, અથવા આરોપની ગેરહાજરીથી, અથવા આરોપમાં થયેલી ભૂલથી થતી અસર. – (૧) સમર્થ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતનો કોઈપણ નિષ્કર્ષ, સજા અથવા આદેશ માત્ર એટલા કારણે અમાન્ય ગણાશે નહીં કે કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હતો અથવા આરોપમાં કોઈ ભૂલ, ચૂક કે અનિયમિતતા, જેમાં આરોપોના ગેરજોડાણનો પણ સમાવેશ થાય છે, હતી, સિવાય કે અપીલ, પુષ્ટિ અથવા પુનરીક્ષણની અદાલતના મતાનુસાર, તેના પરિણામે હકીકતમાં ન્યાયનો ભંગ થયો હોય.

(૨) જો અપીલ, પુષ્ટિ અથવા પુનરીક્ષણની અદાલતનું એવું મંતવ્ય હોય કે વાસ્તવમાં ન્યાયનો અભાવ સર્જાયો છે, તો તે કરી શકે છે—

(એ) આરોપ રચવામાં ચૂક થઈ હોય તેવા કિસ્સામાં, આદેશ આપવો કે આરોપ રચવામાં આવે અને આરોપ રચ્યા પછી તરતના તબક્કાથી કાર્યવાહી પુનઃપ્રારંભ કરવામાં આવે.

(બી) આરોપમાં થયેલી ભૂલ, છૂટછાટ અથવા અનિયમિતતા હોય તો, જે

રીતે તે યોગ્ય સમજે તે રીતે ઘડાયેલા આરોપ પર નવી સુનાવણી ચોજવાનો આદેશ આપે :

પરંતુ શરતે કે જો અદાલતના મત મુજબ કેસના તથ્યો એવા હોય કે સાબિત થયેલા તથ્યો બાબતે આરોપી વિરુદ્ધ કોઈ માન્ય આરોપ મૂકવો શક્ય ન હોય, તો તે દોષસિદ્ધિ રદ કરશે.”

૧૫૪. ઉપરોક્ત કલમની ભાષા અત્યંત વ્યાપક છે. તે માત્ર એવા મુકદ્દમામાં જ લાગુ પડતી નથી જ્યાં કોઈ પણ અપરાધ બાબતે બિલકુલ કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હોય, પરંતુ એવા મામલામાં પણ લાગુ પડે છે જ્યાં આરોપીને જેના અપરાધમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે, તે ખાસ અપરાધ બાબતે કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હોય. તેના મુજબ, અપરાધોના કેસોમાં પણ, આરોપીને જેના વિશિષ્ટ અપરાધમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોય તે અપરાધ અંગે આરોપ ઘડવામાં થયેલી ચૂક, જો તેનાથી આરોપીને કોઈ હાનિ પહોંચી ન હોય, તો આ કલમની ઉપચારાત્મક જોગવાઈઓ દ્વારા સમર્થિત થઈ શકે છે.

૧૫૫. આ સિદ્ધાંત આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૪ હેઠળના કેસમાં તો વધુ જ પ્રબળ રીતે લાગુ પડશે, કારણ કે તે કલમ કોઈ પણ ગુનો સર્જતી જ નથી. આ કલમમાં સંહિતાએ એવા કેસ અંગે જોગવાઈ કરી છે કે જેમાં કોઈ આરોપ જ ઘડવામાં આવ્યો ન હોય. તેમ છતાં, એવા કેસો પણ હોઈ શકે છે જેમાં આરોપ ઘડવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ તેના સંબંધમાં ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતા રહી ગઈ

હોય.

૧૫૬. સુબ્રમણ્યા અચ્ચર વિ. કિંગ-એમ્પરર, ૨૫ મદ ૬૧ (પીસી) (એલ) ના કેસમાં, પ્રિવી કાઉન્સિલના તેમના પ્રભુજનો ઠરાવ્યું હતું કે ઉપરોક્ત કલમની જોગવાઈઓ ટ્રાયલની પદ્ધતિ સંબંધિત કાયદાની અનિવાર્ય જોગવાઈના પાલન ન થવા પર લાગુ પડી શકતી નથી. આ અવલોકનોનું પ્રિવી કાઉન્સિલના તેમના પ્રભુજનો અબ્દુલ રહમાન વિ. કિંગ-એમ્પરર, એર ૧૯૨૭ પીસી ૪૪ (એમ) ના કેસમાં અર્થઘટન એવું કરવામાં આવ્યું હતું કે તે ગેરકાયદેસરતાઓ સુધી અથવા એવા કેસો સુધી મર્યાદિત છે જ્યાં અપનાવેલી પ્રક્રિયા એવી હતી જેને સંહિતાએ સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત કરી હતી અને એવા કેસો સુધી, જેમાં આરોપી સાથે વાસ્તવિક અન્યાય થવાનો સંભવ હતો.

૧૫૭. સંહિતાની સંબંધિત જોગવાઈઓની ઉપરોક્ત તપાસથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આરોપપત્રમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો ઉલ્લેખ ન કરવો, કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં, ગેરકાયદેસરતા ગણાઈ શકે છે.

૧૫૮. કેટલાક નિર્ધારિત ચુકાદાઓનો સંદર્ભ પણ એ જ નિષ્કર્ષને ટેકો આપશે. ઉલ્લેખ કરી શકાય એવો પ્રથમ કેસ નાનકચંદ (ઉપરોક્ત) છે. આ કેસમાં નાનકચંદ, જે તેમના મહોદયોની સમક્ષ અપીલકર્તા હતા, તેમની સાથે અન્ય આરોપીઓ સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨/૧૪૯ તથા કલમ ૧૪૮

હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. અધિક સત્ર ન્યાયાધીશે ઠરાવ્યું કે દંગલનો આરોપ પુરવાર થયો નથી. તેથી, તેમણે નાનકચંદ અને અન્ય ત્રણને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨/૩૪ હેઠળ દોષિત ઠરાવ્યા. બાકીના આરોપીઓ નિર્દોષ છૂટ્યા. દોષિત ઠરાવવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ દ્વારા અપીલ દાખલ કરવામાં આવતા, વડી અદાલતે નિશ્ચય કર્યો કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી નથી. તેથી, તેણે અપીલકર્તા નાનકચંદને માત્ર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ દોષિત ઠરાવી, તેના ઉપર ફરમાવાયેલ મૃત્યુદંડની સજા પુષ્ટિ કરી અને અન્ય અપીલકર્તાઓની દોષસિદ્ધિને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૨૩ સુધી ફેરવી. નાનકચંદે સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અપીલ કરી અને તેમના મહોદયોની સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલ મુખ્ય કાનૂની પ્રશ્ન એ હતો કે, જે અપીલકર્તા સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨/૧૪૯ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, તેને જ્યારે તે અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હતો ત્યારે પણ શું કાયદેસર રીતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ માત્ર દોષિત ઠરાવી શકાય? આ સંદર્ભમાં, તેમના મહોદયોએ આ પ્રશ્નના નિર્ધારણમાં ધ્યાનમાં રાખવાની આવશ્યક ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ અને કલમ ૩૪ વચ્ચેની ભિન્નતા પર ભાર મૂક્યો. કલમ ૩૪નો સંદર્ભ આપતાં તેમના મહોદયોએ અવલોકન કર્યું :

“આ કલમ માત્ર સ્પષ્ટીકરણાત્મક છે આ કલમ કોઈ વિશિષ્ટ અપરાધ સર્જતી નથી.” (પૃ. ૨૭૭).

૧૫૯. ત્યારબાદ તેમના લોર્ડશિપોએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો ઉલ્લેખ કરીને અવલોકન કર્યું કે -

“ધારાઓ ૩૪ અને ૧૪૯, આઈ.પી.સી.,ની જોગવાઈઓ વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ છે, અને આ બંને ધારાઓને ગુંચવવી જોઈએ નહીં.” (પૃ. ૨૭૭).

૧૬૦. ત્યાર બાદ તેમના લોર્ડશિપ્સે એક બાજુ કલકત્તા વડી અદાલતના નિર્ણયો અને બીજી બાજુ મદ્રાસ તથા અલ્હાબાદ વડી અદાલતોના નિર્ણયો વચ્ચે રહેલ મતભેદનો ઉલ્લેખ કર્યો. અપીલકર્તા તરફથી કલકત્તાના કેસો પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો, એટલે કે, - 'પાંચુ દાસ વિ. સમ્રાટ', ૩૪ કલ ૬૯૮ (ઓ); - 'રિયાઝુદ્દી વિ. સમ્રાટ-સમ્રાટ', ૧૬ કલ ૬૫૮ (પી); અને - 'સમ્રાટ વિ. મદન મોંડલ', એઆઈઆર ૧૯૧૫ કલ ૨૯૨ (ક્યૂ). બીજી બાજુ, ફરિયાદ પક્ષે મદ્રાસ વડી અદાલતના પૂર્ણ પીઠના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો, - 'ઇન રે થીથુમલાઈ ગાઉન્ડર'. એઆઈઆર ૧૯૨૫ મદ ૧ (આર), જેમાં અલ્હાબાદ કેસમાં સર જોન એજના અભિપ્રાયનું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું, જે - 'કવીન એમ્પ્રેસ વિ. બિશેશર', ૯ ઓલ ૬૪૫ (એસ) માં અહેવાલિત છે.

૧૬૧. સર્વોચ્ચ અદાલતના તેમના લોર્ડશિપોએ પ્રિવી કાઉન્સિલે 'એઆઈઆર ૧૯૨૫ પી.સી. ૧ (સી)' માં વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાય સાથે સહમતિ દર્શાવી, ઠરાવ્યું કે કલકત્તા કેસોમાં અપનાવાયેલ અભિપ્રાય યોગ્ય હતો અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪થી ભિન્નરૂપે, એક

વિશિષ્ટ ગુનો સર્જતી હતી. આ સંબંધમાં તેમણે નોંધ્યું.

“ધા. ૩૦૨, અથવા ધા. ૩૨૫, ભારતીય દંડ સંહિતા, વગેરે હેઠળના મૂળભૂત અપરાધ માટેનો આરોપ, ધા. ૩૦૨ ને ધા. ૧૪૯ સાથે વાંચીને, અથવા ધા. ૩૨૫ ને ધા. ૧૪૯ સાથે વાંચીને, વગેરે હેઠળના આરોપથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર અપરાધ છે, અને તે હદ સુધી મદ્રાસનો દષ્ટિકોણ ખોટો છે..... કલમ ૧૪૯ અપરાધ સર્જે છે, પરંતુ સજા તે અપરાધ પર આધારિત હોવી જોઈએ, જેના માટે આ કલમ દ્વારા અપરાધીને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે.” (પૃ. ૨૭૮).

૧૬૨. તેમણે અંતે આ મુદ્દા પર કાયદો નીચેના શબ્દોમાં સ્પષ્ટ કર્યો :

“અપીલકર્તા તથા ફરિયાદ પક્ષની તરફથી ઉદ્દેખિત કેસોની તપાસ કર્યા બાદ અમે આ અભિપ્રાય પર પહોંચીએ છીએ કે કલકત્તા વડી અદાલતે અપનાવેલો મત યોગ્ય છે, એટલે કે કલમ ૧૪૯ સાથે વંચાયેલ ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિને, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૩ મુજબ જરૂરી હોય તેમ સ્પષ્ટ આરોપ ઘડવામાં આવ્યા વિના, મૂળ ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય નહીં.” (પૃ. ૨૭૯).

૧૬૩. તેથી, એવું જણાય છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતના તેમના પ્રભુઓએ એ ઠરાવવા માટે આપેલ કારણ એ હતું કે દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપી દોષસિદ્ધ કરાયો હોવા છતાં, જ્યારે તેના પર વાસ્તવમાં દંડ સંહિતાની કલમ

૩૦૨/૧૪૯ હેઠળ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેનો અર્થ એ થયો કે તેને એવા ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો જે ગુનો તેના પર મૂકાયેલા આરોપથી ભિન્ન હતો. આ પ્રક્રિયાએ, સ્પષ્ટપણે, નવી સંહિતાની કલમ ૨૧૮ની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું અને, તેથી, તે એક ગેરકાયદેસરતા હતી.

૧૬૪. સર્વોચ્ચ અદાલતના તેમના પ્રભુઓએ એ જ ચુકાદામાં ઠરાવ્યું હતું કે આ બાબતમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯થી ભિન્ન હતી.

૧૬૫. નોંધનીય છે કે આ મામલામાં પણ બાબતને પૂર્વગ્રહના પ્રશ્નથી સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર તરીકે જોવામાં આવી નહોતી, કારણ કે તેમના મહોદયોએ આગળ આ પ્રમાણે નોંધ્યું હતું :

“તેમ છતાં, ક્ષણભર માટે એવું માનીએ કે માત્ર એક અનિયમિતતા હતી, જે ઉપચાર્ય હતી, તો પણ અમે સંતોષ પામીએ છીએ કે વર્તમાન કેસની પરિસ્થિતિમાં તે અનિયમિતતા ઉપચાર્ય નથી, કારણ કે અપીલકર્તાને ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપ ન હોવાના કારણે ભ્રમિત કરવામાં આવ્યો હતો.” (પૃ. ૨૮૦)

૧૬૬. તેમના લોર્ડશિપ્સે આ મામલામાં વધુમાં એવું પણ જણાવ્યું હતું કે આ સંબંધમાં આરોપમાં રહેલો દોષ હકીકતમાં અપીલકર્તાને તેના બચાવમાં ભ્રમિત

કરી દીધો હતો. કેસમાં રહેલા પુરાવાનું ચર્ચા કર્યા બાદ તેમણે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું :

“વર્તમાન કેસની પરિસ્થિતિઓમાં એ ઠરાવવું મુશ્કેલ છે કે અપીલકર્તાને આઈ.પી.સી.ની ધારા ૩૦૨ હેઠળ આરોપ ઘડવામાં ન આવ્યાના કારણે કોઈ હાનિ થઈ નહોતી.” (પૃષ્ઠ ૨૮૦ કોલમ ૨)

૧૬૭. આરોપ ઘડવાના તબક્કે ન્યાયાધીશ સમક્ષ કોઈ પુરાવો હોતો નથી. જે સામગ્રીના આધારે તેઓ કાર્ય કરી શકે છે, તે માત્ર પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા નિવેદનો અને તેમના દ્વારા રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો જ હોય છે. સર્વસંમતિથી અને પ્રાધિકાર દ્વારા સુસ્થાપિત થયેલું છે કે આ તબક્કે ન્યાયાધીશે એ માનવું પડે છે કે પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા નિવેદનો સાચા છે અને તેમના દ્વારા રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો ખરેખર પ્રામાણિક છે. (જુઓ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય વિ. સોમ નાથ થાપા, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૬ સુપ્રીમ કોર્ટ ૧૭૪૪) ત્યારબાદ તેમણે પોતાને પૂછવું પડે કે જો આ અનુમાન સાચા સાબિત થાય, તો કયો ગુનો અથવા કયા ગુનાઓ રચાય, અને તે મુજબ આરોપીને મુક્ત કરવો કે યોગ્ય આરોપ અથવા આરોપો ઘડવા. સ્પષ્ટ રીતે, આ તબક્કે ન્યાયાધીશ માટે આગળ વધવાનો બીજો કોઈ આધાર હોઈ શકતો નથી. આરોપ ઘડતાં તેમને સંહિતાની કલમ ૨૧૮(૧)નું સ્મરણ રાખવું પડે, જે આ મુજબ કહે છે કે ‘જે દરેક વ્યક્તિ પર કોઈ સ્વતંત્ર ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તેના માટે અલગ આરોપ રહેશે, અને એવો દરેક આરોપ અલગથી ચલાવવામાં આવશે’.

૧૬૮. પરંતુ એવું બની શકે છે કે, આ અનુમાનો સ્વીકારી લીધા છતાં, આરોપી સામે કયો ગુનો અથવા કયા ગુનાઓના આરોપ મૂકવા જોઈએ તે નિશ્ચિત અથવા સ્પષ્ટ ન હોય. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા આ શક્યતાથી અવગત છે અને આવા કેસ માટે જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૨૨૧(૧) એવી પ્રકૃતિના કેસની કલ્પના કરે છે કે જેમાં સાબિત કરી શકાય તેવી હકીકતો અનેક ગુનાઓમાંથી કયા ગુનાનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે તે અંગે સંદેહ રહે. તેમાં ઉપાય તરીકે એવું જણાવ્યું છે કે 'આરોપી પર આવા તમામ કે તેમાથી કોઈપણ ગુનાઓ કર્યા હોવાનો આરોપ મૂકવામાં આવી શકે, અને આવા ગુનાઓની કોઈપણ સંખ્યા એકસાથે ચલાવી શકાય; અથવા તેની સામે વૈકલ્પિક રીતે જણાવાયેલા કોઈ એક ગુના કર્યાનો આરોપ મૂકવામાં આવી શકે'.

૧૬૯. કલમ ૨૨૧(૧)માંથી લેવાનો પાઠ એ છે કે જ્યારે સાબિત થઈ શકતા તથ્યોના આધારે અનેક અપરાધોમાંથી કયો અપરાધ બને તેમ છે તે બાબતે સંદેહ હોય, ત્યારે તમામ અંગે આરોપો ઘડવા જોઈએ, ભલે તે સંયુક્ત રીતે હોય કે વૈકલ્પિક રીતે.

૧૭૦. ત્યારપછી, સંહિતા વધુ આગળ વધે છે. કલમ ૨૨૧(૧) નો પ્રયોગ કરવો જોઈએ ત્યાં તેનો પ્રયોગ ન થવાથી થતી ચૂક સામે તે રક્ષણ પૂરું પાડે છે. આ કલમની ઉપકલમ (૨) પ્રથમ ઉપકલમ હેઠળ જેના માટે આરોપ મૂકવો શક્ય

હોત એવા ગુના બાબતે આરોપિતની સજા દોષસિદ્ધિને માન્યતા આપે છે, એ હકીકત છતાં કે વાસ્તવમાં તેની સામે એવો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હતો. સ્પષ્ટપણે, તેનો હેતુ ન્યાયાધીશની બેદરકારી, અનિચ્છાપૂર્વકની ભૂલ અથવા ક્ષતિને કારણે કોઈ મામલો નિષ્ફળ ન જાય તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.

૧૭૧. આરોપ પસંદ કરતી વખતે, કલમ ૨૨૨ની વિવિધ ઉપકલમોનું પણ ધ્યાન રાખવું આવશ્યક છે. વર્તમાન મામલે ખાસ પ્રાસંગિક ઉપકલમો (૧) અને (૨) છે. તે નીચે મુજબ છે :

“(૧) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર અનેક વિગતો ધરાવતો એવો ગુનો આરોપિત હોય, જેમાંથી માત્ર કેટલીક વિગતોનું સંયોજન જ એક પૂર્ણ લઘુ ગુનો બને છે અને તેવું સંયોજન સાબિત થાય, પરંતુ બાકી વિગતો સાબિત ન થાય, તો જો કે તેના પર તે અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હોય, તોય તેને તે લઘુ ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય છે.

(૨) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર કોઈ અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય અને એવા તથ્યો સાબિત થાય કે જે તેને ઓછા ગંભીર અપરાધ સુધી સીમિત કરે, ત્યારે તેને તે ઓછા ગંભીર અપરાધ માટે દોષિત ઠેરવી શકાય, ભલે તેના પર તે અપરાધનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હોય.”

૧૭૨. આ ઉપકલમો ન્યાયાધીશને એવું સૂચવે છે કે ફરિયાદ પક્ષના આક્ષેપોથી

જે સર્વાધિક ગંભીર ગુનો રચાઈ શકે, તે બદલ આરોપ મૂકવો વધુ વિવેકપૂર્ણ છે. એ રીતે, વિકલ્પો ખુલા રહે છે. અંતે સત્રમાં જે સાબિત થાય તેના આધારે આરોપીને આરોપિત ગુનામાં અથવા લઘુતર ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય. પરંતુ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતામાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી, જે આ બે ઉપકલમોમાં વ્યક્ત થયેલા પ્રસ્તાવોના વિરુદ્ધ પ્રસ્તાવને નિર્ધારિત કરતી હોય. તેથી, જો આરોપી સામે માત્ર લઘુતર ગુનાનો જ આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તો સત્રમાંના પુરાવા કેસને ત્યાં સુધી લઈ જતા હોવા છતાં તેને વધુ ગંભીર ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય નહીં. (જુઓ વિલી (વિલિયમ) સ્લેની વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય)

૧૭૩. આ ઉપકલમોમાં આધારિત સિદ્ધાંત એ છે કે વધુ ગંભીર અપરાધ માટેનો આરોપ ઓછા અપરાધનું ઘટક બનતા તથ્યો અંગે પણ સૂચના આપે છે, અને આરોપીની બચાવમાં કોઈ હાનિ થતી નથી. તેથી, પૂર્વશરત એ છે કે ઓછો અપરાધ આ ઉપકલમોમાં વર્ણવેલ સ્વરૂપનો હોવો જોઈએ.

૧૭૪. કલમ ૨૨૧(૧) તેમજ કલમ ૨૨૨ બંનેના આવરણમાં આવતો કેસ હોય ત્યારે વિવિધ ગુનાઓ માટે અલગ અલગ આરોપ રચવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, એ સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ છે. જો કલમ ૨૨૧(૧)ના અર્થમાં જે ‘શંકા’ વિષે ‘એકથી વધુ ગુનાઓ’ છે, તે એવા રીતે પરસ્પર સંબંધિત હોય કે કલમ ૨૨૨ની પ્રથમ ત્રણ ઉપકલમોમાંથી કોઈ એકના અંતર્ગત આવે, તો આરોપી પર માત્ર વધુ ગંભીર ગુનો આરોપિત હોવા છતાં પણ તેને હંમેશાં ઓછા ગુનામાં દોષિત ઠેરવી

શકાય છે. તેથી ઓછા ગુનાનો આરોપ અનાવશ્યક બને છે.

૧૭૫. સ્વાભાવિક રીતે, ન્યાયાધીશનું કર્તવ્ય હોવું જોઈએ કે તે કાર્યવાહી એવી રીતે ચલાવે કે કોઈ તકનીકી ખામીના કારણે તે નિષ્ફળ ન બને. આરોપ ઘડવાની પ્રક્રિયાનું હેતુ આરોપીને તેની સામે જે કેસનો સામનો કરવાનો છે તેની ચેતવણી આપવું અને તેનો વાંધો મેળવવાનું છે.

૧૭૬. તેથી, જો તેને એવા ગુનામાં દોષિત ઠરાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે, જેના માટે તેના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો ન હતો, તો તેને અચાનક પકડવામાં આવ્યો હોવાનું યોગ્ય રીતે ફરિયાદ કરવાનો હક છે.

૧૭૭. અમે અગાઉ જ જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૨૧૮(૧) અનુસાર દરેક ભિન્ન અપરાધ માટે અલગ આરોપ હોવો આવશ્યક છે. પરંતુ, આરોપ ઘડવાના તબક્કે રહેલી અનિશ્ચિતતાઓને કારણે, તથા પુનરવિચારણા દરમિયાન પુરાવો ચોક્કસ કયા સ્વરૂપે ઊભો રહેશે તેની જાણ થઈ શકતી નથી; તેથી કલમ ૨૨૧ અને ૨૨૨ સલામતીની યોગ્ય મર્યાદા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપાયો પ્રદાન કરે છે. સંશયાસ્પદ કેસોમાં, વિવેક ન્યાયાધીશને આ કલમોનો લાભ લેવા સૂચવે છે. તેમાં નક્કી કરાયેલ બાબતો અને જે પરિસ્થિતિમાં તેમને નિર્ણય લેવાનો હોય તેને ધ્યાનમાં લેતાં, ન્યાયાધીશને આ પ્રમાણે કરવું ઉત્તમ રહેશે: (૧) ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલી સામગ્રીમાંથી જે શક્ય અપરાધો રચાઈ શકે તે તમામ માટે

આરોપ ઘડવા, અને (૨) નાના અપરાધને બદલે વધુ ગંભીર અપરાધ માટે આરોપ ઘડવો. અમે આને સંહિતામાંથી ઊભરતા બે મહત્વપૂર્ણ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો તરીકે ગણીએ છીએ.

આઈપીસીની ધારા ૧૪૯ હેઠળના ગુનાહિત કૃત્ય માટે, આઈપીસીની ધારા ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય મુખ્ય લુટ ગુનાના સાથે આરોપ ઘડવામાં આવેલ ન હોવાનો અસર :

૧૭૮. આ વિષય પર લાગુ પડતા સંબંધિત કાયદાનો ઉલ્લેખ કરવો પ્રાસંગિક રહેશે. ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ નો વિભાગ ૧૭ (કલમ ૩૭૮ થી ૪૬૨) સંપત્તિ વિરુદ્ધના અપરાધો અંગે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૮ થી ૩૮૨ ચોરી સંબંધિત છે, કલમ ૩૮૩ થી ૩૮૯ ધમકી દ્વારા વસૂલાતના અપરાધો અંગે છે અને કલમ ૩૯૦ થી ૪૦૨ લૂંટ અને ડાકાઈ અંગે છે.

૧૭૯. સુવિધા માટે, આઈપીસીની કલમ ૩૯૧, જેમાં ‘લુટ’ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે, તે નીચે મુજબ પુનઃઉતારવામાં આવે છે:—

૩૯૧. લુટ.— જ્યારે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ મળીને લૂંટ કરે અથવા લૂંટ કરવાનો પ્રયાસ કરે, અથવા જ્યારે લૂંટ કરનાર અથવા તેનો પ્રયાસ કરનાર વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા તથા એવી કરણી અથવા પ્રયત્નમાં હાજર રહી મદદરૂપ થનાર વ્યક્તિઓની સંખ્યા પાંચ કે તેથી વધુ થાય, ત્યારે આવી રીતે કરનાર, પ્રયત્ન કરનાર અથવા મદદ કરનાર દરેક

વ્યક્તિને “લુટ” કરનાર ગણવામાં આવે છે.

૧૮૦. ‘કોન્જોઇન્ટલી’ શબ્દ ક્રિયાની એકરૂપતા તથા પરસ્પર સમજને સૂચવે છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અન્યની સહાયમાં કાર્ય કરે છે. ‘કોન્જોઇન્ટલી’નો અર્થ સંયુક્ત રીતે, સાથે મળીને, બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા સંયુક્તરૂપે કરવું એવો થાય છે. ઓક્સફર્ડ લાર્જ પ્રિન્ટ ડિક્શનરી અનુસાર ‘કોન્જોઇન’નો અર્થ ‘એક સાથે જોડવું’ એવો થાય છે. કર્પસ જ્યુરિસ સેકંડમ અનુસાર, ‘કોન્જોઇન્ટલી’નું અર્થઘટન ‘સાથે મળીને’ તરીકે કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં એક વ્યક્તિને બીજીની જાણ, સંમતિ અને સહાય હોય છે તથા કોઈ સમજૂતી અથવા સમજણ મુજબ કાર્ય કરવામાં આવે છે, અથવા ‘સંયુક્તરૂપે’. ‘વર્સ એન્ડ ફ્રેક્સિ’ના ‘ખંડ ૮ એ’માં, જે ‘વેસ્ટ પબ્લિશિંગ’ દ્વારા પ્રકાશિત છે, કર્પસ જ્યુરિસ સેકંડમમાં અપનાવાયેલો જ અર્થ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. તેમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે ‘કોન્જોઇન્ટ રોબરી’ ત્યારે ગણાય જ્યારે કૃત્ય બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવે. વેબસ્ટર્સ ન્યૂ ઇન્ટરનેશનલ ડિક્શનરી અનુસાર ‘કોન્જોઇન્ટ’નો અર્થ ‘સંયુક્ત’, ‘સંકળાયેલ’, સંબંધિત અથવા પરસ્પર જોડાણમાં , અથવા બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા મળીને ચલાવવામાં આવતું એવો થાય છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૧ માં ‘કોન્જોઇન્ટલી’ શબ્દનો ઉપયોગ એ સૂચવે છે કે પાંચ લૂંટારાઓ જાણ, સંમતિ અને પરસ્પર સહાય સાથે અથવા કોઈ સમજૂતી કે સમજણ મુજબ, અર્થાત્ સંયુક્તરૂપે કાર્ય કરે છે. એ જ તેમની ‘કોન્જોઇન્ટ’ ક્રિયાની ભાવના છે. તેથી, દાકાતીના મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં લૂંટારાઓ હિંસા

પ્રયોગ કરીને લૂંટ કરવાની સામૂહિક ઉદ્દેશ્ય સાથે કાર્ય કરતા હશે. દાકાતીના ઓછામાં ઓછા કેટલાક કિસ્સાઓમાં લૂંટારાઓ પોતાની સામાન્ય મનશા અનુસાર કાર્ય કરે અને બળપ્રયોગ કરે છે, અને તમામ કિસ્સાઓમાં તેઓ સામૂહિક ઉદ્દેશ્યની અમલવારીમાં કાર્ય કરે છે. ‘કોન્જોઇન્ટલી’ શબ્દનો અર્થ એકસમાન મનશા સાથે એકરૂપ, સંયુક્ત અથવા સુસંગત કાર્ય એવો થાય છે. આ શબ્દે, તેના ગાઢ મૂળભૂત અર્થને કારણે, ‘જોઇન્ટલી’ શબ્દ કરતાં જાણબૂઝીને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે.

૧૮૧. ઉપરોક્ત કલમના માત્ર પાંચનથી જ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સંયુક્ત રીતે લૂંટ કરે છે અથવા સંયુક્ત રીતે લૂંટ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, અથવા જ્યારે સંયુક્ત રીતે લૂંટ કરતા કે લૂંટ કરવાનો પ્રયાસ કરતા તથા આવી કૃત્યસાધના કે પ્રયાસમાં હાજર રહી મદદરૂપ થતા વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા પાંચ કે તેથી વધુ થાય છે, ત્યારે જે કોઈ વ્યક્તિ આવી રીતે કૃત્ય કરતી, પ્રયાસ કરતી કે મદદરૂપ થતી હોય તેને ‘લુટ’ કરતી ગણવામાં આવે છે. તેથી, ઓછામાં ઓછા પાંચ વ્યક્તિઓ દ્વારા લૂંટ અથવા લૂંટનો પ્રયાસ લુટ ગણાય છે. એ આવશ્યક નથી કે તમામ પાંચ વ્યક્તિઓ લૂંટ કરે અથવા લૂંટ કરવાનો પ્રયાસ કરે. જો કૃત્ય કરતા અથવા કૃત્ય કરવાનો પ્રયાસ કરતા કે આવી કૃત્યસાધના કે પ્રયાસમાં હાજર રહી મદદરૂપ થતા વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા ઓછામાં ઓછી પાંચ હોય, તો તેઓ સર્વે લુટના દોષિત ગણાય છે.

૧૮૨. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જે લોકો લૂંટ કરે છે અને જે લોકો તે જ ગુનો કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેમજ જે લોકો આવી કરણી અથવા પ્રયાસ સમયે હાજર રહી સહાય કરે છે, તે સૌને ગણવામાં આવે છે; અને જો તેમની સંખ્યા પાંચ કે તેથી વધુ હોય, તો તેઓ સર્વે લુટ કરવાના દોષિત ગણાશે. વધુમાં, તેમની દોષસિદ્ધિ માટે તેમનો પ્રયાસ સફળ થવો આવશ્યક નથી. જો પ્રયાસ સફળ થાય તો તે લુટ ગણાય છે, અને જો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય તો પણ ગુનો લુટ જ ગણાય છે.

૧૮૩. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૫ લૂટ માટેની સજા નિર્ધારિત કરે છે. તેનું પાઠ નીચે મુજબ છે:—

૩૯૫. જે કોઈ લુટ કરે છે તેને [આજીવન કેદ] અથવા દસ વર્ષ સુધીની સખત કેદની સજા થશે, અને તે દંડને પણ પાત્ર રહેશે.

૧૮૪. ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. જોસેફ મિંગેલ કોલી અને અન્યોના મામલે, ૧૯૯૭ (૧) બોમ્બેઈ ૩૬૨, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૫નું પરિશીલન કર્યા બાદ, બોમ્બે વડી અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

૨૯.....જ્યારે લૂંટ પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા આચરવામાં આવે અથવા તેને આચરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે, ત્યારે એવા તમામ વ્યક્તિઓ, જેઓ તેની આચરણમાં અથવા તેને આચરવાના પ્રયાસમાં હાજર હોય અથવા મદદરૂપ થતા હોય, તેઓ લુટના અપરાધના દોષી ઠરે.

૧૮૫. અહીં એ જણાવવું અસ્થાનિક નહીં ગણાય કે આવી જ પરિસ્થિતિ ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૧૪૧માં વ્યાખ્યાયિત ‘અવિધિબદ્ધ સભા’ સંબંધિત કેસો તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૧૪૯ હેઠળ સામાન્ય હેતુની અભિયાનમાં કરવામાં આવેલા અપરાધ બદલ એવી અવિધિબદ્ધ સભાના દરેક સભ્યની જવાબદારી અંગે ઉપસ્થિત થાય છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૧૪૧ સૂચવે છે કે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સભાને ‘અવિધિબદ્ધ સભા’ કહેવાઈ શકે, જો એવી સભાનું રચનારા વ્યક્તિઓનો સામાન્ય હેતુ તે ધારમાં જણાવ્યા મુજબનો હોય. ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા ૧૪૯ જાહેર કરે છે કે જો અવિધિબદ્ધ સભાના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા એવી સભાના સામાન્ય હેતુની અભિયાનમાં કોઈ અપરાધ કરવામાં આવે, તો એવી સભાનો દરેક સભ્ય તે અપરાધનો દોષિત ગણાશે.

૧૮૬. દલીપ સિંહ અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય, ૧૯૫૪ એસસીઆર ૧૪૫ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જો ફરિયાદ પક્ષ આ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય કે અપીલકર્તાઓની સંખ્યા પાંચ કે તેથી વધુ હતી, તો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ લાગુ કરી શકાય નહીં. પરંતુ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે ઉક્ત ઉપબંધને લાગુ કરવા માટે હંમેશાં પાંચ વ્યક્તિઓને દોષિત ઠરાવવી આવશ્યક નથી. જ્યાં એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું શક્ય હોય કે ભલે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ અપરાધસ્થને ‘નિર્વિવાદ’ હાજર હતી અને એક કે વધુની ઓળખ અંગે શંકા હતી,

ત્યાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ ની મદદથી પાંચ કરતાં ઓછી વ્યક્તિઓની દોષસિદ્ધિ કાયદેસર અને વૈધ ગણાશે. અદાલત તરફથી બોલતાં, બોઝ ન્યાયાધીશે જણાવ્યું:

કલમ ૧૪૯ ને સહાયરૂપ તરીકે આવરી શકાય તે પહેલાં, અદાલતે નિશ્ચિતપણે તારણ કાઢવું જોઈએ કે સામાન્ય ઉદ્દેશ વહેંચતા ઓછામાં ઓછા પાંચ વ્યક્તિઓ હતા. એ અંગેનું તારણ કે તેમાંના ત્રણ “હતા પણ હોઈ શકે અને નહોતા પણ હોઈ શકે” આ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દા પર અનિશ્ચિતતા દર્શાવે છે અને તેથી દોષસિદ્ધિને આ અનિશ્ચિત આધાર પર ટકાવી રાખવું અશક્ય બની જાય છે. તેનો અર્થ એ નથી કે કલમ ૧૪૯ લાગુ કરતા પહેલાં હંમેશા પાંચ વ્યક્તિઓને દોષિત ઠરાવવી જ પડશે. અનેક પ્રકારના કેસો હોય છે. કેટલાક કેસોમાં ન્યાયાધીશે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકે છે કે પાંચ વ્યક્તિઓ નિશ્ચિતપણે ત્યાં હતા, છતાં એક કે વધુની ઓળખ અંગે શંકા છે. એવા કિસ્સામાં, કલમ ૧૪૯ની સહાયથી બાકીનાં પર કરાયેલી દોષસિદ્ધિ માન્ય રહેશે. પરંતુ જો એવો નિષ્કર્ષ હોય, તો અદાલતનું, ખાસ કરીને હત્યાના એવા કેસમાં જ્યાં ઓછામાં ઓછા ચાર કેસોમાં પરિવહન દંડને મૃત્યુદંડમાં વધારવામાં આવ્યો હોય, એ કહેવું જરૂરી બને છે કે તે નિષ્કર્ષ સંપૂર્ણ નિશ્ચિતતાથી જણાવવામાં આવે. અસ્થિર અને અસ્પષ્ટ રીતે અનિશ્ચિત નિષ્કર્ષોના આધારે માણસોને ફાંસી આપી શકાય નહીં.

૧૮૭. સર્વોચ્ચ અદાલતે રામ બિલાસ સિંહ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, ૧૯૬૪ (૧) એસસીઆર ૭૭૫ માં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ના વ્યાપ અને અર્થઘટન પર વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

આ મામલામાં જે ઠરાવવામાં આવ્યું છે તે એવી સ્થિતિમાં પણ લાગુ પડશે જેમાં કોઈ વ્યક્તિને ધારા ૩૪ને બદલે ભારતીય દંડ સંહિતા ની ધારા ૧૪૯ના સહારે દોષિત ઠરાવવામાં આવે. આમ, આ અદાલતના અમે જે બધા નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સ્પષ્ટ કરે છે કે અદાલત માટે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું સમર્થનીય છે કે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની ગેરકાયદેસર સભા હતી, ભલે તેની દ્વારા તે સંખ્યાથી ઓછી સંખ્યાના લોકોને દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યા હોય, જો (એ) આરોપમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હોય કે નામિત વ્યક્તિઓ ઉપરાંત અનેક અન્ય અજાણ્યા વ્યક્તિઓ પણ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હતા, જેમનો સામાન્ય હેતુ ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવાનો હતો, અને આ બાબત સાબિત કરવા માટે રજૂ થયેલ પુરાવાને અદાલત સ્વીકારે; (બી) અથવા પ્રથમ માહિતી અહેવાલ તથા પુરાવાથી એવું જણાય કે આવી જ સ્થિતિ હતી, ભલે આરોપમાં તેમ જણાવવામાં આવ્યું ન હોય; (સી) અથવા આરોપ અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓએ ફક્ત નિર્દોષ છૂટકારો પામેલા તથા દોષિત ઠરાવાયેલા આરોપીઓના નામ જ લીધાં હોય, છતાં અન્ય પુરાવા એવા વ્યક્તિઓના, નામિત હોય કે અન્ય, અસ્તિત્વને સ્પષ્ટ કરતા હોય; અને શરત એ છે કે (બી) અને (સી)ના કેસોમાં, આરોપમાં એ ઉલ્લેખ ન

કરવાને કારણે કે અન્ય અનામ વ્યક્તિઓ પણ ગુનામાં સામેલ હતી,
દોષિત ઠરાવાયેલા વ્યક્તિને કોઈ પૂર્વગ્રહ થયો ન હોય.

૧૮૮. સૌપ્રથમ અને સર્વાધિક મહત્વનો જે પાસો મનમાં રાખવો આવશ્યક છે,
તે એ છે કે આઈ.પી.સી.ની ધારા ૩૪ અને ૧૪૯ અનુક્રમે આઈ.પી.સી.ની ધારા
૩૯૧ દ્વારા આવરી લેવાયેલા કેસને લાગુ પડતી નથી. તેથી, વિચારણા માટે જે
એકમાત્ર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, તે એ છે કે અમારી સમક્ષના
અપીલકર્તાઓમાંથી કોના વિશે એવું સાબિત થયું છે કે તેમણે અથડામણમાં
અથવા લુટમાં અથવા બંનેમાં ભાગ લીધો હતો. માનનીય સત્ર અદાલતના
ન્યાયાધીશે કહ્યું છે કે અથડામણ અને લુટ એક જ વ્યવહારનો ભાગ બન્યા
હોવાથી અને બંને એક જ સમયે કરવામાં આવ્યા હોવાથી, અથડામણ માટે
જવાબદાર આરોપી વ્યક્તિઓ લુટ માટે પણ જવાબદાર બનશે અને તેની
વિપરીત પણ. આપું અનુમાન આવશ્યકપણે સાચું નથી. જે વ્યક્તિઓ
ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય છે અને ધારા ૧૪૮ હેઠળ અથડામણના ગુનામાં
દોષિત છે, તે તમામ વ્યક્તિઓ આવશ્યકપણે લુટના ગુનામાં દોષિત ગણાય જ
એવું નથી. તેમ ત્યારે જ થશે, જો લૂંટ તથા લુટ પણ ગેરકાયદેસર સભાનો
સામાન્ય હેતુ હોય અને લુટનો ગુનો તે કહેવાતા સામાન્ય હેતુની અનુસરણમાં
કરવામાં આવ્યો હોય, જે બાબતે કોઈ આરોપ કે વિશ્વસનીય પુરાવો નથી.
ગેરકાયદેસર સભા, અથડામણ અને લુટ એક વ્યવહાર રચે છે એ હકીકત માત્ર
એટલા માટે પૂરતી નથી કે લુટમાં વાસ્તવમાં ભાગ ન લેનાર વ્યક્તિઓને

જવાબદાર ઠેરવી શકાય, જો લુટનો સામાન્ય હેતુ સાબિત ન કરવામાં આવે અને કેસ આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ના પરિધિમાં ન આવે. હકીકતમાં, જો આરોપીઓ પર આઈ.પી.સી.ની ધારા ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય લુટના ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તો તેમના પર આઈ.પી.સી.ની ધારા ૧૪૯ હેઠળનો આરોપ મૂકવાની જરૂર રહેતી નથી.

૧૮૯. અમે આ અભિપ્રાય પર છીએ કે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશ માટે આઈપીસીની કલમ ૧૪૯/૩૯૫ હેઠળ આરોપ રચવાનો બિલકુલ આવશ્યક નહોતો, કારણ કે આઈપીસીની કલમ ૩૯૫ હેઠળનો ગુનો ત્યારે જ અસ્તિત્વમાં આવે છે જ્યારે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા સંયુક્ત રીતે લુટનો કૃત્ય કરવામાં આવે છે અને, તેથી, આઈપીસીની કલમ ૩૯૫ લાગુ કરવાની બાબત માત્ર વધારાની છે.

૧૯૦. ઉપરોક્ત પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અમે સર્વોચ્ચ અદાલતના મુસાબાન વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૧૯૭૭(૧) એસ.સી.સી. ૭૩૩ માં પ્રતિપાદિત ચુકાદાનો સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ અને તેના પર આધાર રાખી શકીએ છીએ, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા-૧૩ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

૧૩. જ્યાં સુધી એ-૨૦ સબેર અલી ખાન અને એ-૨૨ મોહદ. આઝમ ખાનનો સવાલ છે, ત્યાં સુધી પી.ડબ્લ્યુ. ૧ અને ૧૬ દ્વારા સ્પષ્ટપણે તેમના નામ એવા ટોળાના સભ્યો તરીકે લેવામાં આવ્યા હતા, જેણે ભારત

લોજ પર હુમલો કર્યો હતો અને જે ખરેખર કેશબોક્સ લઈ જવામાં સક્રિય રીતે ભાગીદાર બન્યું હતું. આ બંને આરોપીઓએ અન્ય બે સાથે કાઉન્ટર પર હુમલો કર્યો હતો અને કેટલાક સો રૂપિયા ધરાવતું કેશબોક્સ બળજબરીપૂર્વક લઈ લીધું હતું અને, તેથી, કલમ ૩૯૨, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળની દોષસિદ્ધિથી તેઓ બચી શકે તેમ નથી, ભલે કલમો ૧૪૯/૩૯૫ હેઠળનો આરોપ નિષ્ફળ જાય. અમે એટલું નોંધવા ઇચ્છીએ છીએ કે માનનીય અધિક સત્ર ન્યાયાધીશે કલમો ૧૪૯/૩૯૫, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ આરોપ ઘડવાની બિલકુલ આવશ્યકતા નહોતી, કારણ કે કલમ ૩૯૫, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો અપરાધ ત્યારે જ અસ્તિત્વમાં આવે છે જ્યારે પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા સંયુક્ત રીતે ડાકા પાડવાનો કૃત્ય કરવામાં આવે છે અને, તેથી, કલમ ૧૪૯, ભારતીય દંડ સંહિતાનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રશ્ન માત્ર અનાવશ્યક વધારાનો મુદ્દો છે. જે હોય તે, કારણ કે કેશબોક્સ ચોરી ગયાનું સાબિત થયેલ વ્યક્તિઓની સંખ્યા પાંચથી ઓછી છે, તેથી કલમ ૩૯૫, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો આરોપ તેમજ કલમ ૧૪૯, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો આરોપ અવશ્ય નિષ્ફળ જવો જોઈએ. તેથી, અમે એ-૨૦ સબેર અલી ખાન અને એ-૨૨ મોહદ. આઝમની દોષસિદ્ધિને કલમો ૧૪૯/૩૯૫, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળની બદલે કલમ ૩૯૨, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળની દોષસિદ્ધિમાં ફેરવીએ છીએ અને આ કલમ હેઠળની તેમની સજા ઘટાડીને દરેકને એક વર્ષની કઠોર કેદ કરીએ છીએ, સાથે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા તેમના

પર લાદવામાં આવેલ દંડ યથાવત્ રાખીએ છીએ. અન્ય મુદ્દાઓ પરની દોષસિદ્ધિઓ અને સજાઓ રદ કરવામાં આવે છે.

૧૯૧. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં લેતાં, કલમ ૧૪૮ હેઠળના ગુનાની આરોપઘડતરમાં નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશ તરફથી થયેલી ચૂક, જ્યાં સુધી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય લુટની મૂળ ગુનાહિત કૃત્યની બાબત છે, ફરિયાદ પક્ષ માટે ઘાતક ગણાય નહીં અને આરોપીઓને કોઈપણ રીતે પૂર્વાગ્રહિત થયેલા કહી શકાય નહીં.

હાલના કેસમાં, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૯૫ હેઠળ દંડનીય લુટનો ગુનો ઘટિત થયો છે કે કેમ :

૧૯. હાલનો કેસ દંગાફસાદનો છે. રેકૉર્ડ પરનાં પુરાવાઓ દર્શાવે છે કે દંગાફસાદની ઘટના અગાઉના દિવસે ગોધરા રેલવે સ્ટેશન પર બનેલી ઘટનાના પરિણામસ્વરૂપે, એટલે કે ગોધરા સંહારના કારણે બની હતી. હિંદુ સમુદાયના સભ્યો અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યો પાસેથી બદલો લેવા ઇચ્છતા હતા. ફરિયાદ પક્ષનું કહેવું છે કે લગભગ ૩૦૦ વ્યક્તિઓની ટોળકી એકત્ર થઈ અને અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યોના મકાનો પર હુમલો કર્યો. આ કેસ ખુદ્દા દંગાફસાદનો છે. દુર્ભાગ્યવશ, નીચલી અદાલતે ધારા ૧૪૮ હેઠળ આરોપ રચવાની પણ તસ્દી લીધી નહોતી, જે પ્રાણઘાતક હથિયારોથી સજ્જ દંગાફસાદને દંડનીય ગુનો બનાવે છે. 'દંગાફસાદ'ની વ્યાખ્યા ભારતીય દંડ સંહિતાની ધારા

૧૪૬ હેઠળ કરવામાં આવી છે. તેમ છતાં, ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે દંગાફસાદ દરમિયાન આરોપીઓએ ડાકાખોરીનો ગુનો પણ કર્યો હતો. ફરિયાદ પક્ષની સમજ મુજબ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓ, એટલે કે અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યો, ના સંબંધિત મકાનોમાંથી લૂંટાયેલી વસ્તુઓ ડાકાખોરીનો ગુનો રચશે. અમને ભય છે કે નીચે નોંધવાના કારણોસર ડાકાખોરીના ગુનામાં અપીલકર્તાઓની દોષસિદ્ધિ કાયદામાં ટકી શકતી નથી.

૧૯૩. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૦ લૂંટ શું છે તે સમજાવે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૦ નીચે મુજબ છે :-

“૩૯૦. લૂંટ.--દરેક લૂંટમાં ચોરી અથવા છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત પૈકી એક તો હોય જ છે.

જ્યારે ચોરી લૂંટ બને છે.

જ્યારે ચોરી લૂંટ બને છે.--જો ચોરી કરવાના હેતુથી, અથવા ચોરી કરતી વખતે, અથવા ચોરી દ્વારા મેળવેલી મિલકત લઈ જતી વખતે અથવા લઈ જવાનો પ્રયાસ કરતી વખતે, અપરાધી તે હેતુ માટે કોઈ વ્યક્તિને સ્વેચ્છાએ મૃત્યુ, ઈજા, ગેરકાયદે રોકથામ, અથવા તાત્કાલિક મૃત્યુ, તાત્કાલિક ઈજા, અથવા તાત્કાલિક ગેરકાયદે રોકથામનો ભય ઉપજાવે અથવા ઉપજાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો ચોરી "લૂંટ" ગણાશે.

જ્યારે છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત લૂંટ બને છે.

જ્યારે છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત લૂંટ બને છે.--જો અપરાધી છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત કરતી વખતે ભયગ્રસ્ત કરાયેલી વ્યક્તિની હાજરીમાં હોય, અને તે વ્યક્તિને તેની અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિને તાત્કાલિક મૃત્યુ, તાત્કાલિક ઈજા, અથવા તાત્કાલિક ગેરકાયદે રોકથામનો ભય ઉપજાવીને છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત કરે, અને આ રીતે ભય ઉપજાવવાથી તે ભયગ્રસ્ત વ્યક્તિને તરત જ અને સ્થળ પર જ વસૂલેલી વસ્તુ સોંપવા પ્રેરિત કરે, તો છેતરપિંડીપૂર્વક વસૂલાત "લૂંટ" ગણાશે.

સ્પષ્ટીકરણ.--જો અપરાધી એટલો નજીક હોય કે તે અન્ય વ્યક્તિને તાત્કાલિક મૃત્યુ, તાત્કાલિક ઈજા, અથવા તાત્કાલિક ગેરકાયદે રોકથામનો ભય ઉપજાવી શકે, તો તેને હાજર ગણવામાં આવશે.

દષ્ટાંતો

(એ) એ, ઝેડને દબાવી રાખીને, ઝેડની સંમતિ વિના ઝેડના વસ્ત્રોમાંથી ઝેડના રૂપિયા અને ઝવેરાત છેતરપિંડીપૂર્વક લઈ લે છે. અહીં એએ ચોરી કરી છે, અને તે ચોરી કરવાના હેતુથી ઝેડને સ્વેચ્છાએ ગેરકાયદે રોકથામ કરી છે. તેથી એએ લૂંટ કરી છે.

(બી) એ હાઈ રોડ પર ઝેડને મળે છે, પિસ્તોલ બતાવે છે, અને ઝેડના

પૈસાપોટાની માંગણી કરે છે. તેના પરિણામે, ઝેડ પોતાનો પૈસાપોટો સોંપી દે છે. અહીં એએ તાત્કાલિક ઈજા પહોંચાડવાના ભયમાં મુકી ને ઝેડ પાસેથી પૈસાપોટો ઉઘરાવ્યો છે, અને આ ઉઘરાણી કરતાં વખતે તે તેની હાજરીમાં હતો. તેથી એએ લૂંટનો ગુનો કર્યો છે.

(સી) અ હાઇ રોડ પર ઝેડ અને ઝેડના બાળકને મળે છે. અ બાળકને લઈ જાય છે અને ઝેડ પોતાનો પૈસાપેટો આપે નહીં તો તેને ખડકના ઢાળ પરથી નીચે ફેંકી દેવાની ધમકી આપે છે. પરિણામે, ઝેડ પોતાનો પૈસાપેટો આપી દે છે. અહીં એએ ત્યાં હાજર બાળકને તત્કાળ ઈજા થવાની ભીતિ પેદા કરીને ઝેડ પાસેથી પૈસાપેટો બળજબરીથી પડાવી લીધો છે. તેથી એએ ઝેડ સામે લૂંટનો ગુનો આચર્યો છે.

(ડી) એ, ઝ પાસેથી એવું કહીને મિલકત મેળવે છે કે – "તમારું બાળક મારા ગંગના હાથમાં છે, અને જો તમે અમને દસ હજાર રૂપિયા નહીં મોકલો તો તેને મૃત્યુદંડ આપવામાં આવશે". આ ઉઘરાણી છે, અને તેવી જ રીતે દંડનીય છે; પરંતુ તે લૂંટ નથી, જ્યાં સુધી ઝને તેના બાળકની તત્કાલ મૃત્યુની ભીતિમાં મૂકવામાં ન આવે."

૧૯૪. કલમ ૩૯૧ 'લુટ' અંગે છે. આઈપીસીની કલમ ૩૯૧ નીચે મુજબ વંચાય છે :—

૩૯૧. લુટ.--જ્યારે પાંચ અથવા વધુ વ્યક્તિઓ મળીને લૂંટ કરે અથવા લૂંટ કરવાનો પ્રયાસ કરે, અથવા જ્યાં લૂંટ કરવા કે કરવાનો પ્રયાસ કરવા માટે મળીને કરનારી વ્યક્તિઓની સમગ્ર સંખ્યા, તથા એવી ક્રિયા કે પ્રયાસમાં ઉપસ્થિત રહી સહાય કરનાર વ્યક્તિઓની સંખ્યા, પાંચ કે તેથી વધુ થાય, ત્યારે એવો લૂંટ કરનાર, કરવાનો પ્રયાસ કરનાર અથવા સહાય કરનાર દરેક વ્યક્તિએ "લુટ" કર્યાનું કહેવાય છે.

૧૯૫. ચોરી 'લૂંટ'માં પરિણમે છે, જો ચોરી કરવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે, અથવા ચોરી કરતી વેળાએ, અથવા ચોરી દ્વારા પ્રાપ્ત મિલકત લઈ જતાં કે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતાં, અપરાધી એ હેતુ માટે સ્વેચ્છાએ કોઈ વ્યક્તિને મરણ, ઈજા અથવા ગેરકાયદે અવરોધ પહોંચાડે અથવા પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરે, અથવા તત્કાળ મરણ અથવા તત્કાળ ઈજા અથવા તત્કાળ ગેરકાયદે અવરોધનો ભય ઊભો કરે. ચોરી 'લૂંટ'માં પરિણમે તે પૂર્વે, અપરાધી એ કોઈ વ્યક્તિને સ્વેચ્છાએ મરણ, ઈજા અથવા ગેરકાયદે અવરોધ પહોંચાડ્યો હોવો જોઈએ અથવા પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કર્યો હોવો જોઈએ, અથવા તત્કાળ મરણ અથવા તત્કાળ ઈજા અથવા તત્કાળ ગેરકાયદે અવરોધનો ભય ઊભો કર્યો હોવો જોઈએ. બીજો આવશ્યક તત્વ એ છે કે આ ચોરી કરવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે, અથવા ચોરી કરતી વેળાએ, અથવા ચોરી દ્વારા પ્રાપ્ત મિલકત લઈ જતાં કે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતાં થયેલું હોવું જોઈએ. ત્રીજો આવશ્યક તત્વ એ છે કે અપરાધીએ એ હેતુ માટે, એટલે કે ચોરી કરવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે અથવા ચોરી કરવા માટે

અથવા ચોરી દ્વારા પ્રાપ્ત મિલકત લઈ જતાં કે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતાં, સ્વેચ્છાએ કોઈ વ્યક્તિને ઈજા વગેરે પહોંચાડવી અથવા પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. માત્ર એટલું પૂરતું નથી કે ચોરી કરવાની ક્રિયામાં ઈજા વગેરે થઈ હોય. જો ચોરીની ઘટનાના સમયે ઈજા વગેરે પહોંચી હોય, પરંતુ ધારા ૩૯૦, આઈ. પી. કોડમાં ઉલ્લેખિત હેતુ સિવાયના અન્ય હેતુ માટે, તો ચોરી લૂંટમાં પરિણમતી નથી. તે પણ પૂરતું નથી કે ચોરીની આ જ વ્યવહારિક ઘટનાક્રમ દરમિયાન ઈજા પહોંચી હોય. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૯૦માં ઉલ્લેખિત ત્રણ તત્વો, ચોરી લૂંટમાં પરિણમે તે પહેલાં, હંમેશાં સંતોષવાં આવશ્યક છે અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ બિશમ્ભર નાથ વિ. એમ્પેરર એ.આઈ.આર. ૧૯૪૧ ઓઢ ૪૭૬ માં નીચેના શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યું છે:

“ધારા ૩૯૦માં આવેલા ‘આ હેતુ માટે’ શબ્દો સ્પષ્ટપણે એ અર્થ આપે છે કે આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી ઈજા ચોરી કરવાની ક્રિયામાં સુવિધા પાડવાના સ્પષ્ટ આશયથી જ થવી જોઈએ, અથવા તો તે ઈજા ત્યારે થવી જોઈએ જ્યારે આરોપી ચોરી કરી રહ્યો હોય અથવા ચોરીથી પ્રાપ્ત થયેલી મિલકતને લઈ જતો હોય કે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય. તેનો અર્થ એવો નથી કે હુમલો અથવા ઈજા અનિવાર્યપણે એ જ વ્યવહારમાં અથવા એ જ પરિસ્થિતિઓમાં થવી જોઈએ.” [જુઓ : હિંમતસિંહ શિવસિંહ વિ. ગુજરાત રાજ્ય ; ૧૯૬૧ (ખંડ.૨) જીએલઆર ૬૭૮]

૧૯૬. કરુપ્પા ગૌન્ડન વિ. સમ્રાટ એ.આઈ.આર. ૧૯૧૮ મદ્રાસ ૩૨૧ના

કેસમાં, જેમાં ઓતરુદ્ધી મંજૂરી વિ. કાફિલુદ્ધી મંજૂરી ૫ સી.ડબ્લ્યુ.એન. ૩૭૨ અને કિંગ એમ્પરર વિ. મથુરા ઠાકુર ૬ સી.ડબ્લ્યુ.એન. ૭૨ના બે કલકત્તાના કેસોનું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું, પૃષ્ઠ ૮૨૪ પર નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે :

“હવે આપણી ફરજ છે કે ‘તે હેતુ માટે’ શબ્દોને પ્રભાવી બનાવીએ. વિધાનમંડળે એવા અન્ય શબ્દો ઉપયોગમાં લેવા માટે અવકાશ હતો, જે અહીં ઊભી થતી મુશ્કેલી ઊભી ન કરે. જાહેર અભિયોજકને દલીલ કરવા માટે મજબૂર થવું પડ્યું છે કે ‘તે હેતુ માટે’ નો અર્થ ‘એ પરિસ્થિતિઓમાં’ એવો વાંચવો જોઈએ. મારા મત મુજબ દંડ સંહિતાની કોઈ કલમની વ્યાખ્યા કરતી વખતે આપણે આપું કરી શકતા નથી. નિઃસંદેહ ‘એ પરિસ્થિતિઓમાં’ શબ્દસમૂહ કલમનો વ્યાપ વધારશે અને આપણને એવું કરવાની પરવાનગી નથી. આ વિષય કલકત્તા વડી અદાલતના બે ચુકાદાઓમાં વિચારવામાં આવ્યો છે, જેમાંથી એકનો અહેવાલ ઓતરુદ્ધી મંજૂરી વિ. કાફિલુદ્ધી મંજૂરી ૫ સી.ડબ્લ્યુ.એન. ૩૭૨ તરીકે નોંધાયેલો છે. ન્યાયમુર્તિશ્રીએ પ્રશ્ન આ રીતે મૂક્યો હતો: ;

અમને લાગે છે કે સમગ્ર પ્રશ્ન ‘તે અંત માટે’ શબ્દો પર આધારિત છે. શું વર્તમાન મામલે થયેલી કોઈ પણ ઈજા અથવા તાત્કાલિક ઈજાનો ભય ચોરીના આચરણના અંત માટે કારણરૂપ હતો? અમને એવું લાગતું નથી. અમને લાગે છે કે જે કોઈ પણ હિંસા વપરાઈ, તે સંબંધિત મિલકતના કબજામાં પહેલેથી જ રહેલા અને કબજો

ધરાવતા વ્યક્તિઓને બિનકબજેદાર બનાવવા માટે વપરાઈ હતી અને તેનો ચોરીના આચરણ સાથે કોઈ સંબંધ નહોતો, જોકે તે જ સમયે ચોરી આચરાઈ હતી.

અન્ય એક કેસમાં, જે કિંગ એમ્પરર વિ. મથુરા ઠાકુર ૬ સી. ૬બલ્યુ. એન. ૭૨ તરીકે રિપોર્ટ થયો છે, તેમાં વપરાયેલી ભાષા નીચે મુજબ છે:

અહીં પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે મથુરા ઠાકુરે જ્યારે સોમન ધાણિયા પર હુમલો કર્યો, ત્યારે તેણે ઉદ્દેશિત હેતુ માટે, એટલે કે કાપી લેવાયેલા ધાનને લઈ જવાના આશયથી, એવો કર્યો હતો કે કેમ.

મારા મતાનુસાર, આ ચુકાદાઓ કલમની સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્યવિધિને પ્રતિપાદિત કરે છે અને આપણે તેને અસર આપવાની ફરજબદ્ધતા રાખીએ છીએ; તેથી હું આ બંને બાબતોમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયોને અનુસરો છું. સામાન્ય રીતે, જો ચોરીના સમયે હિંસા અથવા ઈજા વગેરે થાય, તો એ અનુમાન કરવું વાજબી રહેશે કે ચોરીના આચરણને સરળ બનાવવા માટે અથવા ચોરાયેલી મિલકતને લઈ જવા માટે તેને સરળ બનાવવા માટે અથવા તેમ કરવાનો પ્રયત્ન સરળ બનાવવા માટે હિંસા અથવા ઈજા કરવામાં આવી હતી. પરંતુ, પુરાવામાં એવું કંઈક હોઈ શકે છે જે દર્શાવે કે ઈજા અથવા હિંસા આ હેતુસર નહીં, પરંતુ અન્ય કોઈ હેતુસર કરવામાં આવી હતી. [જુઓ : હિંમતસિંગ શિવસિંગ વિ. ગુજરાત રાજ્ય; ૧૯૬૧ (ખંડ ૨) જીએલઆર ૬૭૮]

૧૯૭. અમે રતનલાલ અને ધીરજલાલની લૉ ઑફ કાઈમ્સ, રજમી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૧૮૯૧ પરના 'તે હેતુ માટે' શબ્દસમૂહમાંથી એક અંશ ઉદ્ધૃત કરીએ છીએ :

ગુનાનો સાર એ છે કે ચોરી કરવાના હેતુથી, અથવા ચોરીથી મેળવેલી મિલકત લઈ જવા કે લઈ જવાનો પ્રયાસ કરવા માટે, અપરાધી સ્વેચ્છાએ કોઈપણ વ્યક્તિને મૃત્યુ અથવા ઈજા અથવા ગેરકાયદે અવરોધ અથવા તત્કાલ મૃત્યુના, અથવા તત્કાલ ઈજાના, અથવા તત્કાલ ગેરકાયદે અવરોધના ભય પેદા કરે છે કે કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. મૃત્યુ, ઈજા અથવા ગેરકાયદે અવરોધ, ચોરી કરતાં વખતે કે ચોરીથી મેળવેલી મિલકત લઈ જતાં વખતે જ થવું આવશ્યક છે. “તે હેતુ માટે” શબ્દોને “તે પરિસ્થિતિઓમાં” એવો અર્થ આપી વાંચી શકાય નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી આ કલમનો વ્યાપ વધારી દેવાશે. કલ્પિત ઈજા ચોરના ભાગેથી, પીડિત તરફથી થતા પ્રતિકારને દબાવવા માટેનો સચેત અને સ્વૈચ્છિક કૃત્ય હોવો જોઈએ, જે ચોરીના કૃત્યથી સંપૂર્ણપણે અલગ અને સ્વતંત્ર હોય. હિંસાનો ઉપયોગ, જ્યાં સુધી તે આ કલમમાં નિર્દિષ્ટ હેતુઓમાંથી એક માટે ન કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં સુધી ચોરીના ગુનાને લૂંટમાં રૂપાંતરિત કરશે નહીં. જ્યાં આરોપીએ ચોરીથી મેળવેલી મિલકત છોડી દીધી અને પોતાના પીછા કરનાર પર પથ્થરો ફેંક્યા જેથી તે પીછો ચાલુ રાખવાનું બંધ કરે, ત્યાં ઠરાવવામાં આવ્યું કે આરોપી ચોરીનો દોષિત હતો, લૂંટનો નહીં. ચોરી કરવાના વ્યવહારમાં ઈજા વગેરે થઈ ગઈ હોય

એટલું પૂરતું નથી. જો ચોરીના સમયે ઈજા વગેરે થાય, પરંતુ આ કલમમાં ઉદ્દેખિત હેતુ સિવાયના કોઈ અન્ય હેતુ માટે થાય, તો ચોરી લૂંટ સમાન ગણાશે નહીં. આ પ્રમાણે, જ્યાં આરોપીઓ સશસ્ત્ર હતા અને ફરિયાદીની જમીનમાંથી પાક લઈ જતા હતા, અને ફરિયાદીએ વિરોધ કર્યો ત્યારે તેમણે ધમકી આપી કે ભવિષ્યમાં ફરિયાદી જો જમીનમાં પ્રવેશવાનો પ્રયાસ કરશે તો તેને મારી નાખવામાં આવશે અને તેમણે તેને લાઠીઓ લઈને દોડાવ્યો, ત્યાં એવું કહી શકાય નહીં કે લૂંટનો ગુનો સ્થાપિત થયો હતો.

૧૯૮. સર્વોચ્ચ અદાલતે, વેણુ ઉર્ફે વેણુગોપાલ તથા અન્યો વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, (૨૦૦૮) ૩ એસસીસી ૮૪ ના કેસમાં, ફરાર-૧૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :

કલમ ૩૮૦માં આવેલા "તે હેતુ માટે" શબ્દોનો સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે થયેલી ઈજા ચોરી કરવાનું સુલભ બનાવવા માટેના હેતુથી કરાયેલી હોવી જોઈએ અથવા અપરાધી ચોરી કરતી વખતે અથવા ચોરી દ્વારા પ્રાપ્ત સંપત્તિ લઈ જતા કે લઈ જવાનો પ્રયાસ કરતા સમયે થયેલી હોવી જોઈએ.

૧૯૯. ઉપરોક્ત ચર્ચા એટલું માનવા માટે પૂરતી છે કે ડાકાની ગુનાહિત કૃત્ય બદલ અપીલકર્તાઓની દોષસિદ્ધિ કાયદાની દૃષ્ટિએ ટકી શકે તેવી નથી. ગેરકાયદેસર સભ્યકાના સભ્યોનો સામાન્ય હેતુ ડાકો કરવો નહોતો. ગેરકાયદેસર

સભ્યકાનો સામાન્ય હેતુ દંગાફસાદ હતો. ગોધરા હત્યાકાંડને કારણે દંગા ભડકી ઊઠ્યા હતા. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, હિંદુ સમુદાયના સભ્યો અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યો સામે બદલો લેવા ઇચ્છતા હતા. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં જ દંગાફસાદ થયો હતો અને તે પ્રક્રિયામાં અલ્પસંખ્યક સમુદાયના સભ્યોના ઘરવખરીના સામાન તથા અન્ય સામગ્રીનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો.

આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૩૬ :

૨૦૦. ઉપરોક્ત બાબત હવે અમને બીજા પ્રશ્ન તરફ લઈ જાય છે, કે શું ફોજદારી સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંગા, આગજાલી, ગેરકાયદેસર સભાની રચના અને એવી ગેરકાયદેસર સભાના સામાન્ય હેતુ અંગે કોઈ વિશિષ્ટ આરોપના અભાવે અપીલકર્તાઓની દોષસિદ્ધિ કાયદેસર રીતે ટકાઉ છે?

૨૦૧. ઉપર ઉલ્લેખિત અને ચર્ચાયેલ સાક્ષીઓના મૌખિક પુરાવાથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આગ કે સ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા થયેલ તર્કવિરુદ્ધિવાળા ગુનાનો અમલ ચોક્કસ કયા આરોપીએ કર્યો હતો, તે બાબતે કોઈ સ્પષ્ટતા નથી. આક્ષેપો અત્યંત અસ્પષ્ટ અને સામાન્ય છે. હકીકતમાં, તપાસ માટેનો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે, કહેવાતા પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓને આરોપીઓની ઓળખ કરવાની તક કે અવસર મળ્યો હતો કે નહીં, જેઓ આક્ષેપિત આગચંપી અને દંગાફસાદની પ્રવૃત્તિમાં સંકળાયેલા હતા. અમે આપું એટલા માટે કહીએ છીએ કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓએ આ ભાવના સાથે નિવેદન આપ્યું છે કે તેમણે ટોળાને પોતાની

વસાહત તરફ આગળ વધતું જોતાં જ, બધાએ ભાગી છૂટ્યા. એક સાક્ષીએ નિવેદન આપ્યું છે કે તે પોતાના ભાઈ સાથે ભાગી ગયો અને એક ટેકરી પર છુપાઈ ગયો. આ ટેકરી વસાહતથી અથવા સાક્ષીના ઘરથી કેટલા અંતરે છે, તે દર્શાવવા માટે પુરાવામાં કંઈ જ નથી. કેટલાક પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓએ નિવેદન આપ્યું છે કે તેઓ ટોળામાં હાજર કેટલાક આરોપીઓની ઓળખ કરી શક્યા, કારણ કે તેમના ઘરોની આસપાસ ટ્યુબલાઈટો હતી. તેમ છતાં, તમામ ૨૭ આરોપીઓની દોષસિદ્ધિ એ આધાર પર કરવામાં આવી છે જાણે કે તેઓ બધાએ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંડનીય ગુનો સાદી રીતે કર્યો હોય.

૨૦૨. અમે પ્રથમ એ પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી રહ્યા છીએ કે, શું ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં માત્ર એટલા આધારે તમામ આરોપીઓની દોષસિદ્ધિ કાયદેસર રીતે ટકી શકે છે કે કેમ. અમે આ આધારે આગળ વધીએ છીએ જાણે કે આરોપપત્રમાં ખામી હોય.

૨૦૩. સત્ર અદાલતે આરોપીઓ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ વાચી કલમ ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે આરોપનિર્ધારણ કર્યું નથી. એ પણ નોંધવું અગત્યનું છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ વાચી કલમ ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય ગુનાના તત્વો સ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી સંબંધિત ફરિયાદ પક્ષના આક્ષેપો પણ સત્ર ન્યાયાધીશે ઘડેલા આરોપમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા નહોતા. આરોપીઓને એ સમજાવવામાં આવ્યું નહોતું કે તેમને ગેરકાયદેસર

સભાના સભ્ય હોવાનો અને એવી ગેરકાયદેસર સભાનો સામાન્ય ઉદ્દેશ તોફાન અને આગજનીનો હતો, તથા તે સામાન્ય ઉદ્દેશની આગળ વધારામાં તોફાન કરવામાં આવ્યું હતું અને આગ તથા વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા ગેરવર્તણૂક કરવામાં આવી હતી, અને તેથી તેમની પર આધારિત જવાબદારી આવી, અને આ રીતે તેમણે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ વાચી કલમ ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો. નિશ્ચિતરૂપે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો ઉલ્લેખ ન કરવો માત્ર એક પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા ગણાવી શકાય, પરંતુ તેઓએ કરેલા ગુનાના સ્વરૂપનો ઉલ્લેખ ન કરવો માત્ર અનિયમિતતા છે એમ કહી શકાય નહીં. વર્તમાન મામલે, આરોપીઓને માત્ર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ સ્વતંત્ર રીતે દંડનીય આરોપનો સામનો કરવા જણાવવામાં આવ્યું હતું અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ વાચી કલમ ૧૪૯ હેઠળ કોઈ આરોપ નહોતો. જો કે, નીચલી અદાલતનો ચુકાદો એ આધારે આગળ વધતો નથી કે જેમ કે આરોપીઓ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય હોવાને કારણે, જેના સામાન્ય ઉદ્દેશ આગજની અને તોફાન હતો, આગ તથા વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા ગેરવર્તણૂકના ગુનામાં દોષી છે. આ મુદ્દો મામલાના મૂળ સુધી જાય છે.

૨૦૪. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતના બાલા સીતારામૈયા વિ. પેરીકે એસ.રાવ તથા અન્યોના કેસમાં આપેલા નિર્ણય તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું, જે ૨૦૦૪ ક્રિ.એલ.જે. ૨૦૩૪ માં અહેવાલિત છે, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું :

દુર્ભાગ્યવશ, સત્ર ન્યાયાધીશે આરોપીઓ સામે ધારા ૩૦૨, ભારતીય દંડ સંહિતા સાથે વાંચેલી ધારા ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય અપરાધ માટે આરોપ ઘડ્યો નહોતો. એ નોંધવું પણ મહત્વનું છે કે ધારા ૩૦૨, ભારતીય દંડ સંહિતા સાથે વાંચેલી ધારા ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય અપરાધના તત્વો સ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી સંબંધિત ફરિયાદ પક્ષના આક્ષેપો પણ સત્ર ન્યાયાધીશે ઘડેલા આરોપમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા નહોતા. આરોપીઓને જણાવવામાં આવ્યું નહોતું કે તેમને ગેરકાયદેસર સભ્યસભાના સભ્ય હોવાના આરોપનો સામનો કરવો પડશે અને એવી સભ્યસભાનો સામાન્ય હેતુ મૃતકની હત્યા કરવાનો હતો તથા તે સામાન્ય હેતુને અગ્રસર કરીને હત્યા કરવામાં આવી હતી અને તેથી તેમની નિર્માણાત્મક જવાબદારી ઊભી થાય છે અને આ રીતે તેમણે ધારા ૩૦૨, ભારતીય દંડ સંહિતા સાથે વાંચેલી ધારા ૧૪૯ હેઠળ દંડનીય અપરાધ કર્યો હતો. નિશ્ચિતરૂપે, ધારા ૧૪૯નો માત્ર ઉદ્દેશ ન કરવો અનિયમિતતા ગણાઈ શકે, પરંતુ તેમણે કરેલા અપરાધના સ્વરૂપનો ઉદ્દેશ ન કરવો માત્ર અનિયમિતતા કહેવાઈ શકે નહીં. જો આ ભૂલ અજમાયશના તબક્કે ધ્યાનમાં આવી હોત, તો સત્ર ન્યાયાધીશ ચુકાદો આપતાં પહેલાં કોઈપણ સમયે આરોપમાં સુધારો કરી શક્યા હોત. વર્તમાન કેસમાં, આરોપીઓને ધારા ૩૦૨ માત્ર હેઠળ દંડનીય આરોપનો સામનો કરાવાયો હતો અને ધારા ૩૦૨, ભારતીય દંડ સંહિતા સાથે વાંચેલી ધારા ૧૪૯ હેઠળ કોઈ આરોપ ન હતો. તેથી, આરોપીઓની ધારા ૩૨૬, ભારતીય દંડ સંહિતા

હેઠળની દોષસિદ્ધિ રદ કરીને ધારા ૩૦૨/૧૪૯, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ દંડનીય અપરાધની દોષસિદ્ધિથી તેને પ્રતિસ્થાપિત કરવી શક્ય નથી, કારણ કે આવા અપરાધ માટે તેમની સામે કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો નહોતો.

૨૦૫. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલ વિદ્વાન વકીલે જેના પર આધાર મૂક્યો છે તે ઉપરોક્ત સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય સામે, વિદ્વાન એ.પી.પી.એ અમારું ધ્યાન સર્વોચ્ચ અદાલતના કમ્મારી વ્રહ્મૈયા અને અન્ય વિ. જાહેર અભિયોજકના કેસમાં આપેલા, (૧૯૯૯) ૧ એસ.સી.આર. ૩૬૧માં અહેવાલિત નિર્ણય તરફ દોર્યું. વિદ્વાન એ.પી.પી.એ નીચેના અવલોકનો પર આધાર મૂક્યો છે :

“....જે કેસોમાં આરોપપત્ર ઘડવામાં આવ્યું ન હોય અથવા આરોપપત્ર ઘડવામાં ભૂલ, ચૂક કે અનિયમિતતા હોય, ત્યારે શું કરવાનું છે તે. કલમના સ્પષ્ટ શબ્દો પરથી એવું કહી શકાય કે નિષ્કર્ષ, સજા અથવા આદેશ માત્ર તે જ કેસોમાં રદ કરી શકાય, જ્યાં સાબિત થયેલા તથ્યોના સંદર્ભમાં આરોપી વિરુદ્ધ કોઈ માન્ય આરોપ મૂકવો શક્ય જ ન હોય. બીજું, જો તથ્યો એવા હોય કે આરોપપત્ર ઘડી શકાય તેમ હતું છતાં તે ઘડાયું ન હોય, પરંતુ તે કારણે હકીકતમાં ન્યાયભંગ થયો ન હોય, તો સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતનો નિષ્કર્ષ, સજા અથવા આદેશ તે આધાર પર રદ કરવામાં આવતો નથી. ત્રીજું, જો આરોપપત્ર ન ઘડવાને કારણે ન્યાયભંગ થયો હોય અથવા આરોપપત્રમાં ભૂલ, ચૂક કે

અનિયમિતતા હોય, તો ઉપકલમ (૨) મુજબ કેસનો પુનઃવિચારણાનો આદેશ આપવામાં આવવાનો છે.

૭. વર્તમાન કેસમાં તથ્યો સ્પષ્ટ છે. યથોચિત સંદેહથી પરે સાબિત થયું છે કે આરોપી નં. ૧ અને મરણજનક વચ્ચે સવારના ઝઘડાના કારણે, આરોપી નં. ૧ થી ૬ આશરે બપોરે ૩.૩૦ વાગ્યે મરણજનકના ખેતરે ગયા હતા. તેમણે ઝઘડો વધાર્યો અને મરણજનકને ઈજાઓ પહોંચાડેલી. આ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, અપીલકર્તા તરફથી હાજર વરિષ્ઠ વકીલ કલમ ૧૪૮ હેઠળ આરોપ રચવામાં ન આવવા અંગે અથવા કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચેલી કલમ ૩૦૨ હેઠળ દંડનીય ગુના માટે આરોપ ન મૂકવામાં આવવાથી આરોપીઓને કોઈ હાનિ થઈ હોવાનો કોઈ મુદ્દો સૂચવી શક્યા નહોતા; માત્ર એટલું જણાવ્યું હતું કે યોગ્ય રીતે આરોપ ન ઘડવાથી આરોપીઓને પ્રતિવાદી પુરાવા રજૂ કરવાની તક ગુમાવવી પડી છે. તેમણે પાંડુરંગ વિ. રાજ્ય હૈદરાબાદ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૨૧૬ માં આપેલા નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો હતો, જેમાં અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે કલમ ૧૪૯, કલમ ૩૪થી ભિન્ન, વિશિષ્ટ ગુનો સર્જે છે અને માત્ર તે ગુનાની સજા બાબતે જ વ્યવહાર કરે છે; તેથી, કોઈ વિશિષ્ટ આરોપ ના હોવા છતાં પણ, જો તે કલમ હેઠળ દોષિત ઠેરવવું શક્ય હોય તો પણ, કલમ ૧૪૯નો ઉપયોગ કરવા માટે મજબૂત કારણોની આવશ્યકતા રહે છે, અને અદાલતે આ મુદ્દાને અનિર્ણિત રાખ્યો હતો.

૮. અમારા મતે, આ પ્રશ્ન રામકૃષ્ણ વિ. રાજ્ય રાજસ્થાન, (૧૯૯૭) ૭ એસસીસી ૫૧૮ : (૧૯૯૭ એર એસસીડબ્લ્યુ ૩૯૩૫) ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયથી નિરાકરાયેલો છે, જેમાં અદાલતે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના વિલી (વિલિયમ) સ્લેની વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૫૫) ૨ એસસીઆર ૧૧૪૦ : (એર ૧૯૫૬ એસસી ૧૧૬) ના કેસના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો અને ઠરાવ્યું હતું કે આરોપમાં કલમ ૧૪૯, આઈ.પી.સી. નો ખાસ ઉલ્લેખ ન કરવો માત્ર એક અનિયમિતતા છે અને આ ઉલ્લેખ ન કરવાથી આરોપીઓને કોઈ હાનિ થઈ હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું ન હોવાથી, તે તેમની સજાને અસર કરી શકતું નથી. તે કેસમાં અદાલતે સ્થાપિત તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના આધારે આરોપીઓને કલમ ૩૦૪, ભાગ ૨, આઈ.પી.સી. સાથે વંચાયેલી કલમ ૧૪૯, આઈ.પી.સી. હેઠળ દોષિત ઠેરવ્યા હતા અને કલમ ૩૦૨, આઈ.પી.સી. હેઠળ નહીં, તેમ છતાં કલમ ૧૪૯, આઈ.પી.સી. ની લાગુ પડતાની કોઈ ખાસ આરોપરચના કરવામાં આવી ન હતી.

૯. વધુમાં, આ તબક્કે વિલી (વિલિયમ) સ્લેની વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૫૫) ૨ એસ.સી.આર. ૧૧૪૦ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૧૧૬) ના કેસમાં વિવાદિત પ્રશ્ન અંગે થયેલી કેટલીક ચર્ચાનો સંદર્ભ લેવો યોગ્ય રહેશે, જેમાં વિશાળ ખંડપીઠે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૮૯૮ ની કલમો

૨૩૨, ૨૩૩, ૨૩૭, ૨૩૮, ૫૩૫ અને ૫૩૭ ની જોગવાઈઓની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી (દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ માં કલમ ૨૩૨, ૫૩૫ અને ૫૩૭ને સંયુક્ત કરીને કલમ ૪૬૪ તરીકે સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે) અને અવલોકન કર્યું હતું કે "સંહિતા એ પ્રક્રિયાની સંહિતા છે અને, તમામ પ્રક્રિયાત્મક કાયદાઓની જેમ, તેનો ઉદ્દેશ ન્યાયના હેતુઓને આગળ ધપાવવાનો છે અને અનંત તકનીકી આડઅસરો રજૂ કરીને તેમને નિષ્ફળ કરવાનો નથી. સંહિતાનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે આરોપી વ્યક્તિને નક્કી થયેલ અને સુવિદિત એવી રેખાઓ અનુસાર, જે આપણા સ્વાભાવિક ન્યાયના વિચારોથી સુસંગત છે, સંપૂર્ણ અને ન્યાયસંગત સુનાવણી મળે. જો તેને એવી સુનાવણી મળે, જો તેની સુનાવણી સક્ષમ અદાલતમાં થાય, જો તેને તેની સામેના આરોપનું સ્વરૂપ જણાવવામાં આવે અને તે તેને સ્પષ્ટપણે સમજે, જો તેના વિરુદ્ધનો કેસ તેને સંપૂર્ણ અને ન્યાયસંગત રીતે સમજાવવામાં આવે અને પોતાનો બચાવ કરવા માટે તેને સંપૂર્ણ અને ન્યાયસંગત તક આપવામાં આવે, તો કાયદાના બાહ્ય સ્વરૂપોનું નોંધપાત્ર પાલન કરવામાં આવ્યું હોય તે શરતે, પ્રક્રિયામાં થતી નાની ભૂલો, ક્ષુદ્રક અનર્થક ભૂલો અને અવગણનાઓને સંહિતા ક્ષમ્ય ગણે છે અને જ્યાં સુધી આરોપી નોંધપાત્ર પૂર્વગ્રહ દર્શાવી ન શકે ત્યાં સુધી સુનાવણીને દૂષિત માનવામાં આવતી નથી. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, આ જ મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે જેના પર સંહિતા આધારિત છે." વિવિધ નિર્ણયોનો વિચાર કર્યા પછી, અદાલતે આગળ અવલોકન કર્યું કે

"પેન્ડુલમનો ઝોક તકનીકીતા પરથી દૂર થયો છે, અને તત્ત્વને છાયાથી વધુ મહત્ત્વ આપવા તથા ન્યાયને જેમ આપવો જોઈએ તેમ નિષ્પક્ષ અને ન્યાયી રીતે આપવાનો વધુ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે; આરોપી પ્રત્યે ન્યાયી, રાજ્ય પ્રત્યે ન્યાયી અને જનસમૂહના વિશાળ વર્ગ પ્રત્યે ન્યાયી, જેમના રક્ષણ માટે દંડાત્મક કાયદાઓ બનાવવામાં આવે છે અને અમલમાં મૂકવામાં આવે છે."

૧૦. ત્યારબાદ, અદાલતે સંબંધિત કલમોની યોજના તેમજ કલમો ૫૩૫ અને ૫૩૭નું પરીક્ષણ કર્યું અને ઠરાવ્યું કે "કલમ ૫૩૫માં 'શૂન્ય ગણાશે' શબ્દો વપરાયા છે, જે દર્શાવે છે કે આરોપ રચવામાં સંપૂર્ણ ચૂક થવાથી દોષસિદ્ધિ અમાન્ય બની જશે, પરંતુ કલમ ૫૩૫ એવી સ્થિતિમાં તેને માન્યતા આપે છે જ્યારે આવા પ્રકારની 'અનિયમિતતા'થી 'ન્યાયનો ભંગ' થયો ન હોય. કલમ ૫૩૭માં આવા કોઈ પણ શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ થયો નથી, પરંતુ માત્ર એટલું કહેવામાં આવ્યું છે કે જો હકીકતમાં ન્યાયનો ભંગ થયો હોય તો જ કોઈ દોષસિદ્ધિ અથવા સજા '૨૯ અથવા બદલાઈ' શકશે નહીં." ત્યારબાદ અદાલતે આ દલીલનો અસ્વીકાર કર્યો કે આરોપ રચવામાં થયેલી સંપૂર્ણ ચૂક કલમ ૫૩૫ અથવા ૫૩૭ના વ્યાપમાં આવતી નથી, અને નીચે મુજબ ઠરાવ્યું; "વિભાગ ૧૯ આરોપો વિષે વ્યાપક રીતે વ્યવસ્થા કરે છે અને કલમો ૫૩૫ તથા ૫૩૭ તે વિભાગમાં નિર્ધારિત નિયમોથી થયેલા દરેક વિલગાવને આવરી લે છે.

આવા વિલગાવો રચાયેલા આરોપોમાં થયેલી ભૂલો, ચૂક અને અનિયમિતતાઓથી માંડીને એવા આરોપો સુધી વિસ્તરે છે જે રચાઈ શક્યા હોત પરંતુ રચાયા નથી, અને તેમાં કોઈ પણ તબક્કે આરોપ રચવામાં થયેલી સંપૂર્ણ ચૂક પણ સમાવેશ પામે છે. આ તમામ કેસોમાં એકમાત્ર પ્રશ્ન પૂર્વાગ્રહનો છે. અમે આ એટલા માટે કહીએ છીએ કે સંહિતા વારંવાર સ્પષ્ટ અને દઢ શબ્દોમાં એવું કહે છે, અને કારણ કે એ જ આધાર છે જેના પર પ્રક્રિયાના નિયમો નિર્મિત છે. અમે આ એટલા માટે કહીએ છીએ કે તે તર્ક, સિદ્ધાંત અને કારણ સાથે સુસંગત છે, અને કારણ કે તે ન્યાયની રચના જે ઊંડા મૂલ્યો પર ઊભી અને ટકાવી રાખવામાં આવી છે, તેને સ્પર્શે છે.” અદાલતે આગળ સુચક રીતે નોંધ્યું, “આરોપની વિધિમાં અમને કોઈ જાદુ કે ચમત્કાર દેખાતો નથી. આ જોગવાઈઓનું તાત્પર્ય મહત્વનું છે, તેમનો બાહ્ય સ્વરૂપ નહીં. વિરુદ્ધ માનવું એ તો માત્ર દોષિતોને બચી નીકળવાના માર્ગો પૂરાં પાડવા સમાન છે અને નિર્દોષને કોઈ સંરક્ષણ આપતું નથી. અમે સહમત છીએ કે વ્યક્તિને ખબર હોવી જોઈએ કે તેના પર કયા અપરાધ માટે વિચારણા ચાલી રહી છે, અને તેને સ્પષ્ટ તથા અસ્પષ્ટતારહિત શબ્દોમાં જાણ કરવી જોઈએ, તથા આ બધું તેને “સમજાવી દેવામાં” આવવું જોઈએ જેથી તે વાસ્તવમાં સમજી શકે (સત્ર અદાલતની ટ્રાયલમાં કલમ ૨૭૧(૧), વોરંટ કેસોમાં કલમ ૨૫૫(૧)); પરંતુ એવું કહેવું કે શબ્દોની એવી ટેકનિકલ જાગૃતિ, જેનું તાત્પર્ય કાનૂનશાસ્ત્રમાં તાલીમ ન મેળવેલો કોઈપણ માણસ સમજી કે

અનુસરિ ન શકે, તેને માહિતગાર કરવાથી અને સમજાવવાથી જે આ બાબતનું તાત્પર્ય છે, તેની તુલનામાં વધુ રક્ષણ કે સહાય આપે છે, તો તે સંપૂર્ણપણે વ્યવહારિક વાસ્તવિકતાથી વિમુખ કલ્પિત સિદ્ધાંત પર આધાર રાખવું બને છે; અને એ જ વાત અમારી અદાલતોમાં ઉપસ્થિત થનારા જ્યુરોના મોટા ભાગને પણ લાગુ પડે છે. ઔપચારિક આરોપના કારણે તેઓને, એક ધૂંધળા અને સામાન્ય અર્થ સિવાય, જે કોઈ વ્યવહારિક મહત્વનો નથી, કંઈ વધુ જ્ઞાન મળતું નથી. મુદ્દાનું સાર તાત્વિક સૂત્રરૂપ શબ્દો નહીં, પરંતુ વાસ્તવિકતા છે. શું તેમને જાણ કરવામાં આવી હતી? શું તેમને સમજાવવામાં આવ્યું હતું? શું તેઓ સમજી ગયા? શું આ ન્યાયસંગત રીતે કરવામાં આવ્યું હતું?"

૧૧. ત્યારપછી, અદાલતે કલમ ૩૪ અથવા ૧૪૯ હેઠળ આરોપ ઘડવામાં ન આવવાનો મુદ્દો વિચાર્યો અને ઠરાવ્યું કે "દલીલ દરમિયાન ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ હેઠળ આવતા કેસો અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળ આવતા કેસો વચ્ચે ભેદ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, જો કે કલમ ૩૪ને સહાયરૂપે લાગુ કરવામાં આવે ત્યારે અલગ આરોપ જરૂરી નથી, કારણ કે કલમ ૩૪ કોઈ અલગ ગુનો સર્જતી નથી, પરંતુ કલમ ૧૪૯ હેઠળ દોષસિદ્ધિ માટે અલગ આરોપ અનિવાર્ય છે અને ત્યાં, ઓછામાં ઓછું, અલગ આરોપનો અભાવ ઘાતક છે. આ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ

૧૪૯ હેઠળનો કેસ નથી, તેથી પ્રશ્ન વાસ્તવમાં ઉપસ્થિત થતો નથી, પરંતુ દલીલ તરફ ધ્યાન આપવું આવશ્યક છે, કારણ કે આપણે કલમ ૨૨૫, ૫૩૫ અને ૫૩૭ વિષે જે દૃષ્ટિકોણ લઈએ છીએ તેના આધારે ગુનો કયો છે અને આરોપ છે કે નહીં, તે અપ્રસ્તુત છે. એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું અનિયમિતતાના કારણે પૂર્વાગ્રહ થયો હતો." અદાલતે આગળ ઠરાવ્યું કે "ધ્યાનમાં લેવાની બાબત છે કે સંહિતાની કલમ ૫૩૫ તેની ભાષામાં ફરજિયાત છે, તેમજ કલમ ૨૩૩ પણ ફરજિયાત છે. જો એ સ્વીકારવામાં આવે કે આરોપના અભાવે, તેની જોગવાઈઓ સિવાય, દોષસિદ્ધિ અમાન્ય બને, તો હકીકતમાં, માત્ર સિદ્ધાંતમાં નહીં પરંતુ વાસ્તવમાં, ન્યાયના ભંગનો અભાવ હોય ત્યારે આ કલમ એવી અમાન્યતાને દૂર કરે છે." કેસના તથ્યો બાબતે, અદાલતે આગળ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ સર્વોચ્ચ અદાલત ૧૧૬, પૃષ્ઠ ૧૩૨ પર) :-

"સૌથી ઊંચા સ્તરે મૂકીએ તો, અપીલકર્તા માત્ર એટલું જ કહી શકે કે વૈકલ્પિક આરોપ ઘડવો જોઈએ હતો, જે પોતે જ એ સૂચવે છે કે એવો આરોપ ઘડી શકાય તેમ હતો. જેમ પ્રિવી કાઉન્સિલે બેગુ વિ. કિંગ-એમ્પરર (એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ પ્રીવી કાઉન્સિલ ૧૩૦) માં કહ્યું હતું અને આ અદાલતે પણ લચ્છમન સિંહ વિ. રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ સર્વોચ્ચ અદાલત ૧૬૭, પૃષ્ઠ ૧૭૦ પર) માં કહ્યું હતું."

"કોઈ વ્યક્તિને કોઈ ગુનામાં દોષિત ઠરાવી શકાય છે, ભલે તે સંબંધમાં કોઈ આરોપ ન ઘડાયો હોય, જો પુરાવો એવો હોય કે જે ઘડાઈ શકનાર આરોપને સ્થાપિત કરે. અહીં એવું જ બન્યું હતું..... તેમના પર ઔપચારિક રીતે એવો આરોપ મૂકાયો ન હતો, પરંતુ તેમના પર એવા પુરાવાના આધારે ચલાવવામાં આવ્યા હતા, જે કેસને કલમ ૨૩૭(૧) હેઠળ લાવે છે. હત્યા અને અપરાધ પછી પુરાવા છુપાવવાના ગુના વચ્ચેનો ભેદ, બીજાની સાથે સંયુક્ત રીતે, તેની ઈચ્છામાં ભાગીદાર બનીને, કોઈ માણસને મારવાના અથવા એ જ સામાન્ય ઈરાદાથી બીજાને વાસ્તવિક હત્યા કરવા દેવાના ભેદથી વધુ નથી."

૧૨. ભિન્નમતમાં, ચંદ્રશેખર ઐયર, ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું હતું કે "ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૪, ૧૧૪ અને ૧૪૯ વાસ્તવિક રીતે ભાગ લેનારાઓ, સહાયકકારો તથા સામાન્ય હેતુ અથવા સામાન્ય ઈરાદાથી પ્રેરિત વ્યક્તિઓ અંગે વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવતી ફોજદારી જવાબદારીનું પ્રાવધાન કરે છે; અને આરોપ એક સંયુક્ત આરોપ હોય છે, જેમાં પ્રત્યક્ષ જવાબદારી તથા અનુમાનિત જવાબદારીનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ કોણ પ્રત્યક્ષ રીતે જવાબદાર છે અને કોણને અનુમાનિત રીતે જવાબદાર ઠેરવવા પ્રયત્ન થાય છે તે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવતું નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, ગુના અંગે ફોજદારી જવાબદારીના વિવિધ મથાળાઓમાંથી કોઈ એક હેઠળ આરોપ ન મૂકવામાં આવ્યો હોય

તે માત્રથી જ તેને ઘાતક ગણાવી શકાય નહિ, અને આરોપ વિના મૂળ ગુનામાં દોષસિદ્ધિને રદ કરવા પૂર્વે, કોઈ પૂર્વગ્રહ સાબિત કરવો આવશ્યક રહેશે. આવી પ્રકારના મોટા ભાગના કેસોમાં, સામાન્ય રીતે શરૂઆતથી જ એ અંગે પુરાવો આપવામાં આવે છે કે ગુનો સર્જનાર કૃત્ય માટે મુખ્યત્વે કોણ જવાબદાર હતું, અને આવો પુરાવો નિશ્ચિતરૂપે સંબંધિત છે."

૧૩. ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી કોઈ સંદેહ રહેતો નથી કે આરોપપત્ર રચવામાં ન આવવાથી દોષસિદ્ધિ દૂષિત થતી નથી, જો તેની કારણે આરોપીને કોઈ પૂર્વગ્રહ થયો ન હોય. ઉપરોક્ત કેસમાં નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, સુનવણી આરોપી માટે ન્યાયસંગત, રાજ્ય માટે ન્યાયસંગત અને જનસમૂહના વિશાળ વર્ગ માટે પણ ન્યાયસંગત હોવી જોઈએ, જેમની રક્ષા માટે દંડાત્મક કાયદાઓ બનાવવામાં અને અમલમાં મૂકવામાં આવે છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા એક પ્રક્રિયાત્મક કાયદો છે અને તેનો હેતુ ન્યાયના હિતોને આગળ ધપાવવાનો છે, અનંત તકનીકી બાબતો દાખલ કરીને તેમને નિષ્ફળ બનાવવાનો નહીં. વર્તમાન કેસમાં, આરોપીઓની ફરિયાદ પક્ષના વર્ણન મુજબ વરવિચારણા કરવામાં આવી હતી કે તેઓ સૌ બપોરે ૩.૩૦ વાગ્યે મૃતકના ખેતરમાં ગયા; તેમણે તેની સાથે ઝઘડો કર્યો, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓએ વર્ણવ્યા મુજબ મૃતકને ઈજાઓ પહોંચાડી; આરોપી ક્રમાંક ૩ થી ૬એ ઉપરોક્ત મુજબ ભાગ લીધો; દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેમના નિવેદનો નોંધવામાં આવ્યા

અને પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો સાર એ હતો કે તેઓ સંયુક્તપણે બપોરે ૩.૩૦ વાગ્યે આવ્યા હતા અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓએ જણાવ્યા મુજબ મૃતકને ઈજાઓ પહોંચાડી હતી તથા આરોપી ક્રમાંક ૩ થી ૬ને સોંપાયેલી ભૂમિકા પણ વિશેષરૂપે દર્શાવવામાં આવી હતી. તેથી સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૦૨ હેઠળના અપરાધ માટે આરોપ મૂકવામાં આવેલા આરોપીઓને કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૪૮ વાંચતાં દંડનીય અપરાધ માટે આરોપ રચવામાં ન આવ્યો હોવાને કારણે કોઈ પૂર્વગ્રહ થયો નથી. આ દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, કલમ ૩૨૫ સાથે કલમ ૧૪૮ વાંચતાં દંડનીય અપરાધ માટે આરોપી ક્રમાંક ૩ થી ૬ની દોષસિદ્ધિને કોઈપણ રીતે ગેરકાયદેસર કહી શકાય નહીં, જેને રદ કરવી આવશ્યક હોય.”

૨૦૬. કમ્મારી બ્રહ્મૈયા (ઉપરોક્ત) માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અન્ના રેડ્ડી સાંબાસિવા રેડ્ડી અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય (ફોજદારી અપીલ નં. ૪૦૮/૨૦૦૭, ૨૧મી એપ્રિલ ૨૦૦૮ના રોજ નિર્ણયિત) નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તથા તેના પર આધાર રાખ્યો હતો. ઉક્ત નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :

“...સ્થાપિત તથ્યો અને કેસની પરિસ્થિતિઓમાં, ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૩૦૨ વંચાય સાથે કલમ ૧૪૮ હેઠળનો અપરાધ અંતર્નિહિત છે અને આ અદાલતની સંવિધાન પીઠે વિલી (વિલિયમ) સ્લેનીમાં આપેલ સિદ્ધાંતને લાગુ કરતાં, આરોપપત્ર ક્રમાંક ૪ અને ૫માં ભારતીય દંડ

સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ ન કરવો તેમની દોષસિદ્ધિને અસર કરી શકે તેમ નથી. અપીલકર્તાઓ કુહાડા અને ઈઠાપુલુલુ (દરાંતી) સાથે સશસ્ત્ર થઈને એકત્રિત થયા હતા અને ડી-૧ તથા ડી-૨ અને અન્ય પર થયેલા હુમલામાં પક્ષકાર હતા, તેથી તેમની દોષસિદ્ધિ કોઈ રીતે અયોગ્ય ઠરતી નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, ફરિયાદ પક્ષ પર એ સાબિત કરવાની ફરજ ન હતી કે કયા આરોપીએ કયો વિશિષ્ટ ખુદો કૃત્ય કર્યો હતો.”

૨૦૭. આમ, ઉપરથી સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થતો કાનૂની સિદ્ધાંત એ છે કે આરોપપત્રમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો વિશેષ ઉલ્લેખ ન કરવો માત્ર એક અનિયમિતતા છે અને આરોપીએ આવા ઉલ્લેખના અભાવે દોષસિદ્ધિ પર પડેલા પ્રભાવથી તેને થયેલા પૂર્વગ્રહને દર્શાવવો જોઈએ. આ સત્ય છે કે વર્તમાન મામલે આરોપપત્રમાં રહેલા દોષ બાબત કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ હેઠળ આરોપ રચવામાં ન આવ્યાનો મુદ્દો આ અપીલમાં પ્રથમ વખત ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. સમગ્ર સુનાવણી દરમિયાન, આવી વાંધા કોઈપણ તબક્કે ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો.

૨૦૮. આમ, વર્તમાન મામલામાં આરોપનામાનું અવલોકન કરતાં એવું જણાય છે કે નીચલી અદાલત એ આધારે આગળ વધી હતી કે અહીંના દરેક આરોપીએ અગ્નિ તથા વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા તોડફોડનું ગુનો આચર્યું હતું, અને આવા

સંજોગોમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળનો આરોપ (માત્ર) ઘડવામાં આવ્યો હતો. પુનરુક્તિના ભોગે, અમે જણાવીએ છીએ કે આરોપી-અપીલકર્તાઓ સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો કોઈ તત્ત્વ આરોપમાં મૂકવામાં આવ્યો નથી. જ્યારે આરોપી વ્યક્તિઓ પર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯નો આરોપ જ નહોતો, ત્યારે શું તેમને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ (માત્ર) અગ્નિ દ્વારા તોડફોડ કરવા બદલ દોષિત ઠરાવી શકાય ? અમારા મતે, આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સરળ છે. શું આરોપી-અપીલકર્તાઓ સામે કોઈ સીધું પુરાવું છે કે તેમણે આગ લગાવી હતી ? શું પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓએ પોતાના પુરાવામાં એવું જણાવ્યું છે કે તેમણે તેમને આવું કરતાં જોયા હતા ? જો ઉપરોક્ત બે પ્રશ્નોના ઉત્તર હકારાત્મક હોય, તો કદાચ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૯ની મદદ વિના પણ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળનો દોષસિદ્ધિ કાયદેસર રીતે ટકી શકે.

૨૦૯. પુનરાવર્તનના ખર્ચે, અમે નોંધીએ છીએ કે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશે પુરાવાની એવી રીતે મૂલવણી કરી નથી કે જાણે તમામ આરોપીઓએ ગેરકાયદેસર સભા રચી હોય અને તેવી ગેરકાયદેસર સભાનો સામાન્ય હેતુ અગ્નિ અને વિસ્ફોટક પદાર્થ દ્વારા દુર્ભાવના કરવાનો અપરાધ કરવાનો હતો.

૨૧૦. સમગ્ર રીતે વિચાર કરતાં અમે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા છીએ કે આરોપી વ્યક્તિઓ આરોપપત્રમાં રહેલી ખામી અંગેના માત્ર તર્કના આધારે સફળ થઈ

શકતા નથી. નીચલી અદાલતે પ્રત્યેક આરોપી વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવ્યો છે આ આધાર પર કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ હેઠળ દંડનીય ગુનાના સંદર્ભમાં દરેક આરોપીના સક્રિય કૃત્ય અંગે સાક્ષ્ય ઉપલબ્ધ છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૩૬ના ગુના માટે તમામ આરોપી વ્યક્તિઓની દોષસિદ્ધિ, સ્વતંત્ર રીતે, કાનૂની રીતે ટકી શકે તેવી કહી શકાય. અવશ્ય, આ નિષ્કર્ષ એ મુદ્દા પર નિર્ભર રહેશે કે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓનું સાક્ષ્ય વિશ્વસનીય છે કે કેમ. જો નીચલી અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ની મદદ લઈને આરોપી વ્યક્તિઓને દોષિત ઠેરવ્યા હોત, તો સ્થિતિ સર્વથા ભિન્ન હોત. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૮ની મદદથી થયેલી આવી દોષસિદ્ધિ નિઃસંદેહ રીતે પૂર્વગ્રહની કસોટી પર દોષસિદ્ધિને દૂષિત કરી હોત.

૨૧૧. હવે અમે આ મુદ્દાની તપાસ એ આધારે કરીએ છીએ કે આરોપમાં કોઈ ખામી નથી અને જો કોઈ ખામી હોય તો પણ, એવું કહી શકાય નહીં કે તેના કારણે આરોપીને હાનિ પહોંચી હતી, જેના પરિણામે નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ દોષસિદ્ધિ અને દંડની ચુકાદા અને આદેશ દૂષિત થયા હોય.

૨૧૨. અમે એવું સૂચવવા ઇચ્છતા નથી કે નીચલી અદાલતે ઘડાયેલ આરોપ સંતોષકારક છે. અમારી દ્વારા ઉદ્ઘૃત કરાયેલા ચુકાદાઓમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે વારંવાર નીચલી અદાલતનો યોગ્ય આરોપો ઘડવામાં કાળજી લેવાનો કર્તવ્ય દર્શાવ્યો છે. આરોપ ઘડવાની પ્રક્રિયા એક શૂન્ય ઔપચારિકતા નથી. ટ્રાયલના

સંચાલનમાં તેનું અત્યંત મહત્વ છે. આરોપ ઘડવાના કાર્યને હળવાશથી લેવો ન જોઈએ. આ કોડના વિભાગ ૧૮ની જોગવાઈઓથી સ્પષ્ટ થાય છે. કોડની કલમ ૨૨૬ મુજબ, જ્યારે આરોપી સત્ર અદાલતમાં હાજર થાય અથવા લાવવામાં આવે, ત્યારે ફરિયાદ પક્ષે આરોપી સામે ઘડાયેલા આરોપનું વર્ણન કરીને અને રજૂ કરાવાનાર પુરાવાનો ઉલ્લેખ કરીને પોતાનો પક્ષ રજૂ કરવો જોઈએ. ત્યાર બાદ કેસના રેકૉર્ડ અને દસ્તાવેજોની વિચારણા તથા બંને પક્ષોની દલીલોની સુનાવણી થવી જોઈએ. જો તે તબક્કે આરોપી નિર્દોષ મુક્ત ન કરવામાં આવે, તો કોડની કલમ ૨૨૮ હેઠળ આરોપ ઘડવાનો રહે છે. જ્યારે સત્ર ન્યાયાધીશના મત મુજબ આરોપીએ ફક્ત સત્ર અદાલત દ્વારા જ ચલાવી શકાય તેવો ગુનો કર્યો છે, ત્યારે આરોપ ઘડવામાં આવે છે. આ નિષ્કર્ષ કેસના રેકૉર્ડ, દસ્તાવેજો અને બંને પક્ષોની દલીલોની વિચારણા કર્યા પછી જ પરિગણિત થવો જોઈએ. કોડની કલમ ૨૨૮(૨) મુજબ, જ્યાં ન્યાયાધીશ આરોપ ઘડે છે, ત્યાં આરોપ આરોપીને વાંચી સંભળાવવો અને સમજાવવો તથા તેની દલીલ નોંધવી આવશ્યક છે. આ જોગવાઈઓ સત્ર અદાલત દ્વારા આરોપ ઘડવાનું કાર્ય કઈ હદ સુધી વિચારી-વિમર્શ કરીને કરવાનું છે તે પર ભાર મૂકે છે. પોલીસનો આરોપ યથાવત્ નકલ કરવી સર્વથા અનધિકૃત છે, માત્ર એટલા માટે નહીં કે પોલીસનો આરોપ હંમેશાં ગૂંચવાયેલો હોય છે, પરંતુ તેથી પણ વધુ કે કાયદો ન્યાયાધીશને આરોપ ઘડવા પૂર્વે રેકૉર્ડ અને દસ્તાવેજો પર પોતાનું મન લગાવવાનું કહે છે. ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ અંગેની પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાં નમૂના આરોપો આપવામાં આવ્યા છે; ખાસ કરીને અમે રતનલાલ દ્વારા ગુનાના કાયદામાં સમાવિષ્ટ નમૂના

આરોપોનો સંદર્ભ લઈએ છીએ. ફોજદારી કેસોમાં આરોપ ઘડતા પહેલાં અદાલતોને આવા નમૂના આરોપોથી માર્ગદર્શન લેવું યોગ્ય રહેશે. પક્ષપાત ટાળવા તથા બચાવ પક્ષ સામે પક્ષપાતના આક્ષેપો ટાળવા, આરોપ ઘડવામાં ન્યાયાધીશોએ પોતાનું વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવું આવશ્યક છે.

૨૧૩. સામાન્ય રીતે કહીએ તો, ફોજદારી કાયદો સાક્ષીઓની સંખ્યાપર આધારિત નથી; મહત્વ પુરાવાની ગુણવત્તાનું છે. ગેરકાયદેસર સભા દ્વારા કરવામાં આવેલા ગુનાઓના કેસોમાં, ખાસ કરીને જ્યાં આવી સભાના સભ્યોની સંખ્યા ઘણી મોટી હોય, ત્યાં અદાલતોને ઘટનાસ્થળે તેમની હાજરી દર્શાવતા પુરાવાના આધારે, ન્યાયવિચારણા માટે રજૂ કરાયેલા વ્યક્તિઓની સહભાગિતાની બાબતમાં સંતોષ પર પહોંચવામાં મુશ્કેલી પડી છે. આ સંદર્ભમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતના ચાર માનનીય ન્યાયાધીશો ની ખંડપીઠે માસાલતી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૬૫ એસસી ૨૦૨ તરીકે અહેવાલિત કેસમાં, જેને હવે “ચાંત્રિક કસોટી” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, એવી પદ્ધતિ વિકસાવી હતી; અદાલતની સંબંધિત ટિપ્પણીઓ નીચે મુજબ વાંચાય છે:—

“૧૬. ... એ સાચું છે કે પુરાવા અધિનિયમ હેઠળ, એકમાત્ર સાક્ષી દ્વારા આપવામાં આવેલ વિશ્વસનીય પુરાવો આરોપી વ્યક્તિને દોષિત ઠરાવવા માટે પૂરતો હોય છે, જ્યારે અડધી દઝળ જેટલા સાક્ષીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલ અવિશ્વસનીય પુરાવો દોષસિદ્ધિને ટકાવી રાખવા માટે પૂરતો ન હોય. પરંતુ જ્યાં ફોજદારી અદાલતને એવા પુરાવા સાથે કામ કરવું પડે છે

જે બહુ મોટી સંખ્યામાં પીડિતોને આવરી લેતા અપરાધની આચરણસંબંધિત હોય, ત્યાં સામાન્ય રીતે એ કસોટી અપનાવવામાં આવે છે કે દોષસિદ્ધિ માત્ર ત્યારે જ ટકી શકે જ્યારે તેને બે કે ત્રણ કે તેથી વધુ એવા સાક્ષીઓનું સમર્થન હોય, જેઓ ઘટનાનું સુસંગત વર્ણન આપે છે. એક અર્થમાં, આ કસોટીને યાંત્રિક કહી શકાય; પરંતુ તેને અતાર્કિક અથવા અયોગ્ય ગણાવી શકાય નહીં. નિઃસંદેહ, અગત્યની બાબત પુરાવાની ગુણવત્તા છે, ન કે એવો પુરાવો આપનાર સાક્ષીઓની સંખ્યા. પરંતુ ક્યારેક યાંત્રિક કસોટી અપનાવવી ઉપયોગી સાબિત થાય છે...

૧૭. ... કે માત્ર સભામાં હાજરી હોવાને કારણે હાજર રહેલો વ્યક્તિ અવિધિક સભાનો સભ્ય બની જતો નથી, જો સુધી તે દર્શાવવામાં ન આવે કે તેણે એવું કંઈક કર્યું હતું અથવા કંઈક કરવાનું ચૂકી ગયો હતો, જેના પરિણામે તે અવિધિક સભાનો સભ્ય બનતો, અથવા જો સુધી મામલો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૨ અંતર્ગત આવતો ન હોય, તો તેને કાયદાનો એવો સામાન્ય સિદ્ધાંત ઘોષિત કરતી રીતે વાંચી શકાય નહીં કે જો અવિધિક સભાના સભ્ય હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા વ્યક્તિ સામે કોઈ સ્પષ્ટ કર્તવ્ય કરવામાં આવ્યું હોવું સાબિત ન થાય, તો તેને એવી અવિધિક સભાનો સભ્ય કહી શકાય નહીં. અવિધિક સભાના સભ્ય હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલા વ્યક્તિ સામે જે સાબિત કરવાનું છે તે એ કે તે સભા રચનાર વ્યક્તિઓમાંનો એક હતો અને તેણે સભાના અન્ય સભ્યો

સાથે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૪૧ માં વ્યાખ્યાયિત સામાન્ય હેતુ મનમાં ધરાવ્યો હતો. કલમ ૧૪૧ની પાંચ ધારાઓમાં નિર્દિષ્ટ એક કે વધુ સામાન્ય હેતુઓથી પ્રેરિત અને તે હેતુઓને મનમાં ધરાવતી પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સભા અવિધિક સભા ગણાય છે. આવા કેસમાં નિર્ધારિત કરવાનું નિર્ણાયક પ્રશ્ન એ છે કે સભામાં પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સામેલ હતી કે કેમ અને તે વ્યક્તિઓએ કલમ ૧૪૧માં નિર્દિષ્ટ એક કે વધુ સામાન્ય હેતુઓ મનમાં ધરાવ્યા હતા કે કેમ. આ પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે આ બાબત પર વિચાર કરવો સંબંધિત બની જાય છે કે સભામાં કેટલાક એવા વ્યક્તિઓ હતા કે જેઓ માત્ર નિષ્ક્રિય સાક્ષી હતા અને સભાના સામાન્ય હેતુને મનમાં ધરાવવાનો કોઈ ઇરાદો વિના, માત્ર ખાલી જિજ્ઞાસાના કારણે સભામાં જોડાયા હતા કે કેમ. વાસ્તવમાં, કલમ ૧૪૮ સ્પષ્ટ કરે છે કે જો અવિધિક સભાના કોઈ સભ્ય દ્વારા તે સભાના સામાન્ય હેતુની અનુસૂતિમાં, અને તે હેતુની અનુસૂતિમાં થઈ શકે એવી જાણ સાથે, કોઈ ગુનો કરવામાં આવે, તો જે કોઈ વ્યક્તિ, તે ગુનો થતા સમયે, એ જ સભાનો સભ્ય હોય, તે તે ગુનાનો દોષી ગણાય; અને આથી સ્પષ્ટપણે એ સિદ્ધાંત પ્રગટ થાય છે કે કલમ ૧૪૮ હેઠળ નિર્ધારિત દંડ એક અર્થમાં પરોક્ષ જવાબદારીના આધારે છે અને હંમેશાં એ આધાર પર આગળ વધતો નથી કે અવિધિક સભાના દરેક સભ્ય દ્વારા વાસ્તવમાં ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો.....”

૨૧૪. બિનય કુમાર સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૯૭) ૧ એસસીસી ૨૮૩ માં, મસાલતી (ઉપરોક્ત)ના “ચાંત્રિક કસોટી”નો સંયમના એક માપદંડ તરીકે ઉલ્લેખ કરતાં, આ સિદ્ધાંતો પુનઃદઢ કરવામાં આવ્યા હતા અને નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:—

“૩૧... એવો કોઈ પુરાવાનો નિયમ નથી કે જેમાં ચોક્કસ ન્યૂનતમ સંખ્યાના સાક્ષીઓએ કોઈ નિશ્ચિત આરોપીને ગેરકાયદેસર સભ્ય તરીકે ઓળખાવ્યો હોય તો જ દોષારોપણ આધારિત થઈ શકે. એ સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંત છે કે પુરાવાની ગણતરી કરવાની નહીં, પરંતુ તેનું મૂલવણી કરવાની હોય છે, અને મહત્ત્વ પુરાવાની માત્રાનો નહીં, પરંતુ તેની ગુણવત્તાનો હોય છે. એકમાત્ર સાક્ષીની સાક્ષી પણ, જો સંપૂર્ણપણે વિશ્વસનીય હોય, તો આરોપીને ગેરકાયદેસર સભ્ય તરીકે ઓળખ સ્થાપિત કરવા માટે પૂરતી છે. તેમ છતાં, જ્યારે ગેરકાયદેસર સભ્યની સંખ્યા અત્યંત મોટી હોય (જેમ કે આ કેસમાં) અને અનેક વ્યક્તિઓએ ઘટના જોઈ હોય, ત્યારે આરોપી ગૌલમાલમાં ભાગીદાર હતો તે અંગે તેની ઓળખ માટે ઓછામાં ઓછા બે વિશ્વસનીય સાક્ષીઓની પુષ્ટિ પર આગ્રહ રાખવો એક વિવેકપૂર્ણ પગલું ગણાય.....”

૨૧૫. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. દાન સિંહ તથા અન્યો, (૧૯૯૭) ૩ એસસીસી ૭૪૭ માં, મસાલતી (ઉપરોક્ત)ના નિયમનું ફરી અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું; અદાલત સમક્ષ પડકારનું સારાંશ નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું હતું:—

"૩૨. આ અમને આગળના પ્રશ્ન તરફ લઈ જાય છે કે આ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો કોણ હતા. નિઃસંદેહ એ સાચું છે કે ઘટનાના સમયે ગામલોકોમાંના કેટલાક માત્ર દર્શક તરીકે હાજર રહ્યા હશે અને તેમને ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. એવું પણ બને છે કે જ્યારે રમખાણ દરમિયાન લોકોની હત્યા થાય, ત્યારે ઘટનાને વધારીને રજૂ કરવાની અથવા કેટલાક નિર્દોષ વ્યક્તિઓને આક્રમણકારોના પક્ષના સભ્ય તરીકે નામિત કરવાની શક્યતા રહે છે. આપું જાણબૂઝીને કે અજાણતાં થઈ શકે છે. પરંતુ માત્ર એટલા માટે કે ચક્ષુસાક્ષીઓની સાક્ષીમાં કેટલીક અપ્રાસંગિક વિસંગતિઓ કે અતિશયોક્તિ હોઈ શકે, તે તેમની સાક્ષ્યને સમગ્રતયા નકારવાનું કારણ બની શકે નહીં. રમખાણના કેસોમાં, જ્યાં આક્રમણકારોની સંખ્યા મોટી હોય અને સાક્ષીઓ પણ ઘણા હોય, ત્યાં સાક્ષીઓની સાક્ષી એકસરખી ન હોવી સ્વાભાવિક છે. જોવાનું એ છે કે ઘટનાના મૂળભૂત લક્ષણોને સાક્ષીઓએ સમાન રીતે જોયાં અને/અથવા વર્ણવ્યાં છે કે કેમ, અને તે વર્ણન રમખાણના પરિણામ, એટલે કે પીડિતોને થયેલી ઈજાઓ તથા હુમલો થયેલા અને હત્યા થયેલા લોકોની સંખ્યા સાથે સુસંગત છે કે કેમ."

૨૧૬. ઉપરોક્ત વિષય અંગે વર્ષો દરમિયાન સતત અપનાવવામાં આવેલ અભિગમ રહ્યો છે અને આ સંદર્ભમાં બનવારી રામ અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૯૮) ૯ એસસીસી ૩ તથા ઈંદર સિંહ અને અન્ય વિ. રાજસ્થાન

રાજ્ય, (૨૦૧૫) ૨ એસસીસી ૭૩૪ નો પણ સંદર્ભ લેવાઈ શકે છે.

૨૧૭. જ્યારે સાક્ષીઓ દ્વારા નામિત તથા અનામ અનેક વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ, જેમણે ગુનામાં ભાગ લીધો હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું હોય, ત્યારે તેમની પૈકી ખરેખર ગુનામાં કોણે ભાગ લીધો તે નક્કી કરવા માટેના પરિક્ષણોમાંનું એક પરિક્ષણ એ છે કે તેમનાં નામ પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં ઉલ્લેખિત થયાં હતાં કે નહીં. જોકે આ પરિક્ષણ નિર્ણાયક નથી, તોય તે તેમની ગુનામાં ભાગીદારી અંગે વિશ્વાસ પ્રદાન કરે છે.

૨૧૮. ચક્ષુસાક્ષ્યની મૂલવણી કરવી એક કઠિન કાર્ય છે. ચક્ષુસાક્ષ્યની મૂલવણી માટે કોઈ નિશ્ચિત અથવા કઠોર બંધબેસતી સૂત્રરચના નથી. ફોજદારી કેસમાં ચક્ષુસાક્ષ્યની મૂલવણી માટે ન્યાયિક રીતે વિકસિત સિદ્ધાંતો નીચે મુજબ ગણાવી શકાય છે:

૧. સાક્ષીના પુરાવાનું મૂલવણી કરતી વખતે, અભિગમ એ હોવો જોઈએ કે સમગ્રરૂપે વાંચવામાં આવેલો સાક્ષીનો પુરાવો સત્યતાનો અહેસાસ કરાવે છે કે નહીં. એકવાર એવી છાપ ઊભી થઈ જાય, તો અદાલત માટે સમગ્ર પુરાવામાં દર્શાવાયેલ ખામીઓ, દોષો અને અપૂર્ણતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ વિશેષતાથી પુરાવાની છણાવટ કરવી અને તેનું મૂલ્યાંકન કરવું નિઃસંદેહ આવશ્યક છે, જેથી જાણી શકાય કે તે સાક્ષી દ્વારા અપાયેલા પુરાવાના સામાન્ય આશયના વિરુદ્ધ છે કે નહીં અને પુરાવાનું

અગાઉનું મૂલ્યાંકન એટલું હલી જાય છે કે તે વિશ્વાસપાત્ર ન રહે.

૨. જો જે અદાલત સમક્ષ સાક્ષી પુરાવો આપે છે, તેને સાક્ષી દ્વારા અપાયેલા પુરાવાના સામાન્ય આશય અંગે અભિપ્રાય રચવાનો અવસર મળ્યો હોય, તો અપીલી અદાલતને, જેને આ લાભ મળ્યો ન હોય, નીચલી અદાલત દ્વારા કરાયેલા પુરાવાના મૂલવણીને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવું પડશે અને જ્યાં સુધી ભારે અને પ્રબળ કારણો ન હોય, ત્યાં સુધી નગણ્ય વિગતોના વિષયમાં નાનામોટા ફેરફારો અથવા અપૂર્ણતાઓના આધાર પર પુરાવાને અસ્વીકાર કરવું યોગ્ય નહીં હોય.

૩. જ્યારે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની લાંબી પૂછપરછ થાય છે, ત્યારે તેના તરફથી કેટલીક વિસંગતિઓ થવી સંપૂર્ણપણે સંભવ છે. પરંતુ અદાલતોએ મનમાં રાખવું જોઈએ કે સાક્ષીના પુરાવામાં વિસંગતિઓ ત્યારે જ એટલી અસંગત હોય કે તેની આવૃત્તિની વિશ્વસનીયતાને ખંડિત કરે, ત્યારે જ અદાલત તેના પુરાવાને અવગણવા માટે ન્યાયસંગત ઠરે છે.

૪. કેસના મૂળ વિષયને સ્પર્શતી નથી એવી નગણ્ય બાબતો અંગેની સામાન્ય વિસંગતિઓ, અહીં-ત્યાં પુરાવામાંથી સંદર્ભથી વિરિછન્ન વાક્યો લઈને અતિ-તકનિકી અભિગમ અપનાવવો, અથવા તપાસ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલી એવી તકનિકી ભૂલને મહત્ત્વ આપવું જે મુદ્દાના

મૂળ સુધી પહોંચતી ન હોય, સામાન્ય રીતે સમગ્ર પુરાવાને અસ્વીકારવાની મંજૂરી આપતું નથી.

૫. કોઈ ઘટનાના વર્ણનમાં આવતા માત્ર ફેરફારોને આધારે, જે ફેરફારો બે સાક્ષીઓના જુબાની વચ્ચે હોય અથવા તે જ સાક્ષીના બે નિવેદનો વચ્ચે હોય, અતિશય ગંભીર દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો ન્યાયિક પરિક્ષણ માટે અવાસ્તવિક અભિગમ છે.

૬. સામાન્ય રીતે સાક્ષી પાસે ફોટોગ્રાફિક સ્મૃતિ હોવાની અને ઘટનાની વિગતો યાદ રાખવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. જાણે કે વિડિયો ટેપ માનસિક પડદા પર ફરી ચલાવવામાં આવી રહી હોય એવું નથી.

૭. સામાન્ય રીતે એવું બને છે કે સાક્ષી ઘટનાઓના પ્રવાહમાં ખેંચાઈ જાય છે. સાક્ષીએ એવી ઘટનાની આગોતરી ધારણા રાખી શકી હોત નહીં, જેમાં ઘણી વાર અચાનકતાનો તત્ત્વ હોય છે. તેથી માનસિક શક્તિઓને વિગતો આત્મસાત કરવા માટે અનુરૂપ રાખી શકાય તેવી અપેક્ષા રાખવી શક્ય નથી.

૮. નિરીક્ષણની શક્તિઓ વ્યક્તિથી વ્યક્તિમાં ભિન્ન હોય છે. જે એક વ્યક્તિ નોંધે તે બીજી વ્યક્તિ ન પણ નોંધે. કોઈ વસ્તુ કે ગતિ એક

વ્યક્તિના મનમાં પોતાની છાપ મૂકી શકે છે, જ્યારે બીજી વ્યક્તિના ધ્યાનમાં તે આવી જ ન પાડી શકે.

૯. સામાન્ય રીતે લોકો કોઈ વાર્તાલાપને ચોકસાઈથી યાદ રાખી શકતા નથી અને તેમણે વાપરેલા કે સાંભળેલા એ જ શબ્દો પુનઃસર્જિત કરી શકતા નથી. તેઓ માત્ર વાર્તાલાપનો મુખ્ય સાર જ યાદ રાખી શકે છે. સાક્ષી માનવીય ટેપ રેકોર્ડર હોય તેવી અપેક્ષા રાખવી અવાસ્તવિક છે.

૧૦. ઘટનાના ચોક્કસ સમય અથવા ઘટનાકાળની અવધિ અંગે, સામાન્ય રીતે લોકો પૂછપરછના સમયે તત્કાલીન અંદાજ પરથી અનુમાન કરીને પોતાનો અંદાજ લગાવે છે. અને આવા વિષયોમાં લોકો પાસેથી અત્યંત ચોક્કસ અથવા વિશ્વસનીય અંદાજની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. ફરીથી, તે વ્યક્તિગત સમય-બોધ પર આધાર રાખે છે, જે વ્યક્તિથી વ્યક્તિએ બદલાતો રહે છે.

૧૧. સામાન્ય રીતે, કોઈ સાક્ષી પાસેથી એવી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં કે તે ખૂબ જ ઝડપથી અથવા ટૂંકા ગાળામાં બનેલી ઘટનાઓનો ક્રમ ચોક્કસપણે યાદ રાખે. પાછળથી જ્યારે સાક્ષીની પૂછપરછ કરવામાં આવે, ત્યારે તે મૂંઝવણમાં મુકાઈ જાય અથવા ગોટાળો કરી બેસે તેવી સંભાવના રહેલી છે.

૧૨. સાક્ષી સંપૂર્ણપણે સત્યનિષ્ઠ હોવા છતાં, અદાલતનું વાતાવરણ અને વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી તીવ્ર જિરહથી દબાઈ જવાની શક્યતા રહે છે, અને ગભરાટને કારણે તથ્યોને ભેળવી દે, ઘટનાઓની અનુક્રમણા અંગે ગૂંચવાઈ જાય, અથવા તત્કાલીન કલ્પના પરથી વિગતો પૂરી દે. સાક્ષીના અજાગૃત મન પર ક્યારેક આથી એવી અસર થાય છે કે પોતે મૂર્ખ દેખાશે અથવા પોતાનું નિવેદન અવિશ્વસનીય ગણાશે તેવો ભય તેને થાય, તેમ છતાં સાક્ષી પોતાની નજરે જોયેલી ઘટનાનું સત્ય અને ઈમાનદાર વર્ણન આપી રહ્યો હોય.

૧૩. અગાઉનું નિવેદન દેખીતી રીતે પુરાવા સાથે અસંગત જણાતું હોવા છતાં, તે અનિવાર્ય રીતે વિરોધાભાસ સાબિત કરવા પૂરતું જ હોવું જરૂરી નથી. જો સુધી અગાઉના નિવેદનમાં પછીના નિવેદનની વિશ્વસનીયતા ઘટાડવાની ક્ષમતા ન હોય, તો પછીનું નિવેદન પૂર્વવર્તી નિવેદનથી અમુક અંશે વિરુદ્ધ હોય તોય તે સાક્ષીને વિરોધાભાસી ઠેરવવામાં મદદરૂપ થતું નથી. [બરવાડા ભોગિનભાઈ હીરજીભાઈ વિ. ગુજરાત રાજ્ય ૧૯૮૩ ક્રિ. એલ.જે. ૧૦૯૬ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૭૫૩) લીલા રામ વિ. હરિયાણા રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૯૫ એસ.સી. ૩૭૧૭ અને તહસીલદાર સિંહ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૧૦૧૨)].

૨૧૯. અમને ઉપરોક્ત તથા ચર્ચાયેલ ચાર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની સાક્ષી પર અવ્યક્ત આધાર મૂકવો અતિ જોખમી અને કઠિન જણાય છે. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ અત્યંત સંબંધિત પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની સાક્ષીમાં રહેલી મુખ્ય છૂટછાટોના સ્વરૂપની વિરોધાભાસી વાતો અમે નોંધીએ છીએ. પ્રથમ અને સર્વોપરી જે બાબત પર અમને વિશ્વાસ કરવા તૈયાર નથી, તે એ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની આ દલીલ છે કે તેઓ આગના પ્રકાશમાં લગભગ ૨૫૦ વ્યક્તિઓની ભીડમાંથી અહીંના આરોપીઓને ઓળખી શક્યા હતા. એક પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીએ જણાવ્યું છે કે તેના ઘરની નજીક ટ્યુબલાઈટ્સ હોવાથી તે આરોપીઓને ઓળખી શક્યો. તમામ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓના પુરાવામાંથી એક જ બાબત સ્પષ્ટ થાય છે કે પોતાના વિસ્તાર તરફ ભીડ આવતી જોઈને તેઓ બધા તરત જ ભાગી ગયા હતા. એક જણ કહે છે કે તે પોતાના પરિવારજનો સાથે ભાગી ગયો અને કોઈ ટેકરી પર છુપાઈ ગયો, અને ત્યાંથી તેણે આરોપીઓને ઓળખ્યા. એક સાક્ષી કહે છે કે તે ખેતીના ખેતરમાં ભાગી ગયો અને તે ખેતરમાંથી તેણે આરોપીઓને ઓળખ્યા. આ પુરાવો કોઈ વિશ્વાસ ઉપજાવતો નથી. ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા તપાસવામાં આવેલા કોઈપણ પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષીમાં સત્યનો આભાસ નથી. એક સાક્ષીએ કહ્યું છે કે તેની પિતાને ભીડએ પકડીને નદીમાં ફેંકી દીધા હતા અને પછી ફરીથી નદીમાંથી ઉઠાવીને ખેતીના ખેતરમાં ફેંકી દીધા હતા. આ હકીકત તેણે પોતાના પોલીસ નિવેદનમાં જણાવી નથી. મહત્વપૂર્ણ છૂટછાટના સ્વરૂપનો આ વિરોધાભાસ તપાસ અધિકારીની સાક્ષી દ્વારા બચાવ

પક્ષે રેકૉર્ડ પર મૂક્યો છે. ઘટનાના પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓની એફ.આઈ.આર. અને પોલીસ નિવેદનમાં રહેલી મહત્વપૂર્ણ હકીકતોની છૂટછાટો અંગે ગંભીર નોંધ લેવાય જ જોઈએ, જેમ કે સર્વોચ્ચ અદાલતે રામકુમાર પાંડે વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૮૭૫ એસ.સી. ૧૦૨૬, ના કેસમાં ઠરાવ્યું છે. કેસની સંભાવનાઓને અસર કરતી મહત્વપૂર્ણ હકીકતોની છૂટછાટો પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષના કેસની સત્યતા આંકવામાં સંબંધિત છે.

૨૨૦. આ તબક્કે, પુરાવા પરથી પ્રતિબિંબિત થતો વધુ એક મહત્વપૂર્ણ પાસો પણ અમે પ્રકાશિત કરી શકીએ છીએ, જે તપાસ અધિકારી પી.ડબલ્યુ. ૧૩ના પુરાવા (આંક ૬૭)માંથી પ્રગટ થાય છે. તેમના નિવેદનના પરા-૭માં, તપાસ અધિકારીએ સાક્ષી આપી છે કે સમગ્ર ગુનાની તેમની તપાસ દરમિયાન, કોઈ મુદામાલની પ્રાપ્તિ કે શોધ થઈ શકી નહોતી. તેમણે વધુમાં નિવેદન આપ્યું છે કે તપાસ દરમિયાન, અગ્નિ દ્વારા કોઈ દુષ્કૃત્ય કરવામાં આવી શકે તેવા કોઈપણ પ્રકારનાં સાધનો અથવા હથિયારો મળ્યા નહોતા. કોઈ લાકડીઓ, ભાલાં વગેરેની પ્રાપ્તિ કે શોધ થઈ નહોતી.

૨૨૧. અમે વડી અદાલતના ધ્રુવકુમાર નાન્જીભાઈ દામોર વિ. ગુજરાત રાજ્ય, ૧૯૯૩ ક્રિ.એલ.આર.(ગુજ) ૪૨૫ ના કેસના એક નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ, જેમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :

“ફોજદારી સુનાવણીનો અર્થ સાક્ષીના પુરાવાનું પરીક્ષણ કરવું અને આ જાણવું કે તે અદાલતના મનમાં કોઈ વિશ્વાસ જગાવે છે કે નહીં. તેથી સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા હંમેશા એવો વિશ્વાસ ઊભો કરે છે કે નહીં, જે તેની આંતરિક પ્રમાણિકતા અને સચ્ચાઈ તથા તેના સર્વાંગી વિશ્વસનીય સ્વભાવ અંગે, કોઈપણ પ્રકારના સંદેહથી પરે, ઉત્પન્ન થાય છે; અને આ નિર્વિવાદ વિશ્વસનીયતા, વળી, નીચેના પ્રશ્નોના જવાબો પર આધાર રાખે છે, જેમ કે (૧) શું ફરિયાદ પક્ષની કહાણી સંભાવ્ય છે?, (૨) શું તેમાં પક્ષકારો વચ્ચેની વૈરભાવના જેવી કોઈ સ્પષ્ટ ખામીઓ છે?, (૩) શું તેમાં કોઈ એવી મહત્વપૂર્ણ વિસંગતિ છે, જે ફરિયાદ પક્ષના કેસના મૂળ પર જ પ્રહાર કરે છે, અને (૪) ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીના પુરાવાને સમગ્રપણે વાંચીએ તો, શું તે અદાલતનો વિશ્વાસ જગાવે છે? વગેરે વગેરે. ઉપરોક્ત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોને અવગણીને, જો માનનીય સહાયક સરકારી વકીલ દ્વારા સૂચવાયેલો ચાંત્રિક, સામાન્ય અને અમૂર્ત કસોટી, અર્થાત્ ‘આ સાક્ષીને આરોપીને ખોટી રીતે ફસાવવાનો કોઈ ધરતી પરનો કારણ નથી’, લાગુ કરવામાં આવે, તો અદાલત કોઈ ભૂલ કરવા માટે બંધાયેલી રહેશે, જે અંતે ન્યાયના ગંભીર વિફળતામાં પરિણમી શકે છે. કોઈ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીનો કોઈ આરોપી વ્યક્તિને ખોટી રીતે ફસાવવાનો કોઈ ગુપ્ત હેતુ છે કે નહીં, તે ખરેખર હંમેશા શોધવું મુશ્કેલ હોય છે, કારણ કે આવા હેતુઓ સાક્ષીઓના ચહેરા પર સ્પષ્ટ રીતે લખાયેલા હોતા નથી કે જેથી

તેમને સહેલાઈથી ઓળખી શકાય.

અપરાધ સ્વભાવથી કેટલોચે ઘોર અને જઘન્ય કેમ ન હોય, અને તે ન્યાયાધીશના હૃદય તથા મનમાં ભાવનાત્મક ઉથલપાથલ સર્જતો હોય, તો પણ તેને અદાલતી દૃષ્ટિને નિષ્પક્ષતાથી અંધ થવા દેવામાં આવી શકતું નથી; કારણ કે અપરાધની ઘોરતા ઉપરાંત, આરોપીને તેના પર લગાવવામાં આવેલા અપરાધ સાથે જોડવા લાયક અને વિશ્વસનીય પુરાવા કંઈ છે કે કેમ તે જોઈને, કેસનું યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલવણી કરવી આવશ્યક છે. અપરાધની ઘોરતા અંગેના આક્ષેપો એક બાજુ અને આરોપી બીજી બાજુ હોવા છતાં, બંને વચ્ચે આરોપીની દોષિતતા અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં આવે તે પહેલાં એક નિશ્ચિત અંતર રહે છે, જેને ફક્ત દઢ, વિશ્વસનીય અને સંતોષકારક ફરિયાદ પક્ષના પુરાવાથી જ પૂરું કરી શકાય. આ અંતરનો ભરપાઈ કોઈ એબ્સ્ટ્રેક્ટ અનુમાનાત્મક પ્રશ્નના જવાબથી થઈ શકતો નથી, જેમ કે વર્તમાન મામલે માનનીય એપીપી દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો કે પ્રોસિક્યુટ્રિક્સ અથવા તે હેતુસર કોઈ અન્ય ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીએ કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને આરોપી તરીકે, અને તે પણ કોઈ ગંભીર આરોપમાં, ખોટી રીતે શા માટે ફસાવવો જોઈએ?”

ફોજદારી પંચાંત્ર :

૨૨૨. આરોપીઓને નીચલી અદાલત દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ

૧૨૦બી હેઠળ દંડનીય ફોજદારી ષડયંત્રના ગુના માટે પણ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા છે. નીચલી અદાલતના સમગ્ર ચુકાદામાં, માત્ર એક જ પરિચ્છેદ એવો છે જે ષડયંત્રના આરોપ અંગે ચર્ચા કરે છે. અનુચ્છેદ ૬૧માં, નીચલી અદાલતે નીચે મુજબ નોંધ્યું છે :

જ્યારે વર્તમાન કેસમાં ગુનો બન્યો હતો, ત્યારે બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સંડોવાયેલ હતી. વર્તમાન કેસના સાક્ષીઓએ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે અંદાજે ૨૦૦ થી ૨૫૦ વ્યક્તિઓનો ટોળો આવ્યો હતો. તેથી, બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સંડોવાયેલ હતી. ટોળાનું કૃત્ય ફરિયાદી સાક્ષીઓના મકાનો અને ઝૂંપડાં તોડફોડ, લૂંટફાટ તથા આગ લગાવીને નાશ કરવાનું હતું. આ બાબતમાં પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા હથિયારોથી સજ્જ આરોપીઓની હાજરીની પુષ્ટિ કરે છે. આ સંદર્ભમાં, ફરિયાદી સાક્ષી અહમદ સિકંદર દાતની સાક્ષી જે ધ્યાનમાં લેવાય, તો તેમણે પોતાની પ્રતિપૂછપરછમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે ઘટના ચાર વાગ્યે બની નહોતી. સાક્ષીએ જણાવ્યું છે કે બેઠક ચાર વાગ્યે ચોજાઈ હતી. એ પણ નહોતું કે ટોળો ચાર વાગ્યે આવ્યો હતો અને લૂંટફાટ કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત સાક્ષીના નિવેદન પર વિચાર કરતાં, એ નિર્વિવાદ છે કે ઘટનાથી પૂર્વે ટોળાએ ગુનાહિત કૃત્ય કરવા માટે મનનો પૂર્વસંમેલન કર્યો હતો. આ પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવો છે. એ નિર્વિવાદ તથ્ય છે કે વર્તમાન કેસના આરોપીઓએ ફરિયાદી સાક્ષીઓની મિલકતોનો નાશ કરીને તથા લૂંટફાટ કરીને અને તેમને આગ લગાવીને ગુનાહિત

ષડ્યંત્રનો ગુનો કર્યો છે. આવા સંજોગોમાં, સંદેહથી પર સાબિત થાય છે કે આરોપીઓએ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૧૨૦બી હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો છે, જે તેમના સામે આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યો છે.

૨૨૩. ગુનાહિત ષડ્યંત્રના ગુનામાં આરોપીઓ દોષિત હોવાનું ઠરાવવા માટે નીચલી અદાલતે આપેલું તાર્કિક આધાર એ છે કે ઘટનાસમયે આરોપીઓ હથિયારો સાથે હાજર હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું; આથી મનસોનું મિલન થયું હોવાનું સૂચિત થાય છે, અને ષડ્યંત્રના એક ભાગરૂપે ગુનાઓ આચરવામાં આવ્યા હતા.

૨૨૪. અમારા મતે, રેકૉર્ડ પરની પરિસ્થિતિઓમાંથી ફોજદારી ષડ્યંત્રનું અનુમાન કરવા માટે પણ પુરાવાનો એક કણ પણ નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્ટેટ ઑફ તમિલનાડુ વિ. નલિની અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૨૬૪૦ માં અહેવાલિત,ના કેસમાં ષડ્યંત્રના કાયદાને નિયંત્રિત કરતાં કેટલાક વ્યાપક સિદ્ધાંતોને નીચે મુજબ સંક્ષેપમાં રજૂ કર્યા છે:

“૧. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦અ હેઠળ ફોજદારી ષડ્યંત્રનો અપરાધ ત્યારે આચરવામાં આવે છે જ્યારે બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવા માટે અથવા ગેરકાયદેસર સાધનો દ્વારા કાયદેસર કૃત્ય કરાવવા માટે સહમતિ આપે છે. જ્યારે કાયદેસર કૃત્ય ગેરકાયદેસર સાધનો દ્વારા કરવાનું હોય ત્યારે સ્પષ્ટ કૃત્ય આવશ્યક છે. ફોજદારી

ષડ્યંત્રનો અપરાધ સામાન્ય કાયદાનો અપવાદ છે, જ્યાં માત્ર ઇરાદો અપરાધ રચતો નથી. તે અપરાધ કરવા માટેનો ઇરાદો છે અને સમાન ઇરાદો ધરાવતા વ્યક્તિઓ સાથે હાથ મિલાવવાનો વિષય છે. માત્ર ઇરાદો જ નહીં, પરંતુ ઇરાદાના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે સહમતિ હોવી પણ આવશ્યક છે, અને એ જ અપરાધ બને છે. વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે શું બધા આરોપીઓ પાસે એવો ઇરાદો હતો અને શું તેમણે અપરાધ કરવામાં આવે તે બાબતે સહમતિ આપી હતી. ષડ્યંત્રના અપરાધ માટે એટલું પૂરતું નહીં ગણાય કે કેટલાક આરોપીઓ માત્ર એવી ઇચ્છા ધરાવતા હતા કે, ભલે તે કેટલીય ભયાનક કેમ ન હોય, અપરાધ આચરવામાં આવે.

૨. ષડ્યંત્રના હેતુની સિદ્ધિ બાદના કૃત્યો એ સાબિત કરવા માટે સંકેતરૂપ બની શકે છે કે કોઈ નિશ્ચિત આરોપી ષડ્યંત્રનો ભાગ હતો. એકવાર ષડ્યંત્રનો હેતુ સિદ્ધ થઈ જાય, ત્યારબાદનું કોઈપણ કૃત્ય, ભલે તે ગેરકાયદેસર હોય, માત્ર તેના આધારે આરોપીને ષડ્યંત્રનો ભાગ ગણાવી શકાતો નથી, જેમ કે ફરાર આરોપીને આશ્રય આપવો.

૩. ષડ્યંત્ર ખાનગીમાં અથવા ગુપ્ત રીતે રચવામાં આવે છે. પ્રત્યક્ષ સાક્ષ્ય દ્વારા ષડ્યંત્ર સાબિત કરવું ભાગ્યે જ શક્ય હોય છે. સામાન્ય રીતે, ષડ્યંત્રનું અસ્તિત્વ અને તેના હેતુઓ, બંનેનો અનુમાન પરિસ્થિતિઓ

તથા આરોપીની વર્તણૂકમાંથી લગાવવો પડે છે.

૪. ષડયંત્રકારો, ઉદાહરણરૂપે, શ્રેણી ‘એ’ માં નોંધાઈ શકે છે, જેમાં ‘એ’ ‘બી’ને નોંધાવે, ‘બી’ ‘સી’ને નોંધાવે, અને આ રીતે આગળ વધે, અને જો તેઓ તેમ ઈચ્છે તથા સંમતિ આપે તો સર્વે એક જ ષડયંત્રના સભ્યો ગણાશે, ભલે દરેક સભ્ય માત્ર પોતાને નોંધાવનાર વ્યક્તિને અને જેને તે નોંધાવે છે તે વ્યક્તિને જ જાણતો હોય. એક પ્રકારની છત્ર-ત્રિકરણ નોંધણી પણ હોઈ શકે, જેમાં કેન્દ્રસ્થાને એક જ વ્યક્તિ નોંધણી કરાવતી હોય અને અન્ય બધા સભ્યો એકબીજા માટે અજાણ્યા હોય, છતાં તેમને એ જાણ હોય કે અન્ય સભ્યો પણ હોવાના છે. આ સિદ્ધાંતો છે અને વ્યવહારમાં કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં ષડયંત્ર કઈ શ્રેણીમાં આવે છે તે કહેવું કઠિન થઈ શકે છે. તેમ છતાં, ક્યારેક તેમાં પરસ્પર આવરણ પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ ત્યારબાદ પરસ્પર હિત હાજર હોવું આવશ્યક છે. વ્યક્તિઓ એક જ ષડયંત્રના સભ્યો હોઈ શકે છે, ભલે દરેકને અનેક અન્ય સભ્યોની ઓળખ વિશે અજ્ઞાનતા હોય, અને તેમાંથી દરેકની ભૂમિકા ભિન્ન હોઈ શકે. ષડયંત્રના ગુનામાં એ બાબતનો સમાવેશ થતો નથી કે સર્વે ષડયંત્રકારોએ એકસરખી કે સક્રિય ભૂમિકા જ ભજવવા માટે સંમતિ આપવી જ જોઈએ.

૫. જ્યારે બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓ કોઈ અપરાધાત્મક ષડયંત્ર

કરવાની સંમતિ આપે છે, ત્યારે તેના અમલ માટે કોઈ યોજના બનાવવામાં આવી હોય કે તેના પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હોય કે ન હોય, અને છતાં પણ, તેમની સામાન્ય ભાવના સિદ્ધ કરવા માટે આવા કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા કોઈ પગલું લેવામાં આવ્યું ન હોય, તો પણ સંમતિમાં જોડાતા દરેક વ્યક્તિ દ્વારા અપરાધ આચરવામાં આવેલ ગણાય છે. તેથી ઓછામાં ઓછા બે ષડયંત્રકાર હોવા આવશ્યક છે અને તે કરતાં વધુ પણ હોઈ શકે છે. ષડયંત્રના આક્ષેપને સાબિત કરવા માટે ઈચ્છિત અપરાધ આચરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં, તે જરૂરી નથી. જો અપરાધ આચરવામાં આવ્યો હોય, તો તે ષડયંત્રના આક્ષેપને સાબિત કરવામાં ફરિયાદ પક્ષને વધુ સહાયરૂપ બની શકે છે.

૬. આવશ્યક નથી કે તમામ સાગરીતો એક જ સમયે સામાન્ય હેતુ અંગે સંમતિ આપે. તેઓ ઈચ્છિત હેતુ સિદ્ધ થવા પહેલાં કોઈપણ સમયે અન્ય સાગરીતો સાથે જોડાઈ શકે છે, અને સૌ સમાન રીતે જવાબદાર છે. પ્રત્યેક સાગરીતે કઈ ભૂમિકા ભજવવાની છે તે દરેકને જાણીતું ન પણ હોઈ શકે, અથવા સાગરીત ક્યારે ષડયંત્રમાં જોડાયો અને ક્યારે તે તેમાંથી બહાર નીકળ્યો, તે હકીકત પણ અજાણ રહી શકે છે.

૭. ષડયંત્રના આરોપથી આરોપીને હાનિ થઈ શકે છે, કારણ કે તેના પરિણામે તેમને સંયુક્ત રીતે અજમાણમાં મૂકવામાં આવે છે અને અદાલત

દરેક આરોપી વિરુદ્ધના સમગ્ર પુરાવાસમૂહને વિચારમાં લઈ શકે છે. ફરિયાદ પક્ષે માત્ર એ દર્શાવવા પૂરતા પુરાવા રજૂ કરવાના નથી કે દરેક આરોપીને સાષડયંત્રના હેતુની જાણ હતી, પરંતુ સમજૂતી અંગે પણ પુરાવા રજૂ કરવાના છે. સાષડયંત્રના આરોપમાં અદાલતે આરોપી પ્રત્યેના અન્યાયથી બચવા માટે પોતાને સાવચેત રાખવું પડે છે. કેટલાક વિરુદ્ધ પુરાવાની રજૂઆતના પરિણામે તમામની દોષસિદ્ધિ થઈ શકે છે, જે ટાળવી જોઈએ. સાષડયંત્ર સંબંધિત પુરાવા દ્વારા, જે અન્ય કોઈ મૂળભૂત ગુનાના અંજામ દરમિયાન અન્યથા ગ્રાહ્ય ન હોય, ફરિયાદ પક્ષ આરોપીઓને માત્ર સાષડયંત્રમાં જ નહીં, પરંતુ આક્ષેપિત સાષડયંત્રકારોએ કરેલા મૂળભૂત અપરાધમાં પણ સંડોવવાનો પ્રયાસ કરે છે. સાષડયંત્રના દરેક સભ્યના ચોક્કસ યોગદાનને શોધી કાઢવું હંમેશાં મુશ્કેલ રહે છે, પરંતુ ત્યારપછી સાષડયંત્રના ગુનામાં આરોપિત દરેક આરોપી વિરુદ્ધ દઢ અને પ્રતીતિજનક પુરાવો હોવો આવશ્યક છે. માનનીય ન્યાયાધીશ લર્ડ હેન્ડે નોંધ્યું હતું તેમ, "આ ભેદ આજના સમયમાં મહત્વનો છે, જ્યારે અનેક અભિયોજકો સાષડયંત્રના જાળમાં મુખ્ય અપરાધીઓ સાથે કોઈપણ અંશે સંકળાયેલા તમામ લોકોને આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે".

૮. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, ષડયંત્રના ગુનાનું સારતત્ત્વ અથવા મર્મ તેનું અપરાધજન્ય કરાર છે, તેની સિદ્ધિ નહીં. ગુનાહિત ષડયંત્રનો ગુનો એ

હકીકતે પૂર્ણ ગણાય છે કે હેતુ કયા સાધનો દ્વારા સિદ્ધ કરવાનું છે તે અંગે કોઈ કરાર ન હોય તોપણ. ષડયંત્રના ગુનાનું મુખ્ય તત્વ અપરાધજન્ય કરાર જ છે. ષડયંત્રરૂપ અપરાધને અનુરૂપ અપરાધજન્ય કરાર ઔપચારિક અથવા સ્પષ્ટ હોવો આવશ્યક નથી, પરંતુ પરિસ્થિતિજન્ય હકીકતોમાંથી, ખાસ કરીને ષડયંત્રકારોના નિવેદનો, કૃત્યો અને વર્તનમાંથી, તે અંતર્ગત રહેલો હોવાનું અને અનુમાનિત થઈ શકતું હોય. આવો કરાર તેની તમામ પક્ષકારોએ એક જ સમયે કરવો આવશ્યક નથી, પરંતુ અનુસૂચિત કારવાઈઓ દ્વારા, જે તેમના ષડયંત્રમાં જોડાવાનું સૂચન કરે, તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

૯. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે ફોજદારી ષડયંત્ર એક ગુનામાં ભાગીદારી સમાન છે, અને દરેક ષડયંત્રમાં સામાન્ય યોજના ના અમલ માટે સંયુક્ત અથવા પરસ્પર એજન્સી રહેલી હોય છે. તેથી, જો બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ ષડયંત્રમાં પ્રવેશે, તો તેમના પૈકી કોઈ એક દ્વારા કરાયેલ કોઈપણ કૃત્ય, કરાર અનુસાર કરવામાં આવ્યું હોય તો, કાનૂની દૃષ્ટિએ, દરેકનું કૃત્ય ગણાય છે અને તેઓ તેના માટે સંયુક્ત રીતે જવાબદાર હોય છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે સામાન્ય હેતુના અમલમાં અથવા તેને આગળ વધારવામાં ષડયંત્રકારોમાંથી કોઈ એક દ્વારા કહેવાયેલ, લખાયેલ કે કરાયેલ દરેક બાબત એવી માનવામાં આવે છે કે તે દરેક દ્વારા કહેવાઈ, કરવામાં આવી અથવા લખાઈ છે. અને આ સંયુક્ત જવાબદારી માત્ર મૂળ

કરાર અનુસાર ષડયંત્રકારોમાંથી કોઈ એક દ્વારા કરાયેલા કૃત્યો સુધી જ સીમિત નથી, પરંતુ મૂળ હેતુને આનુષંગિક અને તેમાંથી ઉપજેલા ગૌણ કૃત્યો સુધી પણ વિસ્તરે છે. તેમ છતાં, ષડયંત્રની સમાપ્તિ પછી સહ-ષડયંત્રકારે કરેલા કૃત્યો માટે કોઈ ષડયંત્રકાર જવાબદાર નથી. નવા સભ્ય દ્વારા ષડયંત્રમાં જોડાવાથી નવું ષડયંત્ર ઊભું થતું નથી અને તે અન્ય ષડયંત્રકારોની સ્થિતિમાં પણ ફેરફાર લાવતું નથી; તેમજ માત્ર એટલા કારણસર કે ષડયંત્રકારો વ્યક્તિગત રીતે અથવા જૂથોમાં સામાન્ય હેતુ માટે અલગ-અલગ કાર્યો કરે છે, ષડયંત્ર અનેક જુદા જુદા ષડયંત્રોમાં વિભાજિત થઈ જતું નથી.

૧૦. કોઈ વ્યક્તિ વાણીથી કે કૃત્યથી ષડયંત્રમાં જોડાઈ શકે છે. તેમ છતાં, અપરાધી ષડયંત્ર માટેની ફોજદારી જવાબદારી અસ્તિત્વમાં રહેલા ષડયંત્ર પ્રત્યે માત્ર નિષ્ક્રિય વલણ કરતાં વધુ કશોક માગે છે. જે વ્યક્તિ ષડયંત્રની જાણ હોવા છતાં સ્પષ્ટ કૃત્ય કરે છે, તે દોષિત ગણાય છે. અને જે વ્યક્તિ ષડયંત્રના હેતુને મૌન સંમતિ આપે છે તથા અન્ય ષડયંત્રકારો સાથે ચાલે છે અને વાસ્તવમાં બીજા દ્વારા તે ષડયંત્ર અમલમાં મૂકાતું હોય ત્યારે બાજુએ ઊભો રહે છે, તે દોષિત ગણાય છે, ભલે તેની ઈચ્છા ગુનામાં સક્રિય ભાગ લેવાની ન હોય.”

૨૨૫. ઉપરોક્ત વ્યાપક સિદ્ધાંતોને વર્તમાન કેસના તથ્યો પર, વિશેષ કરીને,

રેકૉર્ડ પુરાવા પર લાગુ કરતાં, અમારો મત છે કે ફોજદારી ષડયંત્રના ગુનામાં આરોપી વ્યક્તિઓની દોષસિદ્ધિ કાયદાની દૃષ્ટિએ ટકી શકે તેવી નથી.

૨૨૬. રેકૉર્ડ પર રહેલા સમગ્ર પુરાવાનું, મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજ, પુનર્મૂલવણી અને પુનર્મૂલ્યાંકન કર્યા બાદ અમે આ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા છીએ કે નીચલી અદાલતે આરોપીઓને આરોપિત કરાયેલા ગુનાઓ માટે દોષી ઠરાવવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે.

૨૨૭. ઉપરોક્ત ચર્ચાના દૃષ્ટિએ, ફોજદારી અપીલ નં. ૨૧૮૯/૨૦૦૫ અને ૨૫૩૧/૨૦૦૫ અનુક્રમે મંજૂર કરવામાં આવે છે. અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ, લમા ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત, ગોધરા, પંચમહાલ જ્ઞારા સત્ર કેસ નં. ૫૪/૨૦૦૪ અને ૧૮૪/૨૦૦૪માં અનુક્રમે ૧૧ ઓક્ટોબર ૨૦૦૫ના રોજ આપવામાં આવેલ વિવાદાસ્પદ દોષસિદ્ધિ અને સજા સંબંધિત ચુકાદો અને આદેશ રદ કરવામાં આવે છે અને અપીલકર્તાઓને ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ ની કલમો ૩૯૫, ૪૩૫, ૪૩૬ અને ૧૨૦(બી) હેઠળ તથા બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓમાંથી નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવે છે. અપીલોના અંતિમ નિકાલ સુધી આ અદાલત જ્ઞારા અપીલકર્તા-મૂળ આરોપીઓને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. તેમની અપીલો મંજૂર કરવામાં આવી છે અને તેમને નિર્દોષ જાહેર કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોવાથી, તેમણે રજૂ કરેલ જામીનપત્રો રદ થયેલા ગણાશે. અપીલકર્તાઓએ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા,

૧૯૭૩ ની કલમ ૪૩૭(અ) હેઠળ નિયત મુજબ નીચલી અદાલત સમક્ષ નવીન જામીનબોન્ડ અને પ્રતિભૂ બોન્ડ રૂ. ૧૦,૦૦૦=૦૦ (ફક્ત દસ હજાર રૂપિયા) દરેક રજૂ કરવાનો રહેશે.

(જે.બી. પારડીવાલા, ન્યાયમુર્તી)

(વીરશકુમાર બી. માયાણી, ન્યાયમુર્તી)

/મોઈનુદ્દીન

વિષય : ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૯૫, ૪૩૫, ૪૩૬, ૧૨૦બી તથા બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમની કલમ ૧૩૫ મુજબના કેસ હેઠળ થયેલ હુકમ સામે અપીલનો હુકમ.

The translation of this judgment has been provided by

M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.